

Treball Final de Grau:
María Gutiérrez Blanchard.
Estat de la qüestió

Alumna: Laia Bendicho i Jordana
Tutora: Dra. Mercedes Valdivieso
Assignatura: Treball Final de Grau
Convocatòria: Juny 2012

Índex

Resum.....	3
Paraules Clau.....	5
1. Introducció.....	6
2. Biografia.....	8
3. Estat de la qüestió.....	16
3.1. Monografies, articles, catàlegs i catàlegs raonats	17
3.1.1. Vida	19
3.1.2. Obra	26
3.2. Publicacions sobre escoles, istmes, moviment o artistes vinculats a María Gutiérrez Blanchard, diccionaris i enciclopèdies d'història de l'art i documents electrònics.....	33
3.2.1. Escola de París.....	34
3.2.2. Cubisme.....	38
3.2.3. Art i Gènere.....	45
3.2.4. Diccionaris i manuals d'història de l'art.....	54
3.2.5. Documents electrònics.....	56
4. Conclusions.....	57
5. Bibliografia.....	59
5.1. Bibliografia ordre cronològic.....	59
5.2. Bibliografia ordre alfabètic.....	73
6. Il·lustracions	80
7. Annexos	103
7.1. Annex 1.....	104
7.2. Annex 2	108

Resum:

Català

Aquest treball de final de grau, té com objectiu realitzar un estat de la qüestió sobre tots els estudis i treballs realitzats, al voltant de la figura de l'artista María Gutiérrez Blanchard.

D'una banda, s'ha buscat tota la bibliografia existent sobre ella, fent un recompte del total de les obres i comentant els anys de publicació. A més, s'ha analitzat totes les que s'han pogut consultar; presentant les aportacions, coincidències i dissidències que hi ha entre elles.

Per una altra banda, i a partir de les informacions llegides en la bibliografia sobre l'artista, s'ha buscat la presència que té aquesta en les publicacions sobre els moviments, escoles o artistes, amb els que va tenir algun vincle o relació (Escola de París, cubisme, Juan Gris i art i gènere), en els diccionaris i enciclopèdies d'història de l'art i en diferents documents electrònics..

Aquesta comparació de diferents treballs, m'ha donat l'oportunitat de veure les aportacions o punts positius de tots ells, per tal de conèixer a María Gutiérrez Blanchard i la seva obra; però també, m'ha permès ser conscient de les mancances o punts negatius, i així adonar-me que encara queda molta feina per a fer, per tal de conèixer a fons la seva figura. Cal destacar, el punt de vista masculista des del que s'ha analitzat l'obra d'aquesta artista, establint un forta connexió entre la seva obra i la vida personal (malformació física). Aquest punt de vista ha estat fortament criticat, principalment durant els darrers anys, des de la bibliografia d'art i gènere, especialment per Xon de Ros, que aporta reflexions molt interessants.

Anglès

This final of degree project has as an objective realize an state of the question of all of the studies and works achieved around María Gutiérrez Blanchard figure.

On the one hand, we have searched all the existent bibliography about María Gutiérrez Blanchard, doing a headcount of the total works and observing and commenting the years of publication. Besides, we have analyzed all of those that have been able to consult, presenting the contributions, coincidences and dissidences between them.

On the other hand, leaving from all the informations achieved on Gutierrez Blanchard's bibliography, we have looked for the presence of this artists in the publications of some of the most important art movements, schools and artist which have had some connection with her (The Paris Scholl, Cubism, Juan Gris and Women and Art), dictionaries and encyclopedias about Art History and in some electronic documents.

This comparison of different publications has brought me the opportunity to see the contributions or positive points of all of them, in order to know María Gutiérrez Blanchard and her works. But also, it has allowed me to be conscious of the deficiencies or negative points of it, and to detect that still remains a lot of work to do, in order to know deeply her figure. It is necessary to highlight, the male chauvinistic point of view since her work has been analyzed, establishing a strong connection between her work and personal life (physical malformation). This point of view has been strongly criticized, mainly during the last years, since the woman and art bibliography, specially for Xon de Ros, that bring us very interesting reflections.

Paraules Clau:

Altra mettà dell'avantguarda	La Comunniant
André Lhote	Léonce Rosenberg
Antoine Watteau	Malformació física
Café Pombo	Marc Chagall
Ceux de Demain	María Campo Alange
Concha Espina	Marie Laurencin
Cubisme	Maternitat
Diego Velázquez	Pare Altemann
Édouard Manet	Paul Rosémburg
Effort Moderne	Escola de París
Escola de París	Pintura del nord d'Europa
Exposición Nacional de Bellas Artes	Ramón Gómez de la Serna
Exposición Pintores Íntegros	Rembrandt
Federico García Lorca	"Retour a l'ordre"
Francisco de Goya	Saló dels Independents
Francisco de Herrera	Tora Vega Hölmstrom
Frank Flausch	Waldemar George
Franz Hals	
Gustave Courbet	
Isabelle Rivière	
Juan de Valdés Leal	

1. Introducció:

Fa uns mesos, llegia al diari *El País* una notícia que anunciava que el 2012 seria l'any de María Gutiérrez Blanchard (Santander, 1881-París, 1932), donat que seria la protagonista de dues exposicions. La primera, a la *Fundación Botín* de Santander, (del 23-06-2012 al 23-09-2012) i la segona al *Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía de Madrid* (del 16-10-2012 al 25-02-2013). La primera exposició estarà centrada en el seu període cubista i, la segona, és la tant esperada antològica que arriba, finalment, 80 anys després de la seva mort. Llegint aquest article, vaig quedar totalment fascinaada per la trajectòria d'aquesta artista, que a principis del segle XX, va deixar el seu país per a emprendre l'aventura parisenca. A partir d'aquest moment, vaig decidir que ella seria la protagonista del meu Treball de Final de Grau.

Així doncs, tal i com hem comentat en el resum, l'objectiu d'aquest treball és fer un estat de la qüestió de les publicacions dedicades exclusivament a María Gutiérrez Blanchard i d'aquelles sobre escoles, moviments, altres autors, diccionaris i manuals d'història de l'art considerats importants i veure en quins se la nombra. A més també comentem una sèrie de pàgines web on es parla d'ella i que hem considerat rellevants. En total s'ha consultat unes 127 publicacions en paper i una quinzena de documents electrònics.

Partint de totes aquestes, es va creure convenient dividir aquest estat de la qüestió en dos grans blocs: 1) Monografies, articles, catàlegs o catàlegs raonats sobre l'artista i 2) Publicacions sobre escoles, istmes, moviment o artistes vinculats amb María Gutiérrez Blanchard, diccionaris o enciclopèdies d'història de l'art i documents electrònics.

Pel que fa al primer bloc, comença amb una introducció on es fa un recompte de totes les publicacions existents sobre l'artista i un anàlisi cronològic d'aquestes. Tot seguit, després de

comprovar que en totes les publicacions es parlava extensament sobre la vida i l'obra de l'artista, establint un fort vincle, vam creure convenient dividir l'estat de la qüestió d'aquest primer bloc partint d'aquests dos temes, per tal d'anar desgranant la informació que anaven trobant.

Pel que fa al segon bloc, després d'una introducció on seguim el mateix esquema que en el primer, ens trobem amb 5 divisions: Escola de París, cubisme, art i gènere, diccionaris i enciclopèdies d'història de l'art i documents electrònics, on es comenten les aportacions, coincidències i dissidències trobades.

Per finalitzar, comentar que pel que fa a la bibliografia, hem cregut convenient fer-ne dues: una ordenada cronològicament, que ens permet comparar els anys de publicació de les obres; i una segona, per ordre alfabètic. Donat que en el primer bloc de documents s'esmenta totes les publicacions existents sobre l'artista, hem marcat amb un asterisc aquelles que hem consultat i comentat en l'estat de la qüestió. A més, també esmentar que el recull de totes les publicacions existents sobre l'artista l'hem trobat en el catàleg de l'exposició dedicada a Gutiérrez Blanchard celebrada al 1982 al *Museo Español de Arte Contemporáneo* i en el *Catálogo Razonado de María Gutiérrez Blanchard* realitzat per María José Salazar.^{1 2}

---

¹ SALAZAR, María José: "Apéndice documental. A: AZCOAGA, E. ESTEBAN, P. GÁLLEGO, J. GARCÍA LORCA, F. SALAZAR, M.J. TUSELL, J: *María Blanchard Museo español de Arte contemporáneo. Madrid: enero-marzo 1932*. Madrid: Museo Español de Arte Contemporáneo, 1982. pp. 291-295.

² SALAZAR, María José: *Catálogo Razonado María Blanchard (1889-1932)*. Madrid: Museo Nacional Reina Sofía, 2004. No numerat.

2. Biografia:

Maria Eustaquia Adriana Gutiérrez Blanchard, coneguda com a María Gutiérrez Blanchard o María Blanchard, neix a Santander l'11 de març de 1881, el mateix any que Pablo Picasso, Pablo Gargallo o Daniel Vázquez Díaz, en el si d'una família de la nova burgesia muntanyesa. La seva infància transcorre en un ambient culte i refinat.

El seu pare, Enrique Gutiérrez Cueto, era fill del fundador d'un important diari de Santander anomenat *La Abeja Montañesa* i, seguint la tradició familiar, al 1896, fundarà el diari *El Atlántico*, que va comptar amb importants col·laboradors com Menéndez Pelayo. Pel que fa a la seva mare, Concha Blanchard, provenia d'una família franco polonesa espanyola. L'avi de Gutiérrez Blanchard, Lorenzo Blanchard, francès de naixement i de descendència polonesa, es va instal·lar a Santander i va fundar un important negoci a la ciutat. Amb el temps, Maria va decidir adoptar el cognom matern, en una decisió, que no només abreujava el seu nom, sinó que també, reforçava el seu lligam amb la cultura francesa, en la qual va decidir passar la major part de la seva vida.³

El matrimoni Gutiérrez-Cueto Blanchard va tenir quatre filles: Aurelia, Carmen, María i Ana. La mare de Gutiérrez Blanchard va patir un accident poc abans que ella nasqués, quan pujava a un cotxe de cavalls, i aquest fet va provocar que nasqués amb cifoscoliosis amb doble desviació de columna, patint coixera i nanisme. La seva infància transcorre entre Santander i els estius a Cabezón de la Sal, on havia nascut el seu pare.

---

³ BERNÁRDEZ SANCHIS, Carmen: *María Blanchard*. Madrid: Fundación Mapfre, 2009. p. 10.

L'ambient familiar culte i refinat en què va créixer, va influir decisivament en la seva formació. El seu pare li va inculcar l'amor i el coneixement per l'art, des de ben petita. I al 1903, animada per la seva família, es trasllada a Madrid, per a continuar amb la seva formació artística. Donat que la situació econòmica de la família no era tant pròspera com per a permetre's sufragar una formació acadèmica amb els millors mestres, el seu oncle, Domingo Blanchard, decideix fer-se càrrec de la seva formació. Aquí comença la que es coneix com la primera etapa creativa de l'artista.

Al arribar a Madrid tindrà com a professor a Emilio Sala, del que l'influïran la precisió del dibuix i la exuberància del color. Sala era catedràtic de Teoria i Estètica del Color a l'Academia de San Fernando i va escriure l'obra *Gramàtica del Color* (1906). A Madrid, Gutiérrez Blanchard treballa sense parar i troba en la pintura la seva principal motivació. Alterna el curs acadèmic a la capital amb els estius a la casa familiar de Cabezón de la Sal, on dóna classes a César Albín, que anys més tard farà a París una caricatura de l'artista, (II·l. 1).

Al 1906, es presenta a l'*Exposición Nacional de Bellas Artes* amb l'obra *Cabeza de Gitana* (1906), (II·l. 2), i segueix amb la seva formació de la mà de Fernando Álvarez de Sotomayor, del que aprèn el gust per les composicions harmonioses i poètiques, així com la forma barroca d'agrupar els personatges. Un any més tard, entra al taller de Manuel Benedito on restarà només un curs, aprenent d'ell l'interès per les naturaleces mortes. Sotomayor i Benedito, deixebles de Sorolla, havien obtingut una beca per a formar-se a Roma uns anys abans, i al torna a Madrid van transmetre als seus alumnes, entre ells Gutiérrez Blanchard, els coneixements academicistes adquirits. Així doncs, tal i com comenta Carmen Bernárdez Sanchís, l'àmbit en què es movia Gutiérrez Blanchard a Madrid en aquells anys gravitava

entre el classicisme acadèmic madrileny, el costumbrisme regionalista i l'il·luminisme.⁴ Com a tancament d'aquesta 1a etapa, l'artista es torna a presentar al 1908 a *l'Exposición Nacional de Bellas Artes*, aquest cop amb l'obra *Los Primeros Pasos* (1908), avui desapareguda, amb la que guanya el tercer premi.⁵

Després de l'èxit obtingut i animada per Emilio Sala, el mestre madrileny amb el que va mantenir una relació més estreta, al 1909 sol·licita una beca a la Diputació de Santander per marxar a París i continuar amb la seva formació, deixant endarrere l'academicisme decimonònic madrileny per endinsar-se en la modernitat cosmopolita, partint d'un ofici i una tècnica decideix donar ales a la creativitat. Aquí comença la segona etapa creativa de l'artista.

Al arribar a París, s'instal·la en un convent de religioses, a canvi d'impartir classes de dibuix a les alumnes, però donat que aquestes li fan la vida impossible burlant-se del seu aspecte físic, decideix abandonar el centre i llogar una habitació. A partir d'aquest moment, inicia la seva formació parisenca a l'Acadèmia Vitti de la mà d'Hermenegildo Anglada Camarasa, on assumeix l'utilització del color de forma plena i s'allibera de la lligadura que suposa la seva etapa inicial d'academicisme madrileny. Pocs mesos després de la seva arribada a París, coneix en aquesta escola Angelina Beloff, una de les seves grans amigues. A l'estiu d'aquest mateix any, empren un viatge amb ella a Bruixes, on es retroba amb Diego Rivera, gran amic seu, que inicia una relació amb Beloff. De tornada a París, tots tres compartiran estudi al número 3 de la Rue Bagneux i Gutiérrez Blanchard visita l'Acadèmia de Maria Vassilieff, la qual la introdueix en el cubisme.

---

⁴ Ídem. p. 13.

⁵ Il·lustració no disponible.

Al 1910, es presenta a l'*Exposición Nacional de Bellas Artes* amb l'obra *Ninfas Encadenando a Sileno* (1910), (Il·l. 3), obtenint la segona medalla. Anglada Camarasa escriu un informe molt positiu sobre l'artista, que li suposa una pròrroga de la beca de la Diputació de Santander, que li permet continuar amb la seva formació a la capital del Sena.

Un any més tard, davant de certs problemes amb la concessió d'una nova pròrroga de la beca, ha de tornar a Espanya i passa una temporada a Granada, on estava instal·lada la seva família. Finalment, la Diputació decideix atorgar-li una nova pròrroga d'un any per continuar amb la seva formació a París. Entre finals de 1911 i inicis de 1912, torna a aquesta ciutat i continua compartint estudi amb Beloff i Rivera i amb la seva formació a l'Acadèmia Vitti. Aquest cop, però, el seu mestre serà Kees Van Dongen, el qual l'aproparà a l'estil fauvista.

Quan comença la 2a Guerra Mundials, Maria Gutiérrez Blanchard, juntament amb Jacques Lipchitz, Diego Rivera, Angelina Beloff, es trobaven a Mallorca de vacances i decideixen traslladar-se a Madrid. A partir d'aquest moment comença la seva 3a etapa creativa .

Tots tres compartiran estudi a la casa de la mare de Gutiérrez Blanchard, al carrer Goya de la capital, al mateix edifici on viu l'escriptora Concha Espina. Gutiérrez Blanchard acudeix ocasionalment a les tertúlies del *Café Pombo*, organitzades per Ramón Gómez de la Serna. Aquest, al 1915, decideix organitzar una exposició titulada *Pintores Íntegros*, on es mostra obra de l'artista, de Diego Rivera, de Luís Bagaría i Agustín *El Choco*. Aquí, Gutiérrez Blanchard presenta l'obra *Venus a Madrid* (1915), avui desapareguda.⁶ Aquesta exposició va suscitar tot tipus de comentaris sarcàstics, burles i protestes, per part del públic i la crítica especialitzada del moment.

---

⁶ Il·lustració no disponible.

Després d'aquesta mostra, Rivera, Beloff i Lipchitz decideixen tornar a París. En aquestes circumstàncies, un fort rebuig del públic i sotmesa a una forta pressió familiar, Gutiérrez Blanchard decideix presentar-se a la càtedra de dibuix de la *Escuelas Normales de Magisterio*. Les aprova i es trasllada a Salamanca, on obté la plaça. Es tracta d'una estança molt breu, donat que l'experiència resulta molt desagradable, davant les burles a que es veu sotmesa per part dels seus alumnes. Al 1916, decideix abandonar-ho tot i tornar a París, on entra en contacte amb moviment cubista, començant una nova etapa creativa que durarà uns tres anys. Aquest serà un viatge sense retorn.

De tornada a la capital francesa, passa moltes misèries i viu en nombrosos estudis abandonats, tot i que, ben aviat, crida l'atenció del galerista Léonce Rosenberg, propietari de la Galeria *L'Effort Moderne*. Aquí coneix a Juan Gris, André Lhote i es retroba amb Lipchitz, introduint-se de ple en el moviment cubista.

A l'abril de 1918, davant l'atac de l'artilleria alemanya sobre París, Gutiérrez Blanchard es trasllada juntament amb Lipchitz, Metzinger, Juan Gris i la seva esposa, Josette, a la casa de Gris a Beaulieu-lès-Loches, a la Turena. La seva estança es perllonga fins a la firma de l'armistici, al mes de novembre. Durant aquests mesos sorgiran tensions entre Juan Gris i Gutiérrez Blanchard, donat que tenien punts de vista oposats sobre qüestions artístiques. A partir d'aquests moment es distanciaran.

De tornada a París, Léonce Rosenberg la va convidar a formar part de la seva galeria i firma un contracte amb aquest. Del 5 al 31 de desembre de 1919, Gutiérrez Blanchard exposarà les seves obres a la Galeria *L'Effort Moderne* amb una targeta de presentació dissenyada per

Gino Severini. Els diners que va guanyant com a pintora li permeten traslladar-se a un petit estudi al número 21 de la Avenue de la Maine, que comparteix amb Maria Vassilieff..

Coincidint amb el final de la guerra, els artistes fan una mirada al passat, cap a l'art clàssic. Es tracta, en realitat, d'un retorn a l'ordre. María Gutiérrez Blanchard, al igual que altres pintors cubistes, segueix aquesta tendència i exposa al "Saló dels Independents" de 1920 tres obres: *Nature morte* (1916-17), (Il·l. 4), *Nature Morte* (1916-17), (Il·l. 5), *L'Enfant du Cerceau* (1916-1918),⁷ obres que ja figuren com a propietat de Rosenberg. Tot i així, aquest mateix any, el marxant li comunica a l'artista que deixa de comprar-li obra. Segons Bernárdez Sanchís, hi hauria dos motius: el primer, és que el galerista decideix renunciar als contractes d'exclusivitat, comprant obres cubistes puntuals i apostant pels clàssics francesos, de Fouquet a Cezanne. El segon motiu que al·lega, és el retorn a la figuració de Gutiérrez Blanchard. A partir d'aquí, l'artista entrarà en la seva 5a etapa creativa.

Aquest retorn a la figuració i trencament amb el cubisme, l'anirà fent gradualment entre 1919 i 1920, per aquesta raó Gutiérrez Blanchard participa al 1920 en l'exposició *Cubismo y Neocubismo*, organitzada per la revista *Sélection* a Brussel·les. Aquí entra estableix relació amb el grup de marxants belgues *Ceux de Demain*, format per Jean Delgouffre, Frank Flausch i Jean Grimar, els quals s'ocuparan de les seves obres més tard, i seran no només els seus marxants, sinó també, els seus amics.

Però el moment que marca el seu retorn definitiu a la figuració és la presentació de l'obra *La Comunniant* (1915), (Il·l. 6), que havia pintat durant la seva estança a Madrid durant la Guerra, al "Saló dels Independents" de 1921. Amb aquesta obra obté el reconeixement de la

---

⁷ Il·lustració no disponible.

crítica, impactant especialment a Paul Rosenberg, germà de Léonce Rosenberg, que la compra.

Al 1922, s'instal·la en un estudi a la Rue Boulard, prop del seu amic André Lhote i de la família Rivière. Amb aquests iniciarà una estreta amistat, especialment amb Isabelle, que serà la seva primera biògrafa, i amb Jacqueline, la filla d'aquesta (Il·l. 7). Aquest mateix any, torna a participar al “Saló dels Independents” amb les obres : *La Femme au Chadron* (1922),⁸ i *Femme au Panier* (1922), (Il·l. 8), obtenint novament gran èxit.

Entre 1922 i 1926, l'artista viurà uns anys de molta activitat artística gràcies a la promoció i ajuda que rep per part del grup belga *Ceux de Demain*. Aquest li va organitzar tres exposicions individual a Brussel·les, una al 1923 i dos al 1925, obtenint un gran èxit de crítica i obrint-se mercat en aquesta ciutat. A partir d'aquest moment, comença a treballar amb el Doctor Girardin, propietari de la Galeria *La Licorne* de París, que adquireix un gran nombre d'obres seves, algunes importants que deixa després de la seva mort al Museu d'Art Modern de París. Al 1926, mor el seu amic i protector Franz Flausch i firma un conveni amb Max Berger, director i propietari de la Galeria Vavin de París.

Un any després, mor el seu gran amic Juan Gris, tot i que feia temps que estaven distanciats, suposa un cop molt dur per a Blanchard. Entrarà en un estat depressiu agreujat pels problemes de salut que patia i busca en la religió una sortida. Entrarà en una etapa de misticisme, d'entrega religiosa, que la portarà a plantejar-se entrar a un convent, del que serà dissuadida pel pare Altemann, el seu pare confessor (Il·l. 9-10). Tot i les seves crisis religioses i

---

⁸ BERNÁRDEZ SANCHIS, Carmen (2009): op.cit., p. 13.

personals, continuarà pintant. Aquest mateix any, tornarà a exposar a la Galeria Centauro de Brussel·les de la mà de *Ceux de Demain* i amb catàleg de Waldemar George.

De 1928 a 1932, any de la seva mort, viurà moments de gran angoixa, donat que a la seva malaltia s'hi ha de sumar una mala situació econòmica. Tot i el seu precari estat de salut viatja a Brussel·les i a Londres i exposa a la Galeria Vavin de París. A més, pinta la seva obra *San Tarsicio* (1930-31), (Il·l. 11), d'un intens sentit religiós. Maria Gutiérrez Blanchard mor el 5 d'abril de 1932.

3. Estat de la qüestió:

Tal i com hem comentat en la introducció del treball, l'objectiu d'aquest és realitzar un estat de la qüestió sobre les publicacions que analitzen la figura de María Gutiérrez Blanchard, un total de 127 i una quinzena de documents electrònics. Un cop estudiada la bibliografia sobre l'artista existent, hem cregut convenient dividir aquest estat de la qüestió en dos grans blocs. En el primer, hem fet un recompte de totes les publicacions existents dedicades íntegrament a l'artista; entre monografies, catàlegs d'exposicions, catàlegs raonats i articles; comentant aquelles que hem pogut consultar. Pel que fa al segon bloc, parlem de les que estan relacionades amb istmes, escoles, moviments, autors amb els que Gutiérrez Blanchard ha tingut alguna vinculació i on se l'esmenta, els diccionaris o enciclopèdies d'història de l'art i documents electrònics.

Pel que fa al primer bloc, ens trobem amb un total de 76 obres que analitzen la figura de l'artista, de les quals només hem pogut accedir a 19. Això s'ha donat, perquè l'únic lloc on es troben gairebé totes aquestes publicacions és a la Biblioteca del *Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía* (MNCARS), on actualment estan treballant en la preparació d'una retrospectiva sobre l'artista i, degut a que aquest documents estan essent utilitzats pels conservadors del museu, estan exclosos de préstec. Pel que fa als documents consultats, els hem trobat repartits en diferents biblioteques d'universitats espanyoles i a la biblioteca del Museu Nacional d'Art de Catalunya. Tot seguit passarem a comentar-les.

Pel que fa al segon bloc, ens trobem amb unes 51 publicacions analitzades sobre moviments; escoles, istmes o artistes amb els que va tenir alguna relació i on se la nombra i diccionaris o enciclopèdies d'història de l'art, a més d'una quinzena de documents

electrònics. Tal i com podem veure en la bibliografia del treball i com explicarem a continuació, aquestes estan dividides en 5 grups: Escola de París, cubisme, art i gènere , diccionaris o enciclopèdies d' història de l'art i documents electrònics.

3.1 Monografies, articles, catàlegs i catàlegs raonats sobre Maria Blanchard:

Pel que fa a les 76 publicacions que tracten únicament la figura de Gutiérrez Blanchard, veiem com la primera data de 1922 i la darrera de 2009. Als anys 20, ens trobem només amb 3 publicacions; dos són catàlegs sobre les exposicions que el grup *Ceux de Demain* li va organitzar a Brussel·les, al 1923 i al 1927, les úniques fetes en vida de l'artista. Als anys 30, ens trobem amb 4 publicacions; 3 articles escrits al 1932, any de la seva mort , i al 1934, la primera monografia sobre ella, escrita per la seva amiga Isabelle Rivière. De 1942 a 1969, hi ha 13 publicacions, entre aquestes cal destacar les monografies escrites al 1944 per Campo Alange i al 1951 per Cobo Barquera. Durant la dècada dels 70 i dels 80, veiem com hi ha un “boom” de publicacions sobre l'artista, un total de 50. Entre aquestes, cal destacar les 20 que es publiquen l'any 1981, coincidint amb el centenari del seu naixement, motiu pel qual es van celebrar diferents exposicions i es van escriure nombrosos articles sobre ella. Pel que fa a la dècada dels 90 i la primera dècada del segle XXI, trobem només 6 publicacions. De ben segur, que a finals d'aquest any, en motiu de la seva retrospectiva, n'augmentarà considerablement el nombre.

Tot seguit, per tal de continuar amb l'estat de la qüestió sobre totes les publicacions de l'artista, passarem a analitzar aquelles que hem pogut consultar. Això ho farem dividint-les en diferents blocs: monografies, catàlegs d'exposicions, catàlegs raonats i articles.

Pel que fa a les monografies sobre Gutiérrez Blanchard n'hi ha 6, tal i com podem veure en la bibliografia, tot i que només hem pogut accedir-ne a 5: Maria Campo Alange (1944); Juan José Cobo Barquera (1951); Rodríguez Alcalde (1975); A.M Campoy (1981) i Carmen Bernárdez Sanchís (2009). Pel que fa a la monografia sobre l'artista escrita per Isabelle Rivière (1934), no l'hem pogut consultar perquè l'únic exemplar disponible a la Xarxa de Biblioteques d'Espanya, es troba al MNCARS.⁹

Totes aquestes monografies, menys la de Rivière, han estat escrites per autors espanyols i tenen una extensió similar, al voltant de les 120 pàgines, menys la de Cobo Barquera que en té unes 50 i el *Catálogo Razonado* de María José Salazar (2004) que està al voltant de les 750 pàgines. A excepció de la biografia de Rivière, la de Campo Alange i el *Catálogo Razonado* de Salazar, la resta d'obres han estat escrites per encàrrec.

Pel que fa als catàlegs d'exposicions sobre María Gutiérrez Blanchard, n'hi ha un total de 17, dels qual només hem pogut consultar-ne tres, donat que la majoria es trobaven al MNCARS. El primer és de 1927 i l'escriu Waldemar George, en motiu d'una exposició organitzada pel grup *Ceux de Demain* a Brussel·les;¹⁰ el segon, és sobre l'antològica homenatge que es va realitzar al 1981, en motiu del centenari del seu naixement, al Museo e Institución Camón Aznar de Zaragoza; i el tercer, sobre l'exposició que es va realitzar al 1982 al Museo de Arte Contemporáneo de Madrid. Pel que fa a l'extensió de les publicacions, mentre que l'obra de George té unes 19 pàgines, més les 16 pàgines de làmines; el de la Fundación Camón Aznar en té unes 38, més les 31 de làmines. En canvi, el del Museo de Arte Contemporáneo està al voltant de les 300.

---

⁹ Tal i com hem explicat en la introducció, la majoria de publicacions sobre ella d'aquesta biblioteca estan reservades per als conservadors que treballen en la preparació de la seva retrospectiva.

¹⁰ Waldemar George (Lodz, 1893-París, 1970) important crític d'art polonès instal·lat a París i promotor de joves artistes residents a la capital francesa, a principis del segle XX.

És important remarcar, que en els propers mesos es comptarà amb un nou catàleg sobre l'artista, en motiu de l'exposició antològica que està organitzant el MNCARS.

Els catàlegs sobre exposicions col·lectives en les que ha participat Gutiérrez Blanchard, els anirem analitzant en el segon bloc de l'estat de la qüestió.

Pel que fa als articles sobre ella, se n'han escrit un total de 43, entre 1932 i 1996. D'aquests n'hem pogut consultar un total d'onze, tots ells amb una extensió mitjana al voltant d'una pàgina per article. Els autors d'aquests van des de Josefina de la Maza, filla de l'escriptora Concha Espina i neboda de Blanchard; a historiadors o crítics d'art i escriptors com Manuel Arce, Enrique Azcoaga, Andrés Trapiello o José Corredor Matheos que escriuen per revistes com *Batik Dossier*, *Crónica 3*, *Escri-artes*. Totes elles són revistes especialitzades en art. També trobem notícies en importants diaris nacionals com l'*ABC* i *El País*, o en publicacions de Santander com *Revista de Santander*. També cal destacar les que apareixen en revistes franceses, com ara la *Nouvelle Revue Française*.

3.1.1. Vida:

Un cop estudiades les publicacions que acabem d'esmentar, ens hem adonat que podem dividir els temes que s'hi tracten en dos grans blocs: vida i obra de Gutiérrez Blanchard. Tot i que aquests dos aspectes estan molt relacionats en la majoria dels artistes, en el seu cas, tal i com ens explica María José Salazar, ho estan de manera especial, donat que ens trobem amb un aspecte de la seva vida personal que la va marcar profundament i va condicionar tota la seva producció artística: la seva malformació física i la no- maternitat.¹¹

---

¹¹ SALAZAR, María José (2009): op.cit., No numerat.

El primer en parlar d'aquest tema és Waldemar George. Al 1927, tal hi com hem esmentat abans, va escriure un dels primers treballs sobre Gutiérrez Blanchard que coneixem, en motiu d'una exposició sobre l'artista organitzada pel grup *Ceux de Demain*.¹² En aquest catàleg, George relaciona la seva vida i obra establint una connexió entre el “drama personal” que viu aquesta artista i la temàtica de les seves pintures.¹³

Aquest, serà precisament un factor en el que incideixen de manera reiterativa tots els autors, menys Carmen Bernárdez Sanchís. En la seva monografia sobre l'artista, publicada al 2009, critica com la majoria d'autors que l'han estudiat s'han “cebat” en aquest aspecte i, com aquest fet, ha condicionat a que a Espanya es tingui una visió esbiaixada de Gutiérrez Blanchard.¹⁴

Quan repassem i analitzem a fons totes les publicacions sobre l'artista, ens adonem que el que comenta Bernárdez Sanchís és cert. I és que, tal i com diu ella, el punt de vista masculista i paternalista ha dibuixat un perfil d'artista condicionada pel seu aspecte físic.¹⁵

Segons ens explica Xon de Ros, en l'obra *Primitivismo y Modernismo* (2007), que analitzarem més detingudament en l'apartat d'Art i gènere, l'interpretació de l'obra de Blanchard s'ha realitzat, en la majoria dels casos, en termes psicobiogràfics i amb un to condescendent, sota el qual, “la desviació de la norma” que representa la seva dedicació artística, es veurà com un exercici compensatori per la pèrdua de la feminitat. En aquells moments, l'activitat artística femenina quedava relegada als marges, i la majoria dels autors

---

¹² Grup de galeristes belgues, format per Jean Delgouffre, Frank Flausch i Jean Grimar, que es convertiran amb els marxants de Blanchard. Al 1923 organitzen una exposició antològica de Blanchard a Brussel·les, i al 1927 una altra a París.

¹³ GEORGE, Waldemar: *Exposición Maria Blanchard*. Bruxelles: Ceux de Demain, 1927. p.19.

¹⁴ BERNÁRDEZ SANCHÍS, Carmen (2009): op. cit., p. 8.

¹⁵ Ídem.

analitzats, veiem com valoren la figura de Gutiérrez Blanchard com una excepció, donada la seva condició física.¹⁶

Tot seguit, podem veure alguns exemples de les opinions dels autors que comenta Xon de Ros en el seu llibre:

Cobo Barquera (1951):

*“Hallábase con frecuencia María entregada furtivamente a la lectura, y más, emborronando papeles con ingenuos dibujos, sobre cuyo arabesco balbucicante, don Enrique Gutiérrez Cueto, pintor aficionado como sabemos, vio la trascendencia de una gracia primitiva y temperamental”.*¹⁷

Rodríguez Alcalde (1975):

*“Si la tara que pesaba sobre María le impedía muchos juegos y muchas satisfacciones, proporcionable por otra parte en horas de forzosa quietud o de mal contenido llanto, el atisbo de inéditos goces estimulados por la sangre paterna, enamorada de los placeres del espíritu”.*¹⁸

També és molt important tenir en compte les opinions de Josefina de la Maza (1944), neboda de Blanchard i filla de l'escriptora Concha Espina, amb la que Gutiérrez Blanchard mantenia una excel·lent relació:

“Don Enrique Gutiérrez-Cueto fue mostrándole a su hija los álbumes más hermosos de Europa. Puso en sus manos el pincel, el tiento y la paleta; después le acarició el pelo

---

¹⁶ DE ROS, Xon: *Primitivismo y Modernismo*. Bern: Peter Lang, 2007. p. 143.

¹⁷ COBO BARQUERA, Juan José: *María Blanchard*. Santander: Imprenta la Moderna, 1951. p.27.

¹⁸ RODRIGUEZ ALCALDE, Leopoldo: *María Blanchard*. Madrid : Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, 1975. p.11.

*liso, dorado y suavísimo: Debes de ser pintora. Serás, si quieres, una gran pintora, Dios te auxiliará”.*¹⁹

Cobo Barquera, paisà de Blanchard i també artista, serà el que més èmfasis posarà en parlar d'aquesta relació. Un exemple el podem veure en les paraules que li dedica: “*La conciencia de la tara física iba acentuándose al paso del tiempo en aquella criatura, mientras derrumbaba sus ilusiones de mujer exquisita, en agrad (…)*.”²⁰ I fins i tot, arribarà a posar en dubte la qualitat de l'obra de Gutiérrez Blanchard dient el següent: “*Una falta de gracia atrayente*”.²¹ A més, també comenta que la 3a Medalla de l'Exposición Nacional de Bellas Artes (1908) amb l'obra *Los Primeros Pasos* (1908), li havien donat per pressions poc clares.²² L'actitud de Cobo Barquera es critica per Leopoldo Rodríguez Alcalde,²³ al 1975, i Carmen Bernárdez Sanchís, al 2009.²⁴

Per a veure la rellevància que té aquest aspecte en la bibliografia sobre l'artista, escrita a Espanya durant els anys de la dictadura franquista, és important fixar-nos com aquestes idees arriben, fins i tot, a condicionar a una dona capdavantera en el feminisme filosòfic, com es María de Campo Alange. Aquesta, escriu al 1944, després de 12 anys investigant la vida i l'obra de Gutiérrez Blanchard, una monografia sobre l'artista, que serà el seu primer llibre. Segons explica al diari *ABC* al 1966,²⁵ coneix per casualitat la seva obra mentre visita una exposició antològica sobre l'artista, realitzada a París al 1932, poc després de la seva mort. Diu que queda impressionada pel dramatisme de les seves obres, i encara més, pel fet que la seva autora fos una dona, i més, espanyola. A partir d'aquest moment, decideix investigar-la a

---

¹⁹ MAZA, Josefina de la: “Lo que yo se y recuerdo de María Blanchard”. *Destino: Política de Unidad*. Núm. 365. p. 6.

²⁰ COBO BARQUERA, Juan José: op. cit., p. 27.

²¹ Ídem. p. 82-83.

²² Ídem. p. 35.

²³ RODRIGUEZ ALCALDE, Leopoldo: op. cit., p. 73.

²⁴ BERNÁRDEZ SANCHIS, Carmen (2009): op. cit., p. 8.

²⁵ VIDAL, Concepción: “La Condesa de Campo Alange”. *ABC*. Madrid, 1-12-1966.

fons i escriure aquesta obra, per tal de divulgar a Espanya l'existència d'una dona genial, l'obra de la qual era admirada des de feia anys a l'estranger. Tot i que, segons diu, li resulta complicat obtenir informació.

A continuació, podem llegir un breu fragment de l'obra de Campo Alange, on parla de la influència de la seva malformació física en el seu art:

*“En la vida normal falta a la mujer el motor que da impulso a la idea, porque todas sus energías estan fijamente enfocadas en la maternidad. Torcer este foco para iluminar cualquier actuación es un proceso dolorosísimo para ella, que sufre de este desvio como de fractura de un miembro. El hijo bien fomado, sano, inteligente, es sin duda alguna la obra de arte que cada mujer sueña, pero cuando el equilibrio se rompe, la mujer tiene una carga de ternura y de ambición capaz de dar impulso a cualquier idea. Ante una realización normal imposible, esta muchacha débil y deforme de cuerpo y tierna, con un fuerte instinto maternal, intenta un delicado y difícil juego de transformació de sentimientos. Y echa a volar su arte”.*²⁶

Donat que Campo Alange escriu la primera monografia sobre l'artista, després de la de Rivière, i ens proporciona material personal, com ara cartes d'aquesta amb Juan Gris, Jacques Lipchitz o el seu pare confessor,²⁷ i donada la dificultat per accedir a les fonts originals d'informació, serveix de punt de referència a la resta d'autors analitzats. Així doncs, veiem com Cobo Barquera (1951) o Leopoldo Rodríguez Alcalde (1975) la citen constantment en els seus llibres.²⁸ Fins i tot, aquest darrer arriba a denominar-la “amiga pòstuma” de Gutiérrez-Blanchard.²⁹ Però, en el *Catálogo Razonado* (2004) sobre l'artista escrit per Maria

---

²⁶ Ídem. p. 28.

²⁷ Veure Imatge 9-10 Annex 1.

²⁸ RODRÍGUEZ ALCALDE, Leopoldo: op.cit., p.10-12.

²⁹ Ídem. p.17.

José Salazar, comenta com aquesta havia assumit gairebé íntegrament la biografia sobre aquesta realitzada per la seva amiga i alumna, Isabelle Rivière (1934).^{30 31}

Tot i així, l'obra de Campo Alange, va servir de referent a la resta d'estudiosos de l'artista i veiem com analitza una sèrie de temes, que aniran tractant posteriorment els diferents autors que estudien la seva figura. Així doncs, en el breu fragment que hem pogut llegir anteriorment, fa esment a uns dels punts més comentats pels estudiosos; la relació entre la seva malformació física, la maternitat i el seu art.

En referència al tema de la maternitat Rodríguez Alcalde comenta:

*“María Blanchard encuentra la emoción en si misma, en la amargura de su inutilidad como mujer, en una maternidad frustrada que los propios temas de sus cuadros ayudan a comprender.”*³²

Isabelle Rivière, alumna de Blanchard i suport molt important per a l'artista durant els darrers anys de la seva vida, comenta el següent: *“Ella hubiera echado al viento todos sus cuadros y todo el genio y toda la gloria del mundo por tener un hijo suyo entre sus brazos.”*³³ Aquestes paraules les repetirà pràcticament *verbatim* Campo Alange.³⁴

Tal i com comenta Xon de Ros, aquesta insistència ressalta la incompatibilitat que es projecta entre la vocació professional de la dona i la seva identitat, concebuda en funció de la seva capacitat reproductiva, i per extensió, del seu atractiu físic. De Ros, afegeix, que

---

³⁰ SALAZAR, María José (2004): op. cit.. No numerat.

³¹ Aquesta obra va tenir una tirada molt curta, uns 30 exemplars, i a la xara de biblioteques espanyoles només n'hi ha disponible un exemplar, guardat a la Biblioteca del MNCARS. Actualment no es pot consultar perquè està en mans dels conservadors del museu que treballen en l'elaboració del catàleg de l'exposició antològica sobre l'artista.

³² RODRÍGUEZ ALCALDE, Leopoldo: op.cit., p. 98.

³³ Ídem.

³⁴ CAMPO ALANGE, María: op.cit., p. 31.

només els darrers anys, tal i com podem veure en la monografia de Bernárdez Sanchís publicada al 2009, s'ha posat en tela de judici el tractament rebut per a la pintora dins de la historiografia general, on la preeminència atorgada al seu aspecte físic i circumstàncies personals, respon a estereotips culturals i socials associats a la dona.³⁵

Precisament, tots els autors analitzats, coincideixen a l'hora de comentar com va patir Gutiérrez Blanchard pel seu aspecte físic a causa de les humiliacions i burles, les més dures, coincideixen en dir, les va patir durant les seves etapes de professora a Salamanca i París. I fins i tot, la mateixa artista, parla sobre com es va sentir condicionada pel seu aspecte físic en el context social i històric en el que va viure: *“Todo lo daría por la belleza física, esta es superior al talento”*.³⁶

Però aquesta idea retrògrada de la dona, no només es trobava a Espanya ja que, fins i tot, al París cosmopolita i lliberal al que va arribar, al 1909, es topa amb aquesta mentalitat.

Pel que fa a l'èxit professional que va obtenir i la posició preeminent que va ocupar en els cercles artístics de París, dins del grup cubista i de l'Escola de París, Bernárdez Sanchís comenta que, tot i que París estava ple de dones artistes de totes les nacionalitats, les Avantguardes seguien tenint una idea molt retrògrada de les dones. Sostenien que la dona posseïa la capacitat creativa amb el poder de donar a llum i que, els papers que els homes artistes els reservaven era el de musa, amant, protectora o confident i adoraven el model de *femme-enfant*. I si es dedicaven a les arts, se les associava directament a les arts decoratives.³⁷

Bernárdez Sanchís afegeix que, si ella va aconseguir fer-se un lloc destacat en aquest cercle

---

³⁵ DE ROS, Xon: op.cit., p. 144.

³⁶ COBO BARQUERA, José: op. cit., p. 48.

³⁷ BERNÁRDEZ SANCHIS, Carmen (2009): op.cit., p. 36.

cubista,³⁸ format bàsicament per homes i tant tancat a les dones, a banda del seu talent innegable, va ser condicionada pel seu aspecte físic.³⁹

3.1.2. Obra:

A banda de la seva vida, un altre tema del que es parla en tots els llibres consultats, és l'anàlisi de les seves obres en les diferents etapes artístiques per les passa. Tots coincideixen en què podem dividir la seva producció artística en:

1) Etapa de formació academicista a Madrid (1902-1908):

Té com a mestres a Benedito (Il·l. 12); Sotomayor (Il·l. 13) i Sala (Il·l. 14), destacats artistes del moment que havien rebut una formació tradicional a Roma. Segons Bernárdez Sanchís, l'ambient en què es movia en aquesta ciutat, a principis de segle, gravitava entre el classicisme acadèmic, el costumbrisme regionalista i l'il·luminisme que veiem en quadres com *Cabeza de Gitana* (1906), (Veure il·l. 2) i *Gitana* (1907-1908), (Il·l. 15). D'aquesta primera etapa destaca també la importància de la construcció mitjançant el dibuix, que l'influirà durant tota la seva vida.⁴⁰

2) 1a Etapa Parisenca:

Tal i com comenta Rodríguez Alcalde, animada per Sala, l'artista decideix marxar a París per ampliar els seus estudis i impregnar-se de la llibertat artística que es podia trobar en aquesta ciutat, en aquell moment.⁴¹ Continua amb la seva formació de mans d'Anglada Camarasa i Van Dongen a l'Acadèmia Vitti de París. Segons Cobo Barquera, el primer li aporta un element essencial, la llibertat creativa i Van Dongen farà ampliar la seva paleta

---

³⁸ De la important posició que ocupa Maria Blanchard dins del moviment cubista en continuarem parlant a continuació en l'estat de la qüestió sobre la bibliografia cubista.

³⁹Ídem.

⁴⁰ BERNÁRDEZ SANCHIS, Carmen (2009): op.cit., p. 13.

⁴¹ RODRÍGUEZ ALCALDE, Leopoldo: op.cit., p. 16.

de colors,⁴² (Il·l. 16) En paraules de Bernárdez Sanchís, quan arriba a París trenca amb l'academicisme decimonònic madrileny, i afegeix, que els quadres d'aquest període destaquen per una riquesa cromàtica i una llibertat de temes i formes. Com a exemple tenim l'obra *Ninfas Encadenando a Sileno* (1910), (Veure Il·l. 3) on s'aprecia la forta influència de l'estil i els temes d'Anglada Camarasa, (Il·l. 17) Per tal de veure el domini del color fauvista, ens esmenta l'obra *Paisajes* (1912), (Il·l. 18). Durant aquest període, rep també els primers contactes amb el cubisme, amb l'obra *Mujer con vestido rojo* (1912-1914),⁴³ (Il·l. 19)

3) Estada a Espanya durant la 1a Guerra Mundial (1914-1916):

Presenta les seves obres, juntament amb Diego Rivera i Lipchitz, a l'exposició *Pintores Íntegros* (1915) organitzada per Gómez de la Serna a Madrid i on presenta l'obra *Venus de Madrid* (1915), avui desapareguda. Després d'una breu estada a Salamanca com a professora de la *Escuela Nacional*, al 1916 retorna a París.

Del motiu pel qual Maria decideix emprendre aquest viatge sense retorn n'han parlat tots els autors estudiats. Segons Campo Alange, i després ho corroboren la majoria d'ells, durant aquells anys, Espanya rebutjava la pintura moderna i els joves talents es trobaven aïllats. En paraules d'aquesta escriptora: “*Solamente las futuras generaciones podrán apreciar su arte*”⁴⁴. Rodríguez Alcalde corrobora aquesta opinió, i com a conseqüència del rebuig que desperta entre crítica i públic l'exposició *Pintores Íntegros* (1915) diu el següent: “*Los Snobs de Madrid no se enteraban todavía de las luces que cabrilleaban más allá de los Pirineos*”.⁴⁵

---

⁴² COBO BARQUERA, Juan .José: op.cit., pp. 45-50.

⁴³ Ídem. p. 14

⁴⁴ CAMPO ALANGE. María: op. cit., p. 20.

⁴⁵ RODRIGUEZ ALCALDE, Leopoldo: op. cit., p. 26.

4) Etapa Cubista (1916-1919):

Quan arriba a París, Gutiérrez Blanchard entra en contacte amb el cercle cubista, i tal i com hem comentat en l'apartat sobre la vida de l'artista, aconsegueix fer-se un lloc en aquest grup reservat exclusivament als homes i entra a formar part de l'*Effort Moderne*, liderat pel galerista Léonce Rosenberg.⁴⁶ Amb els artistes amb els que establirà una relació més estreta durant aquesta etapa són: Juan Gris, André Lhote o Jacques Lipchitz. Fins i tot, va deixar de firmar les seves obres com a Gutiérrez-Cueto, i decideix adoptar el cognom matern Blanchard. Aquesta és una decisió, que segons Carmen Bernárdez Sanchís, no només abreujava el seu nom, sinó que també, reforçava el seu lligam amb la cultura francesa, en la qual va decidir passar la major part de la seva vida.⁴⁷

Tot i que les seves obres d'aquest període les podem englobar dins del cubisme sintètic, Gutiérrez Blanchard no va arribar mai a una total descomposició de la forma, ni a deixar de banda la figuració, estil en què s'havia format. En paraules de A.M Campoy, l'artista va crear un nou cubisme, anomenat "*Cubismo Humanizado*".⁴⁸

5) Retorn a la figuració (1920-1927):

Al 1920, decideix abandonar el cubisme i retornar a la figuració i ho marca amb la presentació de l'obra *La Comunniant* (1915) (Veure il·l. 6), al "Saló de Tardor" de París. Tots els autors coincideixen en què aquesta és l'obra més important i coneguda de l'artista. La va pintar al 1915 a Madrid, durant el període d'exili que va passar a la ciutat acompanyada de Diego Rivera, Lipchitz o Angelina Beloff, durant la 1a Guerra Mundial.

---

⁴⁶ Léonce Rosenberg (1879-1947) va ser un important marxant i editor d'art francès. A més, va ser un dels primers defensors de l'art abstracte i del cubisme i va col·leccionar obres de Juan Gris, Picasso, Léger, Jean Metzinger i María Gutiérrez Blanchard, entre altres.

⁴⁷ BERNÁRDEZ SANCHÍS, Carmen (2009): op. cit., p. 10.

⁴⁸ CAMPOY, Antonio .Manuel: *María Blanchard*. Madrid: Gavar, 1981. p. 64.

Al 1944, Maria Campo Alange va realitzar un anàlisi exhaustiu de l'obra en la seva monografia sobre Gutiérrez Blanchard, del qual en parlen gairebé tots els autors.

En opinió de Campo Alange:

*“María Blanchard, en “La Comunniente” (1915), nos cuenta tantas cosas como nos podría decir en las páginas escritas de un supuesto diario. Dentro de su barroquismo pomposamente ingenuo, nos cuenta María sus desengaños. Probablemente, su triste experiencia como profesora en un colegio de París sirve de tema de su composición. La rigidez de la figura, no es otra cosa que la rigidez mental de unas criaturas con las que luchó y a las que no pudo transmitir su tierna sensibilidad... La posición de la figura está exenta de espiritualidad o recogimiento. Coge el libro con la derecha como si quisiera más bien exhibir que guardar los Evangelios y con la izquierda el cirio como si empuñara una espada. ¿Quiere demostrarnos el poco valor que tienen los signos convencionales si a estos se los asfixia dentro de una atmósfera contraria? (...)”.*⁴⁹

Al 2009, Bernárdez Sanchís revisa aquest anàlisi de *La Communiente* (1915), fet per Campo Alange, i seguint la tesis de Gabriel Ferrater,⁵⁰ diu que aquesta obra no segueix res més que els records visuals d'infantesa o de la seva cultura visual. Segons l'autora, aquesta obra ens recorda a les fotos dels àlbums familiars de comunió. Afegeix que es tracta d'una obra que ha estat qualificada com a naïf, simbolista o presurrealista però, segons ella, pertany al món de la iconografia religiosa. A més, diu que l'artista rep certa influència dels modes figuratius de Chagall (Il·l. 20) i del Gilles de Watteau,⁵¹ (Il·l. 21). Waldemar George coincideix en classificar aquesta obra com a naïf.⁵²

---

⁴⁹ CAMPO ALANGE, María: op. cit., p. 49-50.

⁵⁰ FERRATER, Gabriel. “María Blanchard”. A: *Sobre pintura*. Barcelona: Biblioteca Breve Seix Barral, 1981. pp. 315-329.

⁵¹ BERNÁRDEZ SANCHIS, Carmen (2009): op.cit., p. 29.

⁵² GEORGE, Waldemar: op.cit., p. 18.

6) Reconversió Religiosa (1927-1932)

Al 1927, la mort de Juan Gris, del que s'havia distanciat durant els darrers anys, suposa un cop molt dur per a l'artista. Si amb això hi sumem la situació de precarietat econòmica per la que passa, com a resultat de problemes amb els seus marxants belgues, un empitjorament del seu estat de salut i la influència religiosa dels seus amics i veïns la família Rivière, farà que visqui un període de "retorn a la fe, segons comenta Rodríguez Alcalde.⁵³ Un retorn que no deixarà indiferent a ningú, mentre que serà molt criticat des d'alguns sectors; d'altres, l'elogiaran.

Però aquest retrobament amb la religiositat que viu l'artista, no va ser un cas aïllat, donat que en aquesta mateixa època, Max Jacob va seguir el mateix camí, guiat per Pablo Picasso.

Aquesta exaltació de la fe que pateix Gutiérrez Blanchard, arriba a tal punt, que fins i tot, intenta entrar com a religiosa en un convent, però finalment, es dissuadida pel seu pare confessor (Veure II·l. 9-10).

Pel que fa a les obres que pinta en aquesta darrera etapa, ens trobem un augment de les tonalitats fosques, algunes de les quals, segons Bernárdez Sanchís, ens podria recordar als ocres daurats i els terrosos de les pintures de Rembrandt.⁵⁴ Com a exemple destaca les obres: *Muchacho Leyendo* (1926), (II·l. 22) y *Niña Orante* (1930), (II·l. 23). Un altra obra d'aquest període és una pintura de *San Tarsicio* (1930-1931), (Veure II·l. 11), el portador de la eucaristia.⁵⁵

---

⁵³ RODRÍGUEZ ALCALDE, Leopoldo: op. cit., p. 52.

⁵⁴ BERNÁRDEZ SANCHIS, Carmen (2009): op.cit., p. 123.

⁵⁵ Ídem. p. 125.

Al marge de les diferents etapes creatives per les passa l'artista, segons ens comenta Campo Alange al 1944 , podem trobar una sèrie de característiques generals del seu art i de la seva manera de treballar. Tal i com comenta Gutiérrez Blanchard, pintava a l'interior del seu estudi i sense model, ja que tenia una memòria visual sorprenent. Pel que fa als trets dels seus personatges, diu que tenen una fisonomia pròpia. Pertanyen a la mateixa raça, no té preferència per un ambient determinat i els seus personatges estan envoltats d'una aura melancòlica, propera a la tendresa. (Il.l. 24-25).⁵⁶

Aquest tema no el tornarà a tractar cap altre autor fins al 2009, de la mà de Bernárdez Sanchís. Segons ella, es poden apreciar tènues diferències socials entre els seus personatges; alguns són serventes i d'altres senyores, però sempre amb una vestimenta atemporal i amb un pentinant similar. I afegeix, l'aparença d'aquestes dones dista molt de compartir les modes i els luxes de l'època en què es van pintar, la de Coco Chanel o Madeleine Vionnet.⁵⁷

Pel que fa al seu dibuix, ens diu, és dur; i el seu color violent i no tem utilitzar el negre pur.⁵⁸ Segons comenta Waldemar George, tot i que trenca amb l'art neoclàssic, no deixa mai endarrere la influència de la seva formació acadèmica, i això ho apreciem en la seva tècnica.⁵⁹

Continuant amb els personatges que trobem en les seves pintures, segons Bernárdez Sanchís, es llegeix freqüentment que Blanchard va pintar allò que li hagués agradat ser i que en les seves obres es troba una “prole imaginària” de nens i dolces maternitats (Il.l. 26-

---

⁵⁶ CAMPO ALANGE, María: op.cit., p. 76-77.

⁵⁷ BERNÁRDEZ SANCHÍS, Carmen (2009): op. cit., p. 113.

⁵⁸ Ídem.

⁵⁹ GEORGE, Waldemar: op. cit., p. 5.

27-28).⁶⁰ En paraules de Campo Alange: “*María, que se ha encontrado por fin a ella misma pintando sus retratos de niños, juega con los pinceles a la maternidad*”.⁶¹

Bernárdez Sanchís creu que es possible, que com a molts artistes, Blanchard projectés sobre els seus personatges els seus propis dubtes o imatges de desig, i afegeix, que tot i que la seva pintura està oberta a interpretacions psicològiques, això no minva l’importància de la seva obra. A més, creu, la representació de maternitats és un tema habitual en la història de l’art.⁶²

Una altra característica molt important de les obres de Blanchard, i que comenten diferents autors, és el fet que fa diferents versions d’una mateixa obra (Il.l. 29-30). Tal i com podem veure en el *Catálogo Razonado* de María José Salazar.⁶³

Un altre element, referent a la seva obra, que estudien tots els autors consultats és les influències que rep d’altres artistes. Segons Waldemar George, l’art de Blanchard és un art realista, amb una forta influència de Courbet (Il.l. 31-32), de Manet (Il.l. 33-34) i dels impressionistes; de retratistes com Goya (Il.l. 35-36) i Velázquez (Il.l. 37) o dels gran realistes espanyols com Herrera (Il.l.38) o Valdés Leal (Il.l.39). Diu que tot i formar part del grup de l’Escola de Paris, conserva les seves qualitats ètniques.⁶⁴

Al 1944, veiem com Maria Campo Alange troba influència del món de la literatura en les obres de Blanchard, concretament de l’escriptor rus Dostoievski. Segons ella, els seus personatges tenen la mateixa complexitat humana i commovedora que els d’aquest escriptor.⁶⁵

---

⁶⁰ BERNÁRDEZ SANCHÍS, Carmen (2009). op. cit., p. 82.

⁶¹ CAMPO ALANGE, María: op. cit., p. 58.

⁶² BERNÁRDEZ SANCHÍS, Carmen (2009): op.cit., p. 92.

⁶³ SALAZAR, María José (2004): No numerat.

⁶⁴ GEORGE, Waldemar. op.cit., p. 20.

⁶⁵ CAMPO DE ALANGE, MARÍA. op.cit., p. 75.

Al 1951, Cobo Barquera ens comenta com troba influència de Cezanne (Il.l. 40-veure il.l. 24) en les obres de Blanchard.⁶⁶ I uns quants anys més tard, al 1981, A. M Campoy veu certs trets del retratista neerlandès Franz Hals (Il.l. 41-42-43) en les seves obres.⁶⁷

Precisament, d'aquesta influència de la pintura del nord d'Europa en la seva obra ens en parla també Carmen Bernárdez Sanchís. Tal i com ens explica, tot i que l'artista havia viatjat a Itàlia, sempre havia preferit el nord, sobretot Bèlgica i Holanda. I els quadres que pinta a partir de 1921-1922 mostren afinitats amb la pintura holandesa, francesa i espanyola dels segles XV al XVIII. I posa com a exemple les dos obres que inauguren aquest període: *Las dos hermanas* (1921); (Il.l. 44) y *Las dos huérfanas* (1922-23) , (Il.l. 45).⁶⁸

Bernárdez Sanchis serà la que més a fons analitzarà les influències de Gutiérrez Blanchard. Al llarg d'aquesta obra, veiem com l'autora va alternant la narració de la vida de l'artista amb alguns exemples d'obres realitzades en cada període i les influències d'altres artistes o corrents que s'hi poden trobar

3.2. Publicacions sobre –istmes, escoles, moviments o artistes vinculats amb María Gutiérrez Blanchard:

Tal i com hem comentat en la introducció de l'estat de la qüestió, per tal de realitzar aquest segon apartat, partim de l'anàlisi de 51 publicacions relacionades amb istmes, escoles o artistes amb els que María Gutiérrez Blanchard ha tingut alguna vinculació i diccionaris o enciclopèdies d'història de l'art. A més, d'uns quinze documents electrònics.

---

⁶⁶ COBO BARQUERA, Juan José: op. cit., p. 75.

⁶⁷ CAMPOY, Antonio.Manuel: *María Blanchard*. Madrid: Gavar,1981. p. 25.

⁶⁸ BERNÁRDEZ SANCHIS, Carmen (2009): op.cit., p. 79.

Un cop estudiada a fons la biografia de l'artista, la seva trajectòria artística i les publicacions sobre diferents moviments que es van desenvolupar durant els anys en què va dur a terme la seva carrera, hem pogut veure que podem situar-la dins d'aquests grups: 1) Escola de París; 2) cubisme; 3) art i gènere. A més, també hem cregut convenient analitzar diccionaris, enciclopèdies d'artistes o manuals generals d'història de l'art, tant a nivell nacional com internacional, per si hi és present i veure quina és la seva rellevància. En total hem consultat unes 13 publicacions. A banda d'aquestes publicacions escrites, també hem pogut localitzar una quinzena de documents electrònics on se'ns parla d'ella.

A continuació, passarem a analitzar les publicacions de cadascun d'aquests 5 grups de manera separada:

3.2.1. Escola de París:

Per tal de conèixer a fons aquesta Escola i saber quin paper hi va jugar María Gutiérrez Blanchard, hem consultat un total de 8 publicacions, la majoria són sobre els artistes espanyols que van formar part d'aquesta. I en totes, Gutiérrez Blanchard hi ocupa un lloc destacat. Entre aquestes, hi trobem llibres i catàlegs d'exposicions, escrits entre 1960 i 1999. Pel que fa a la seva extensió és variable, des de les 24 a les 300 pàgines.

Un element que tenen en comú totes les publicacions analitzades, és que fan una introducció historicoartística, que ens permet endinsar-nos en el París de la època i entendre la rellevància d'aquest grup. Però el que ho fa de manera més extensa és Raymond Nacenta, en la seva obra *La Escuela de París: los pintores y el ambiente artístico de París des de 1910*, publicat al 1960, on fa una anàlisi detallat de la importància que ha tingut París com a centre cultural i artístic, des d'inicis de segle fins XX fins al 1960, any en què escriu el llibre.

Tal i com ens explica Marga Perera, l'Exposició Universal de París de 1910, la converteix en la “ciutat de les arts” i en un centre d'atracció a nivell mundial. Una ciutat elegant i moderna, que s'obria al món amb el gust bohemí i l'ambient liberal de la *Belle Époque*, els cafés-concert, els *Music Hall* de finals del segle XIX. Aquest ambient va convertir la ciutat en la capital de la literatura i de l'art. La tradició dels Salons havia generat una atmosfera de creativitat. París, en paraules de Hemingway era: “Una festa que tothom volia celebrar”.⁶⁹

Segons ens comenta María José Salazar, París, era la ciutat del viure i deixa viure i tenia l'ambient idoni per a la creació de noves formes artístiques.⁷⁰ Durant la primera dècada del segle XX, la capital del Sena es converteix en la “cuna” de les avantguardes artístiques i sorgiran els moviments artístics que seran la base de tot l'art del segle que comença: el cubisme, el fauvisme y el futurisme.⁷¹

Així doncs, París es un formiguer artístic i serà el punt de trobada d'artistes que arribaven de tot el món, una d'elles va ser María Gutiérrez Blanchard, que va arribar a la ciutat al 1909. Segons comenta Perera, van ser temps difícils per a ells, però tenien el que tant anhelaven: un lloc on es sentien en plena llibertat, independentment del seu origen, moltes idees que compartir i companyerisme.⁷²

És en aquest ambient on sorgeix L'Escola de París, de la qual María Gutiérrez Blanchard forma part. Es tracta d'un terme tant ampli i divers com els artistes que la formen. Va ser una

---

⁶⁹ PERERA, Manuel: “Las estrellas de la Escuela de París”. *Tendencias del arte* [en línea]. Núm: octubre 2008. p.1-10. [Consultat: 12-05-2012]. Disponible a: http://www.tendenciasdelarte.com/pdf/octubre08/escuela_de_paris.pdf

⁷⁰ SALAZAR, María José: “Españoles en París”. A: FUNDACION MARCELINO BOTIN. *Españoles en París: Blanchard, Dalí, Gargallo, González, Gris, Miró y Picasso: Fondos del Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía: del 27 de julio al 12 de septiembre de 1999*, Fundación Marcelino Botín, Santander. Santander: Fundación Marcelino Botín, 1999. pp. 19-27.

⁷¹ PARDO, Mercedes: “Dos Mujeres en la Vanguardia”. A: FUNDACION BILBAO BIZKAIA KUTXA. *María Blanchard & Olga Sacharoff*. Bilbao: Fundación Bilbao Bizkaia Kutxa, 2002.p. 20.

⁷² PERERA, Manuel: op.cit., p. 1.

escola sense professors, però amb grans mestres com ara Picasso, i no tenien ni manifest ni una ubicació física. Va néixer de l'atzar, de trobades de diferents artistes vinguts de tot el món, i que lluny de formar un grup, de trobar una tradició, o buscar una lliçó dels avantpassats, dirigien la seva aventura personal amb total independència i, segons comenta Jean Cassou: “*Cada uno de ellos conservaba la marca de su origen*”.⁷³

Jean Cassou i Marga Perera, en les seves publicacions, també ens parlen del grup d'artistes espanyols que formaven part de l'Escola de Paris. Es tracta de l'Escola Espanyola de Paris, integrada per dos grups separats per la Guerra Civil Espanyola i la 2a Guerra Mundial. La 1a Escola la integren: Pablo Picasso Juan Gris, Gargallo, Julio González o María Gutiérrez Blanchard, entre altres. Tots ells van coincidir amb Chagall, Modigliani Soutine entre altres, al *Bateau Lavoir*⁷⁴ de Montmatre, el que era en aquell moment el centre cultural de Paris, tal i com ens explica Raymond Nacenta.⁷⁵ La 2a onada d'artistes espanyols es produeix després de la 2a Guerra Mundial, hi trobem a Joan Miró o Salvador Dalí.

Tal i com comenta Maria José Salazar, conservadora del *Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía* i especialista en Maria Gutiérrez Blanchard, ella era molt conscient que el món artístic madrileny li havia quedat petit i desitjava conèixer allò del que havia sentit a parlar en els tallers i les tertúlies on acudia.⁷⁶ I havent adquirit una sòlida formació, decideix emprendre l'aventura parisenca i passar a formar part d'aquest grup d'artistes.

---

⁷³ CASSOU, Jean: *Artistas españoles de la Escuela de Paris: mayo-junio, 1976, Galeria Theo*. Barcelona: Galeria Theo, 1976. p. 2.

⁷⁴ El *Bateau-Lavoir* és un immoble situat al barri de Montmatre, al districte 18 de Paris. És conegut sobretot per haver estat lloc de residència i de reunió de nombrosos artistes com ara Paul Gauguin, Kees Van Dongen, Juan Gris, Constantin Brancusi, Max Jacob, Henri Matisse, George Braque, André Derain, Jean Metzinger, Guillaume Apollinaire, Jean Cocteau, Gertrude Stein o la mateixa Maria Blanchard, entre altres. Conegut en un principi com “Las Casa del Trapero”, va ser rebatejat per Pablo Picasso i els seus companys com a *Bateau-Lavoir*, perquè la seva estructura de fusta recordava als vaixells amarrats a la riba del Sena i utilitzats com a rentadors.

⁷⁵ NACENTA, Raymond: *La Escuela de Paris: los pintores y el ambiente artístico de París des de 1910*. Barcelona: Rauter, 1960. p. 21-22.

⁷⁶ SALAZAR, Maria José (1999): op.cit., p. 19-27.

Pel que fa a la importància que és dona a la figura de Gutiérrez Blanchard, després de l'anàlisi d'aquests documents, podem dir que la majoria d'autors la consideren, una artista de primer nivell dins del grup d'artistes espanyols de l'Escola de París.

Així doncs, veiem com al 1960, Mercedes Guillen, ja ens diu que ella seria una dels "pintors decisius" d'aquest grup, juntament amb Juan Gris, Pablo Picasso; Joan Miró o Salvador Dalí.⁷⁷ Uns anys més tard, al 1984, veiem la seva obra exposada, juntament amb la de 29 artistes més de l'Escola Espanyola de París, a Madrid. Entre aquests cal destacar: Juan Gris, Pablo Gargallo, Salvador Dalí, Joan Miró o Pablo Picasso, veiem com Gutiérrez Blanchard és la única dona del grup.

Ens haurem d'esperar uns anys més, fins al 1999, per tornar-la a trobar en una exposició sobre aquesta escola. Aquesta és celebra a la *Fundación Botín de Santander* i s'exposa obra de Gutiérrez Blanchard, Dalí, Gargallo, Gris, Miró o González. En el catàleg de l'exposició, es dedica un apartat d'unes 5 pàgines, la mateixa extensió que la resta d'artistes, i torna a ser la única dona.

Finalment, al 2001, trobem la darrera exposició sobre aquesta escola en què s'exposa la seva obra, es tracta de l'exposició *PARIS, PARIS, PARIS* organitzada per la *Fundación Pedro Barrié de la Maza*. Tal i com podem veure en el catàleg, s'exposa obra de Gutiérrez Blanchard, juntament amb altres 20 artistes. Aquest cop no va ser la única dona, sinó que l'acompanya l'obra de Maruja Mallo.⁷⁸

---

⁷⁷ GUILLEN, Mercedes: *Conversaciones con los artistas de la Escuela de París*. Madrid: Taurus, 1960. p. 14.

⁷⁸ CARUNCHO, Luis María: *Paris Paris Paris: 20 artistas españoles de la Escuela de París: Fundación Pedro Barrié de la Maza, octubre - diciembre 2001*. La Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 2001. pp. 217-225.

3.2.2 Cubisme:

De 1916 a 1919, María Gutiérrez Blanchard passarà per un període de producció artística cubista. Tot i que quan parlàvem de l'obra de l'artista, en el primer apartat de l'estat de la qüestió, ja hem fet una breu pinzellada sobre aquesta etapa, donada la rellevància que té en la seva producció artística, hem cregut convenient dedicar-li un punt de l'estat de la qüestió.

Per tal de conèixer a fons l'etapa cubista de Gutiérrez Blanchard i veure les característiques del seu art i la influència posterior, a banda de tenir en compte les diferents monografies de l'artista, on se'n parla detalladament, hem consulta també una sèrie de publicacions especialitzades en el moviment cubista o sobre destacats artistes d'aquest grup.

Pel que fa a les monografies, tot i que exposarem les diferents opinions que ens donen sobre l'etapa cubista de Gutiérrez Blanchard, no les presentarem aquí, donat que ja ho hem fet anteriorment. En canvi, si que ho farem amb els llibres sobre el cubisme.

En total, hem analitzar 12 publicacions sobre aquest moviment: 6 llibres sobre el moviment cubista; 3 monografies de Juan Gris i 1 catàleg d'una exposició sobre ell (artista que va jugar un paper molt destacat en la producció de l'artista durant aquesta etapa); un catàleg d'exposició sobre una exhibició de la col·lecció cubista de la Fundació Telefònica realitzada al 2008, en la que es mostra obres de Gutiérrez Blanchard, i un altre catàleg d'una exposició conjunta de Blanchard i Gleizes.

En relació als anys de publicació d'aquests llibres, veiem com el primer, escrit per Apollinaire, és de 1913; i el darrer, un catàleg d'exposició sobre Juan Gris, és del 2010. De la primera publicació, al 1913, es produeix un salt temporal fins a 1971, quan trobem una altra obra destacada. Durant la dècada dels 80 i dels 90 és quan veiem que es publica un nombre

més elevat d'obres sobre aquest moviment, 4 durant els anys 80 i 3 als 90. Pel que fa als darrers anys, trobem 3 publicacions, totes elles catàlegs d'exposicions. L'extensió és variable: de les 58 pàgines de l'obra *Sobre el Cubismo* de Geizes i Metzinger, publicat al 1986, a les 382 del catàleg de l'exposició *El Cubismo y sus entornos en las colecciones Telefónica*, de l'any 2004.

A l'analitzar les obres generals sobre el cubisme realitzades per autors anglosaxons (David Cottington) i francesos (Apollinaire), ens adonem que no esmenten a María Gutiérrez Blanchard. En canvi, sí que ocupa un lloc destacat en les publicacions fetes per autors espanyols. Així doncs, veiem com Salvador Jiménez li dedica un capítol a l'artista en el seu llibre *“De lo vivo y lo pintado: en el siglo de Picasso”*, publicat al 1997, i on també són protagonistes: Joan Miró, Anglada Camarasa, Pablo Gargallo, Vázquez Díaz, Gregorio Prieto, Pablo Serrano o Angeles Santos. En paraules de Jiménez: *“Si no se hubiera hecho cubista de ella no hablaría nadie. A sus 100 años de soledad, le hubieran seguido 100 años de silencio”*.⁷⁹.

Sobre la importància i influència posterior de la seva etapa cubista, en parlen tot els autors consultats. Al 1994 veiem com Campo Alange comenta en la seva monografia sobre l'artista: *“La estructura geométrica rige sus composiciones hasta mucho después de haber abandonado el cubismo puro”*.⁸⁰

Al 2004, María José Salazar afegeix:

“ El paso por esta estética fue decisivo, no sólo por conseguir una personalidad definida y concreta, sino por poder afianzar su vida interior. Sólo a través de estas

---

⁷⁹ JIMÉNEZ, Salvador: *De lo vivido y lo pintado: el siglo de Picasso*. Murcia: Universidad de Murcia, 1997. p. 22.

⁸⁰ CAMPO ALANGE, María: op. cit., p. 31.

*pinturas se consolida toda su posterior creación. Se expresa siempre con rigor y sinceridad...logrando una gran síntesis de forma, un equilibrio en la composición, pero sobre todo, la aportación más importante del cubismo a su obra es la transformación que hace en el uso del color, gracias al cual descubre la facultad de interpretar estados de ánimo ”.*⁸¹

Una opinió que veiem que comparteix Jean Cassou, tal i com ens explica Arturo Moreno Garcerán en el catàleg de l'exposició sobre el cubisme organitzada per la Fundació Telefónica al 2004: *“María Blanchard extrae de la lección cubista esta seguridad para distinguir y simplificar las formas, para comprender que la emoción más profunda no se consigue expresar sin el control de una razón clarividente”*⁸² Antonio Leyva afegeix: *“Del cubismo extrae el rigor de las composiciones, la organización del cuadro, soluciones angulares de sus ritmos y austeridad”.*⁸³

Tot i així, també ens trobem amb algun autor com Juan José Cobo Barquera que critica l'etapa cubista de Gutiérrez Blanchard:

*“Sin embargo, María Gutiérrez Blanchard no se hace vieja en el cultivo del cubismo. Y no es ello sorprendente. Fogosa en la concepción; dada al sentimiento; presta a la pasión, a pesar de su sensibilidad clásica por naturaleza, no es temperamento idóneo para la rígida estética cubista (...)”.*⁸⁴

---

⁸¹ SALAZAR, María .José (2004): op.cit., pp. 13-14.

⁸² MORENO GARCERAN, Arturo: “El otro destino”. A: FUNDACIÓN TELEFÓNICA. *El cubismo y su entorno en la colección Telefónica. Sala de exposiciones Fundación Telefónica. Del 20-01-2005 al 27-03-2005*. Madrid: Fundación Telefónica, 2004. p. 5.

⁸³ LEYVA, Antonio: “María Blanchard y los cubistas”. *Escri-artes: artes y letras*. Madrid: escri/artes, (Octubre 1996). Núm.4: p. 6.

⁸⁴ COBO BARQUERA, Juan. José: op. cit., p. 78.

I és que, tot i la rellevància que va tenir aquesta etapa en la seva producció artística, tal i com comenta Salvador Jiménez o María José Salazar, el període en què l'artista aconseguirà el reconeixement de la crítica i el públic vindrà posteriorment, amb el seu retorn a la figuració.

Bernárdez Sanchís te la següent opinió al respecte:

*“Era demasiado frecuente relacionar su pintura cubista con una suerte de minoría artística de poca relevancia, para proceder a una interpretación sentimentaloides de su época figurativa en la que sus personajes son una especie de sustituto de lo que no pudo ser o tener (maternidades, niños, familias). Este esquematismo en la valoración de la obra de María Blanchard no impidió que su nombre ascendiera a un nivel considerablemente alto, a buen seguro todavía insuficiente (...)”.*⁸⁵

Un altre tema que es tracta en totes les obres consultades, és la relació de l'artista amb el pintor cubista Juan Gris, amb qui Gutiérrez Blanchard mantindrà una estreta relació d'amistat i amb qui serà comparada contínuament la seva obra d'aquest període. Abans de procedir amb els comentaris sobre aquesta relació que hem trobat en els diferents llibres, és important remarcar que, mentre en els llibres sobre Gutiérrez Blanchard se'n parla àmpliament; en els llibres de Juan Gris s'esmenta a l'artista de passada i sense explicar aquesta relació tant propera, com és el cas de l'obra Juan Gris: Vida i pintura escrita per Daniel- Henry Kahnweiler.⁸⁶

Segons Carmen Bernárdez Sanchís, Gutiérrez Blanchard havia establert els seus primers contactes amb el cubisme al 1914, abans de l'inici de la Guerra i de la seva estada a Espanya, de la mà de Maria Vassiliev.⁸⁷ No serà fins a 1916, amb el seu retorn definitiu a la ciutat, quan

---

⁸⁵ BERNÁRDEZ SANCHÍS, Carmen: *María Blanchard - Albert Gleize*, 2008. p. 5.

⁸⁶ KAHNWEILER, Daniel-Henry: *Juan Gris: vida y pintura*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 1971. p. 156.

⁸⁷ BERNARDEZ SANCHÍS, Carmen (2009): op.cit., p. 19.

entrarà de ple al grup de l'*Effort Moderne*, liderat pel galerista Léonce Rosenberg i integrat per: Picabia Picasso, Juan Gris, Lhote, Lipchitz, Apollinaire i el seu gran amic, Diego Rivera. Tal i com comenta Cobo Barquera, l'artista es ben acollida per tots, però amb qui mantindrà una relació més estreta serà amb Juan Gris, Lipchitz y Lhote.⁸⁸

En el Catàleg de l'exposició de la Fundació Telefònica, llegim com en opinió de Kahnweiler,⁸⁹ Maria va saber assimilar la lliçó de diferents cubismes: des de Picasso i Braque a Lhote, Gleizes i Metzinger, des del cubisme analític al cubisme sintètic, territori què va decidir explorar, essent el seu referent les "architectures planes" de Gris.⁹⁰

Bernárdez Sanchís afegeix, en el catàleg de l'exposició conjunta entre Gleizes i Gutiérrez Blanchard realitzada al 2008, que els anys posteriors a la Gran Guerra i els primers de la postguerra van ser decisius per a la definició d'un art sintètic de fort cromatisme anomenat cubisme sintètic, grup del qual l'artista formaria part, juntament amb Gris, Metzinger i Lipchitz.⁹¹ Maurice Raynal bateja les obres d'aquest com a "cubismo de cristal".⁹² Aquests s'oposarien al cubistes analítics, on estaria situat Gleizes. Tot i formar part de dos grups diferents, estan relacionats i s'influeixen mútuament, ja que segons ella, les teories sobre la rotació i translació dels plans de Gleizes influeixen moltíssim en la producció cubista de Blanchard (Il·l. 46-47).⁹³ D'aquí que al 2008, es decidís celebrar una exposició que compara l'obra dels dos artistes, el catàleg de la qual hem consultat.

---

⁸⁸ Ídem. p. 63.

⁸⁹ Daniel-Henry Kahnweiler (1884-1979) va ser un important col·leccionista d'art, i un dels més importants galeristes francesos del segle XX, especialitzant en el moviment cubista.

⁹⁰ MORENO GARCERAN, Arturo: op.cit., p. 89.

⁹¹ LEYVA, Antonio: op.cit., p.6.

⁹² BERNÁRDEZ SANCHÍS, Carmen (2008). op.cit., p. 3.

⁹³ MORENO GARCERAN, Arturo: op. cit., p. 50.

⁹⁴ BERNÁRDEZ SANCHÍS, Carmen (2008): op.cit., p.40.

Segons Xon de Ros, la cohesió entre Juan Gris i María Blanchard es fa patent en la dificultat d'atribució d'alguns dels seus quadres, en els que molts cops treballaven de manera conjunta.⁹⁴ Tant ell com Carmen Bernárdez Sanchís, parlen dels problemes que hi ha hagut per assignar l'obra *Mujer con Mandolina* (1917); (Il·l. 48) que forma part de la col·lecció del MNCARS. Tal i com ens explica Xon de Ros, als anys 70, dos crítics d'art com Carlos Arena i Juan Antonio Gaya Nuño van adjudicar aquesta obra a Juan Gris, donat que hi mancava la firma, un tret propi de les obres d'aquest autor i d'altres cubistes. Segons diu, amb l'objectiu d'eliminar dels quadres aquells aspectes relacionats amb la personalitat individual davant la col·lectiva. La confusió en aquest cas, vindria de l'obra de Gris *Mujer con Mandolina* (1916), (Il·l. 49) inspirada en l'obra de Corot amb el mateix tema anomenada *Reveuse à la Mandoline* (1860-65), (Il·l. 50). Donades les similituds entre aquestes dos obres es creu que tots dos van poder treballar de manera conjunta en elles al 1916.⁹⁵

Eugenio Carmona, en el catàleg de l'exposició sobre el cubisme de la Fundació Telefònica, ens parla d'aquesta relació i comenta:

“Sin embargo, esta conexión tan estrecha con la pintura de Juan Gris ha sido la causa de que esta etapa cubista se haya valorado en menor medida que su obra posterior, empezando por Kahnweiler que la consideró, más que nada, seguidora de Gris, y acabando por Gabriel Ferrater, para quien su cubismo fue una etapa de retroceso y de asunción de un concepto pictórico, de una “manera ajena” a su propia sensibilidad (...)”.⁹⁶

Dels comentaris que li dedica Kahnweiler a Blanchard, també ens en parla Bernárdez Sanchís. Segons comenta, Kahnweiler diu el següent: *“Hubo en él un escultor, Jacques*

---

⁹⁴ DE ROS, Xon: op. cit., p. 182.

⁹⁵ Ídem. p.182-183.

⁹⁶ MORENO GARCERAN, Arturo: p. 5.

Lipchitz, que fue amigo de Gris. Hubo algunos cubistas menores, María Blanchard por ejemplo, que no hacia más que copiarle".⁹⁷ Com a resposta a les paraules de Kahnweiler, Lipchitz li escriu una carta on defensa a Gutiérrez Blanchard i elogia el seu art. I és que Lipchitz i Gutiérrez Blanchard tenien una molt bona relació i aquest l'admirava profundament. (Il.l. 51).

En el catàleg de la Fundació Telefònica, llegim com Léonce Rosenberg, galerista de tots dos artistes, reconeixia l'estreta relació entre els plantejaments de la pintora i Juan Gris, però destacava un tret propi de Blanchard: "*Un brillo, una composición, una tonalidad más humana y toscaé*".⁹⁸ I és que precisament, segons A. M Campoy: "*Todo el legado de Cezanne, el intelectualismo de Juan Gris, vino a resolverse en María Blanchard en una disciplina de amor a las cosas y a los seres inmediatos. El cubismo se humanizó definitivamente con ella*".⁹⁹

Segons A.M Campoy, ha d'estranyar que el cubisme pogués exercir tant poderós atractiu sobre ella, la sensibilitat i l'humanitarisme de la qual semblaven més idonis a qualsevol dels altres istmes que es desenvolupaven en aquell moment. I afegeix, molts s'imaginarien a María Gutiérrez Blanchard identificant-se amb les escenes familiars de la pintora impressionista Berthe Morisot (Il.l.52) i no amb Juan Gris. Tot seguit, la compara amb Marie Laurencin (Il.l.53) definint-la com a delicada y sentimental i adscrita a la estètica cubista, igual que ella, tot i que, la seva obra sigui una delícia de suavitat i la il·lustració preciosa d'una època, singularment en els retrats.¹⁰⁰

---

⁹⁷ BERNÁRDEZ SANCHÍS, Carmen (2009): op. cit., p. 68.

⁹⁸ Citado por CAFFIN, Madaule: *Catalogue Raisonné des œuvres de María Blanchard*. London: DACS, 1992. p. 15

⁹⁹ CAMPOY, Antonio Manuel: op. cit., p. 64.

¹⁰⁰ Ídem.

Tal i com ens explica Bernárdez Sanchís en la seva monografia sobre l'artista i com hem comentat anteriorment, al 1918, durant els atacs alemanys sobre París, Gris i la seva esposa Josette, Blanchard, Metzinger i Gleizes es traslladen a la casa que Gris té a la Turena. Segons Bernárdez Sanchís, seran uns mesos en què Gris i Blanchard treballaran “mano a mano”, debatin contínuament sobre qüestions artístiques, que segons diu, van arribar a prendre un caire fins i tot violent. Aquets fet va provocar que es distanciessin.¹⁰¹ Al 1919 i 1920, afegeix, pinta algunes obres que mostren certa continuïtat amb els aspectes tractats anteriorment, però el que més crida l'atenció és la emergència de la figura com a element protagonista. (Il·l. 54). Al 1920, al finalitzar la Guerra, seguint amb la tendència general en aquell moment, retorna a la figuració. És l'anomenat “*retour a l'ordre*”.¹⁰²

3.2.3 Art i gènere:

L'origen del moviment feminista el trobem a finals del segle XIX i principis del segle XX. Aquesta primera onada de feminisme, es centra en la superació dels obstacles legals i en la lluita per aconseguir una igualtat en aquest àmbit. En aquest context, sorgeix en les societats desenvolupades un nou model de dona, definit per la incorporació a sectors culturals i de dedicació professional, fins en aquell moment només reservats als homes. Tot i que en un principi, es tractarà d'un fenomen minoritari, degut a la forta influència que tenia encara el model patriarcal.

L'àmbit artístic no serà una excepció, i veiem com ja a finals del segle XIX i inicis del segle XX, nombroses dones artistes provinents de tota Europa decideixen anar a París, capital de l'art i de la cultura en aquell moment, a intentar fer-se un lloc. Una d'elles serà María Gutiérrez Blanchard, que empren la seva aventura parisenca al 1909. Però, tot i que el patró

---

¹⁰¹ BERNÁRDEZ SANCHÍS, Carmen (2009): op. cit., p. 61.

¹⁰² Ídem. p. 71.

era menys rígid, la majoria d'elles eren relegades a activitats relacionades amb les arts decoratives. Així doncs, poques van aconseguir fer-se un lloc dins d'alguns dels istmes més destacats del moment. Algunes de les que ho aconsegueixen són: Alice Halicka i Mela Muter de Polònia; Marevna Vorobev-Stebelsk, Sonia Delaunay, Natalia Goncharova, Liubov Popova i Marie Vassiliev de Rússia; Alice Bailly de Suïssa; Gabriela Münter d'Alemanya i Maria Blanchard d'Espanya, entre altres.¹⁰³

Als inicis dels anys 60, veiem com es produeix una segona onada feminista. Es tractava d'un moment d'una intensa agitació política que va originar moviments socials radicals, va reafirmar antigues exigències i buscava noves alternatives.¹⁰⁴ A partir d'aquest apogeu feminista i dels estudis relacionats amb el tema del gènere, ens trobem amb un gran nombre d'historiadors, escriptores i artistes que es van dedicar a repassar la història de la humanitat, en tots els aspectes i des d'una òptica femenina. El seu propòsit era donar a conèixer l'obra i l'aportació significativa de la dona, a través del temps, pretenent trencar amb la idea errada de la inferioritat femenina, la qual suprimia a la dona i li assignava un rol passiu i subordinat a la societat.

Uns anys més tard, a principis dels anys 70, començaran a sorgir una sèrie de publicacions i es faran les primeres exposicions dedicades íntegrament a artistes femenines, des de l'Edat Mitjana fins a aquell moment. L'objectiu era el de cobrir el buit que la historiografia tradicional havia deixat, omitint les dones artistes a través de segles d'història.

Per tal de conèixer a fons la rellevància d'aquest moviment, i comprovar si en les seves publicacions esmenten a Gutiérrez Blanchard, i si és així en quin grau, hem cregut convenient

---

¹⁰³ PERRY, Gill: *Women artist and Paris Avantgarde*, Manchester: Manchester University Press, 1995. p. 10.

¹⁰⁴ NAHMIA, Fernando Arturo: "El feminismo en el Arte", (en línia). Març 2010. [29-05-2012]. Disponible a: <http://www.slideshare.net/acolotti8225/feminismo-3330907>

consultar un total de 18 obres destacades i realitzades per autors nacionals i internacionals entre 1975, inicis d'aquest moviment, fins avui en dia.

Pel que fa al tipus de publicacions consultades tenim: vuit catàlegs d'exposicions , onze obres generals sobre art i gènere i un diccionari de dones artistes. La seva extensió és variable, des de les 100 pàgines de l'obra *Dèu segles de creativitat femenina* a les gairebé 300 dels catàlegs de les exposicions *L'Altra Mettà dell'Avantguarda* o *Fuera de Orden*.

Al 1976, ens trobem amb la primera publicació sobre Art i gènere. Es tracta del catàleg de la primera exposició que fa una retrospectiva de la producció artística femenina des de l'Edat Mitjana fins al segle XX, titulada *Women Artist: 1550-1950* i comissariada per les historiadores de l'art, Linda Nochlin i Ann Sutherland Harris. Aquesta exposició celebrada a Los Angeles County Museum, des de desembre de 1976 a març de 1977, incloïa 150 obres de 86 artistes, entre les que no apareix Gutiérrez Blanchard.¹⁰⁵

Uns anys més tard, entre 1980-1981, Lea Vergine va organitzar una exposició que es va poder visitar a Milà, Roma i Estocolm, on es va mostrar 400 obres de 100 artistes europees, russes i americanes, que formaven part de les avantguardes artístiques. En aquesta mostra, a diferència de l'anterior, si que es pot veure obra de María Gutiérrez Blanchard, tal hi com podem veure en el catàleg de l'exposició. Vergine situa a l'artista dins del grup Cubista-Post cubista, juntament amb Maria Vassiliev, Alice Halicka, Tamara de Lempicka, Marevna Vorobev-Stebelsk, Noemi Ferenczi, Alice Bailly i Valéria Dénes. És important remarcar que li dedica

---

¹⁰⁵ NOCHLIN, L Y SUTHERLAND HARRIS, A.S: *Women artists: 1550-1950. Los Angeles County Museum of Art, 21st December-13th March 1977*. New York: Alfred A. Knopf, 1976.

la mateixa extensió que a les altres, una pàgina, i que s'exposa la seva obra cubista *Sois-Sage, Jeanne d'Arque* (1917), (II-1. 55).¹⁰⁶

Als anys 80, concretament al 1985, ens trobem amb dos exposicions més sobre dones artistes on participa Blanchard, però aquest cop centrades en artistes espanyoles. Per tornar a trobar una altra mostra, ens haurem d'esperar uns anys més. Al 1999, la Fundació Mapfre organitza a Madrid una important exposició titulada *Fuera de Orden: Mujeres de la Vanguardia Española* i on les protagonistes són: Maria Blanchard, Norah Borges, Maruja Mallo, Olga Sacharoff, Angeles Santos i Remedios Varo. El fet que trobem a Olga Sacharoff en aquest grup es dona perquè va viure a Barcelona.¹⁰⁷ En el text de presentació de l'exposició se'ns explica el motiu que va portar a triar aquest títol: "(...) Como si la norma que vertebra el discurso oficial de la Historia considerara los relatos que todas ellas tejieron "Fuera de Orden".¹⁰⁸ És important remarcar, com en la introducció, Fernando Huici, dedica a Gutiérrez Blanchard una part molt més destacada que a la resta d'artistes. Pel que fa a l'aportació més important que hi trobem, és l'explicació sobre l'homenatge pòstum que Clara Campmajor, defensora dels drets de la dona, li va organitzar al Ateneo de Madrid, poc després de la seva mort.¹⁰⁹ En aquest acte, Federico García Lorca li va llegir una elegia que li havia escrit per a l'ocasió (Veure Annex 1).

Al 2002, la Fundación Bilbao Bizkaia Kutxa dedica una exposició conjunta a Olga Sacharoff i María Gutiérrez Blanchard. Segons ens explica Mercedes Pardo:

"Sus vidas se cruzan continuamente, aunque no hay testimonio de amistad. Ambas traspasan el umbral del siglo XX con apenas veinte años y ambas formaron parte de las

---

¹⁰⁶ VERGINE, Lea: *L'altra Metà dell'Avanguardia (1910-1940)*. Milano: GalleriaMazotte, 1980. p. 65.

¹⁰⁷ FUNDACIÓN CULTURAL MAPFRE. *Fuera de Orden: Mujeres de la Vanguardia Española*. Madrid: Fundación Cultural Mapfre, 1999. pp. 21-22.

¹⁰⁸ Ídem. p. 12.

¹⁰⁹ Ídem. p. 16.

*primeras vanguardias. Son mujeres inteligentes y capaces de sobrevivir en un mundo adverso para ellas, en un mundo dónde las mujeres no son valorada intelectualmente”*¹¹⁰

Uns anys més tard, al 2008, seguint amb la línia d'actuació iniciada al 1999 amb l'exposició *Fuera de Orden* on es reivindica el paper desenvolupat per la dona en l'art modern, decideixen realitzar una nova exposició titulada *Amazonas de Arte Nuevo*.¹¹¹ Aquests cop, però, transcendent l'àmbit de l'art espanyol i abordant creacions elaborades per 41 artistes de diferents moviments, estils i nacionalitats que desenvolupen la seva carrera entre 1880 i 1950. Entre les protagonistes d'aquesta mostra, algunes conegudes i altres totalment desconegudes en l'àmbit espanyol, tenim: María Gutiérrez Blanchard, Leonora Carrington, Mary Cassat, Frida Kahlo, Natalia Goncharova, Alexandra Exter, Marie Laurencin, Georgia O'Keeffe, Angeles Santos, Maruja Mallo, Mela Muter, Suzanne Valandon, Sophie Taueberg-Arp, entre altres.

Pel que fa als llibres sobre art i gènere, hem cregut convenient consultar tant publicacions nacionals com internacionals per veure el pes que ocupa en cadascuna d'elles la figura de Gutiérrez Blanchard. D'un total de 12 llibre analitzats, veiem com només se l'esmenta en 4: *Women artists. Recognition. Reappraisal from the Early Middle Ages to the Twentieth Century* de J. Petersen i R. Wilson (1978),¹¹² *Women Artists and Paris Avantgarde* de Gill Perry (1995),¹¹³ *Dictionary of Women Artists* de Delia Gaze (1997),¹¹⁴ i *Primitivismo y Modernismo*

---

¹¹⁰ FUNDACION BILBAO BIZKAIA KUTXA: *María Blanchard & Olga Sacharoff*. Bilbao: Fundación Bilbao Bizkaia Kutxa, 2002. p. 19.

¹¹¹ FUNDACIÓN CULTURAL MAPFRE: *Amazonas del arte nuevo*. Madrid: Fundación Cultural Mapfre, 2008.

¹¹² PETERSEN, J y WILSON, K: *Women Artists. Recognition, Reappraisal from the Early Middle Ages to the Twentieth Century*. Londres: Harper & Row, 1978. pp. 97-98.

¹¹³ PERRY, Gill: op. cit., pp. 8, 10, 59, 71, 72, 88.

¹¹⁴ GAZE, DELIA: *Dictionary of women artists. Vol. I*. London-Chicago: Fritzray Dearborn Publishes, 1997. p. 242.

de Xon de Ros (2007).¹¹⁵ Entre els llibres de referència dins d'aquest àmbit que no se l'esmenta, hem cregut convenient citar un dels manuals per excel·lència en els estudis d'art i gènere com és l'obra: *Mujeres, arte y sociedad* de Whitney Chadwich.¹¹⁶

És important remarcar que tres d'aquestes obres comentades anteriorment on se la menciona, han estat realitzades per autores anglosaxones, així doncs, podem veure que el fet de desenvolupar la major part de la seva producció artística a França, fa que sigui coneguda a nivell internacional. Un altre element que hem pogut observar, és que totes les publicacions consultades sobre art i gènere han estat escrites per dones. Així doncs, podem veure com els estudis en aquest àmbit es realitzen, majoritàriament, des de l'àmbit femení. Tot i que els darrers anys sembla que està canviant.

Al 1978, època en què es realitzen els primers estudis sobre art i gènere, Karen Petersen i J.J Wilson decideixen escriure *Women artists. Recognition. Reappraisal from the Early Middle Ages to the Twentieth Century*, on fan un recull de dones artistes des de l'Edat Mitjana fins al moment en què escriuen l'obra. Entre aquestes, veiem com esmenta a Maria Gutiérrez Blanchard en dos capítols del llibre: En el capítol dedicat al segle XIX, en l'entrada dedicada a Suzanne Valadon veiem com esmenta a l'artista al parlar de l'exposició sobre dones artistes que va visitar Valadon al *Musée du Jeu de Paume de Paris* al 1937, i on s'exposava obra de Blanchard, juntament amb la de Vigée-Lebrun, Morisot, Séraphine Louis, Marie Laurencin i Gonzales¹¹⁷. En el següent capítol titulat: *New Forms and Strangers, 1890-1920*, ens parla de les dones artistes que arriben a París a inicis del segle XX i com es rebel·len contra les convencions establertes i volen canviar les seves preconcepcions i les de la societat d'aquell

---

¹¹⁵ DE ROS, Xon: *Primitivismo y Modernismo*. Bern: Peter Lang, 2007. pp. 12, 17, 110-126, 143-158, 171-176, 189, 190, 195, 202-204, 206, 209-214.

¹¹⁶ CHADWICH, Whitney: *Mujer, arte y sociedad*. Barcelona: Destino, 1999.

¹¹⁷ PETERSEN, J y WILSON, K: op. cit., p. 97.

moment sobre sexe, classe i art. Entre aquestes nombra a: Maria Blanchard, Chana Orloff, Shakarova, Louise Hervieu, Wassiliev, Camile Claudel, Louise Breslau, entre altres.¹¹⁸

No tornem a trobar una altra publicació sobre art i gènere on s'esmenti a Gutiérrez Blanchard fins a 1995, quan la historiadora de l'art Gill Perry publica: *Women Artist and Paris Avantgarde*. En aquesta obra, ens presenta les dones artistes que van desenvolupar la seva carrera durant els anys del París de les Avantguardes, i veiem com, Gutiérrez Blanchard hi ocupa un lloc molt destacat. Així doncs, en la introducció del llibre, comenta com durant la dècada de 1910, Blanchard; Marevna i Halicka, van estar poc nombrades pels crítics i s'exposaven poques obres d'elles en les mostres sobre els moviments fauvista i cubista, en comparació amb les dels homes artistes. Segons diu Perry, això fa que algunes àrees de la història de l'art siguin difícils de cobrir.¹¹⁹

Unes pàgines més endavant, Perry, torna a parlar de l'artista quan repassa el moviment cubista. Segons opina, el fet que Gutiérrez Blanchard incorporés elements figuratius on es representaven temes considerats femenins com: escenes domèstiques, nens o maternitats, va poder contribuir a patir certa marginació dins del moviment cubista, fet que no van patir altres artistes barons que, també utilitzaven elements figuratius com: La Fresnaye, Lhote o Metzinger. Perry també comenta que tot i que el crític Maurice Raynal elogiava les obres cubistes de Blanchard, emfatitza en el seu aspecte físic i com incideix en el seu treball, remarcant la seva “sensibilitat refinada”, enlloc dels seus poders conceptuals o analítics.¹²⁰

De totes les publicacions sobre art i gènere que hem consultat, la que ens proporciona més aportacions és l'obra de Xon de Ros. Aquesta fa una reavaluació de la figura de Gutiérrez

---

¹¹⁸ Ídem. p. 98.

¹¹⁹ PERRY, Gill: op.cit., p. 10

¹²⁰ Ídem. p. 71.

Blanchard, analitzant el paper que va jugar en el projecte avantguardista, mitjançant una crítica de la visió que els escriptors i crítics contemporanis espanyols i estrangers, que han configurat posteriors interpretacions de la seva obra, ens han donat.

Partint de l'obra d'aquesta artista, fa una combinació entre un enfocament feminista i un estudi detallat de la història del primitivisme i de les seves implicacions, situant la creativitat femenina al centre, i no als marges, on s'havia relegat històricament.¹²¹

Segons De Ros, el modernisme canvia la posició social de la dona artista i aquesta es va fent un lloc en la producció artística. Aquest fet, fa que es desencadenin una sèrie de maniobres encaminades a mantenir la societat patriarcal, i a continuar relegant les dones artistes als marges, com a epígons respecte els seus contemporanis masculins. Ens posa com a exemple la relació que s'ha establert entre l'obra cubista de María Gutiérrez Blanchard respecte a la de Juan Gris.¹²²

De Ros, ens fa un repàs històric sobre els orígens i l'evolució del terme primitiu. Terme que va sorgir en l'època del colonialisme, per a fer una distinció entre l'art dels pobles conqueridors i el dels conquerits, considerat de 2a categoria. Al llarg de la història, s'ha anat associant aquest terme a jerarquies socials considerades inferiors com ara: "salvatges", "rústics", nens, malalts mentals o dones. Així doncs, la relació de Gutiérrez Blanchard amb l'art primitiu vindria donada per l'associació que es crea a partir de finals del segle XIX, entre l'art realitzat per dones i l'art primitiu, explicada com a maniobra de desprestigi de l'art

---

¹²¹ DE ROS, Xon: op.cit., p. 7.

¹²² Ídem. p. 17.

femení davant l'apogeu que estava vivint i davant la por que poses en perill hegemonia artística masculina.¹²³

Donat que és filòloga, Xon de Ros, ens vol demostrar com la generació del 27 va contribuir a la primitivització de les dones del moviment, i estableix una connexió entre aquests i la figura de Blanchard amb la elegia que escriu en honor seu Federico García Lorca al 1932, en el seu homenatge pòstum.

Un altre element que analitza en aquesta obra és el tractament que han donat a la figura de Gutiérrez Blanchard els diferents crítics que l'han estudiat. Segons De Ros, la seva obra s'ha tractat sempre des de la visió de la discapacitat física, com a resultat d'una determinada conjuntura històrica en què es reflexa el pes de la ideologia i les qualitats morals d'un individu segons la seva aparença corporal.¹²⁴ També crítica un altre element que ens hem trobat en l'anàlisi de la bibliografia, com és el fet que, mentre a ella la nomenen pel seu nom de pila, al parlar d'artistes barons com Juan Gris, sempre s'utilitza el seu nom i cognom.

Pel que fa al tema de la representació de maternitats, que hem pogut veure que s'analitza en totes les publicacions sobre l'artista, De Ros, parteix de les paraules de Broude en un article sobre Cassat on es pregunta perquè es creu que les dos opcions de les dones artistes han de ser obligatòriament la identificació i la transferència, i si com en el cas dels homes artistes que pinten dones i nens no s'aplica això.¹²⁵ Tal i com comenta De Ros, als anys 20 el mercat artístic semblava ben disposat cap a les maternitats, que no només trobem en l'obra de Blanchard sinó també en l'Avantguarda Parisenca. Segons comenta, Gleizes, Léger, La

---

¹²³ Ídem. p. 14.

¹²⁴ Ídem. p. 214.

¹²⁵ Veure BROUDE, Norma: *Reclaiming Female Agency: Feminist Art History Alter Postmodernism*, Berkeley-London: University of California Press, 2005. p. 173.

Fresnaye, Severini i Picasso, entre altres, van tractar aquest tema. I diu que aquestes imatges també mostren la campanya nacional de propaganda dirigida a la recuperació demogràfica del país després de la guerra. A més, al mateix temps, diu que es considerat un tema clàssic amb una sòlida genealogia en la tradició artística europea, i que en aquest sentit, s'integraria dins del moviment de recuperació classicista que es registra en l'art de la postguerra.¹²⁶

3.2.4. Diccionaris i manuals història de l'art:

Per finalitzar amb l'estat de la qüestió, hem cregut convenient analitzar una sèrie de diccionaris, enciclopèdies i manuals d'història de l'art avalats per la seva rellevància i d'àmbit nacional i internacional, per tal veure la presència que hi té Gutiérrez Blanchard. En total, hem vist que se la nombra en 8 enciclopèdies i diccionaris sobre història de l'art. Pel que fa als anys de publicació d'aquestes obres van de 1983 a 2001 i l'extensió de les entrades es variable. Així doncs, veiem com en l'obra de Caroggio *Historia del arte. Vol.6: De Goya a las últimas tendencias* (1983-1987) li dedica 18 línies,¹²⁷ mentre que a *Enciclopedia Summa Artis. Historia General del Arte, Vol. XXXVI: Pintura y escultura española (1900-1939)*, se li dedica una entrada conjunta amb Juan Gris de 22 pàgines, de les quals 15 estan dedicades a Gris.¹²⁸ Pel que fa a l'obra *Enciclopedia de Artistas*¹²⁹ de Calvo Serraller se li dedica una entrada que ocupa dues pàgines, mentre que en el *Diccionario de pintores y escultores españoles del siglo XX*¹³⁰ de Antolin , Morales i Rincon veiem com l'entrada té una extensió de 4 pàgines.

---

¹²⁶ Ídem. p. 193.

¹²⁷ CAROGGIO, Fernando: *Historia del arte. Vol.6: De Goya a las últimas tendencias*. (8 Vol). Barcelona: Ed. Caruggio, 1983-1987. p. 237.

¹²⁸ BOZAL, Valeriano: *Enciclopedia Summa Artis. Historia General del Arte, Vol. XXXVI: Pintura y escultura española (1900-1939)*. (45 vol) Madrid: Espasa-Calpe, 1992. pp. 287-309.

¹²⁹ CALVO SERRALLER, Francisco: *Enciclopedia del arte español, siglo XX, Vol.1. Artistas*. (2 Vol). Madrid: Mondadori, 1991. pp. 118-119.

¹³⁰ ANTOLIN, M. MORALES, J. RINCON, W: *Diccionario de pintores y escultores españoles del siglo XX*. Madrid: Forum Artis, 2000. pp. 1954-1957.

En tots els diccionaris i enciclopèdies, veiem com esmenta les exposicions individuals i col·lectives en les que ha participat l'artista i els museus o institucions on hi ha presència de la seva obra. Un element a destacar, és la informació que ens proporciona el diccionari de la Editoriel Gründ, quan fa esment de les vendes públiques que hi ha hagut s'obra de l'artista i la quantitat que s'ha pagat.¹³¹

Entre les publicacions internacionals, cal esmentar l'enciclopèdia sobre artistes alemanya *Allgemeines Künstlerlexikon*, on se li dedica una entrada escrita per la Dra. Mercedes Valdivieso.¹³²

Pel que fa a l'obra *El arte del siglo XX* de Perrier, veiem com ens presenta un recull de diferents articles de premsa, ordenats cronològicament, i on s'esmenta a María Gutiérrez Blanchard. La primera notícia està dedicada a l'Exposición Nacional de Bellas Artes de 1908, en la que participa l'artista. Al 1910, trobem una petita entrada en un apartat anomenat *Noticiario* on es notifica la marxa de l'artista a París. La següent notícia és de 1915, any de l'exposició de *Los Pintores Íntegros* i on detalla la reacció del públic i la crítica. Al 1920, apareix en un article sobre l'Exposició d'Art Francès d'Avantguarda celebrada a les Galeries Dalmau de Barcelona i on hi participa ella. Les dos darreres entrades corresponen a: la “Mostra d'Art Independent” celebrada al Petit Palais de Paris al 1937 i la del “Primer Salón de los Once” de promogut per la Academia Breve de Crítica del Arte de Madrid al 1943.

---

¹³¹ ÉDITIONS GRÜND: *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays par un grup d'écrivains spécialistes français et étrangers*. Saint-Ouen, Lib.Grün, 1999. p. 377.

¹³² VALDIVIESO, Mercedes: “María Gutiérrez Blanchard”. A: AA. VV. *Allgemeines Künstler-Lexikon: Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker/ Saur*. Munchen-Leipzig: K.G Saur, 1992. pp. 390-391.

3.2.5. Documents electrònics:

Tal i com hem comentat anteriorment, a banda de les publicacions escrites, també vam creure convenient veure quina repercussió tenia la figura de María Gutiérrez Blanchard a la xarxa. Quan es fa una cerca amb el seu nom al buscador Google, surten un total de 124.000 resultats. La majoria d'aquestes entrades son biografies de l'artista i alguna notícia relacionada amb les properes exposicions sobre l'artista que es podran visitar a la Fundación Botín de Santander i al MNCARS de Madrid.

Pel que fa als documents electrònics que ens han proporcionat informació més rellevant per a realitzar aquest treball són un total de 15, que podem veure detallats en la bibliografia. Entre aquests cal esmentar: “Las estrellas de la Escuela de París” de Manuel Perera que ens mostra el paper que va ocupar l'artista dins de l'Escola de París,¹³³ les informacions que apareixen a les pàgines Web de la Fundación Botín i del MNCARS,^{134 135} on explicant les properes mostres ens proporcionen informació interessant sobre l'artista i l'enciclopèdia electrònica Wikipedia. Aquesta darrera ens va permetre fer una primera aproximació a l'artista, veure la rellevància que tenia a nivell internacional amb entrades en anglès, francès, espanyol, rus i polonès, i fer una primera aproximació a la bibliografia sobre l'artista. Com a dada curiosa, comentar que l'entrada més completa és curiosament l'escrita en polonès.

---

¹³³ PERERA, Manuel: op, cit., p. 10. Disponible a:

http://www.tendenciasdelarte.com/pdf/octubre08/escuela_de_paris.pdf

¹³⁴ FUNDACIÓN BOTÍN: “María Blanchard, el descubrimiento de la artista a los 80 años de su muerte”. (en línea). enero 2012. [Consultat: 06-02- 2012) Disponible a:

http://www.fundacionbotin.org/maria-blanchard-un-descubrimiento-de-la-artista-a-los-ochenta-aos-de-su-muerte_fundacion-botin-sala-de-prensa-795326181290.htm

¹³⁵ MUSEO NACIONAL CENTRO DE ARTE REINA SOFÍA: “María Blanchard” (en línea), 2012. [Consultat: 22-02-2012]. Disponible a: <http://www.museoreinasofia.es/exposiciones/futuras.html>

4. Conclusions:

Per començar, vull destacar, que mitjançant la realització d'aquest treball he adquirit consciència del lloc tant destacat que va ocupar María Gutiérrez Blanchard en el París de les Avantguardes, i com injustament, després de la seva mort, al 1932, va passar gairebé a l'oblit. Això ho demostra el fet, que han hagut de passar 80 anys de la seva mort, per a que es realitzi una retrospectiva sobre l'artista. Mentre que altres companys i amics seus del moviments cubista, com ara Juan Gris, tenen una ampla bibliografia i s'han celebrat nombroses exposicions on es mostra la seva obra.

Precisament, amb la lectura dels textos que analitzen la relació entre María Gutiérrez Blanchard i Juan Gris i amb la resta de bibliografia analitzada, he corroborat un dels punts més estudiats, analitzats i criticats els darrers anys al voltant del tractament de la figura de Gutiérrez Blanchard, com és el punt de vista masculista des del que s'ha analitzat la seva figura,. Això s'ha produït, perquè tal i com veiem en la bibliografia, s'ha creat un fort vincle entre la seva vida i la seva obra, dient que en ella es veien les frustracions i angoixes que li havia produït la seva malformació física. Aquest punt de vista, segons comenten Carmen Bernárdez Sanchís i Xon de Ros, es veia condicionat pel context de la època.

Tot i que en els darrers 5 anys, s'han realitzat alguns estudis com els dels dos autors acabats d'esmentar, que revisen tota la bibliografia anterior publicada sobre l'artista, des d'un punt de vista crític .Un cop finalitzat aquest treball, em quedo amb la sensació que encara queda molta feina per a fer al voltant de l'estudi de María Gutiérrez Blanchard, donat que d'una banda, durant anys se la presentat com una artista amb una obra fortament condicionada pel seu físic

i les seves frustracions, que contrasta fortament, amb els darrers estudis que s'han fet i amb el retrat que li va fer Tora Vega Holmstrom (Il·l 56- Veure il·l 1).

De ben segur, que els propers mesos, coincidint amb l' exposició sobre el seu període cubista que es podrà veure a la Fundación Botín de Santander i amb la tant esperada i justa retrospectiva sobre l'artista que li dedica el MNCARS, sorgirà a banda dels catàlegs de les exposicions, nova bibliografia sobre l'artista o reportatges que ens aportarà noves dades i donarà a conèixer aquesta artista al públic, situant-la en el lloc que es mereix.

5. Bibliografia:

* Documents consultats

5.1. Bibliografia ordre cronològic:

Monografies, catàlegs i articles¹³⁶:

1922

PAYNAL, Maurice: "María Blanchard". *L'Intransigent*. Paris. 27-01-1922.¹³⁷

1923

LHOTE, André: "María Blanchard". A: CEUX DE DEMAINE: *Catálogo Exposición María Blanchard*. Bruselas: Ceux de Demain, 1923.

1927

GEORGE, Waldemar: *Exposición Maria Blanchard*. Bruxelles: Ceux de Demain, 1927.

1932

ANÒNIM: "Fallece en París una famosa pintora española". *El Sol*. Madrid, 08-04-1932.

BERGES, Consuelo: "María Blanchard". *Revista Española de Arte*. Madrid, Mayo 1932. Núm. 1.

LHOTE, Andre: "María Blanchard". *Nouvelle Revue Française*. Paris, Mayo 1932.

1934

RIVIERE, Isabelle: *María Blanchard*. París: Ediciones Correa, 1932.

1942

GALERÍA DROUNT-DAVID: *María Blanchard*. París: Galería Drount-David, 1942.

---

¹³⁶ El llistat de totes les publicacions editades sobre l'artista l'hem trobat a: SALAZAR, María José: "Apéndice documental. A: AZCOAGA, E. ESTEBAN, P. GÁLLEGO, J. GARCÍA LORCA, F. SALAZAR, M.J. TUSELL, J: *María Blanchard Museo español de Arte contemporáneo*. Madrid: enero-marzo 1932. Madrid: Museo Español de Arte Contemporáneo, 1982. pp. 291-295.

¹³⁷ Tal i com veurem al llarg de la bibliografia, en molts articles no es cita la pàgina, donat que María José Salazar no proporciona aquesta informació.

1944

*CAMPO DE ALANGE, María: *María Blanchard*. Madrid: Hauser y Menet, 1944.

*MAZA, Josefina de la: “Lo que yo se y recuerdo de María Blanchard”. *Destino: Política de Unidad*. Barcelona, 05-07-1944. Núm. 365. p. 6.

1951

*COBO BARQUERA, Juan José: *María Blanchard*. Santander: Imprenta la Moderna, 1951.

1955

LAFUENTE FERRARI, Enrique: *Heroismo y sacrificio de María Blanchard*. Santander: Arte de Hoy, 1955.

1957

GABRIELLI, M y DEGAND, L: *María Blanchard. Periode Cubiste*. París: Galerie L’Institut, 1955.

*REVISTA DE ACTUALIDADES ARTES Y LETRAS: “Hace 25 años muere María Blanchard”. *Revista de actualidades, artes y letras*. Barcelona: Gráf. de fomento, 29 juny/5 juliol 1957. Núm. 272. p. 12.

1965

COURIÈRES, Eduard des: *Catálogo de la Exposición: Hommage a María Blanchard*. Limoges: Musée Municipal de Limoges, 1965.

GABRIELLI, Marie-Madeline: “Le Destin de María Blanchard”. A: *Catálogo de la Exposición: Hommage a María Blanchard*. Limoges: Musée Municipal de Limoges, 1965.

GAUTIER, Serge: “Introducción Catálogo Exposición Hommage a María Blanchard”. A: *Catálogo de la Exposición: Hommage a María Blanchard*. Limoges: Musée de Limoges, 1965.

1966

VIDAL, Concepción: “La Condesa de Campo Alange”. ABC. Madrid, 1-12-1966.

1967

ANÒNIM: “La Guide des Peintres: María Blanchard”. *ABC Decor*. París, 1967.

VÁZQUEZ DE PARGA, Ana: *María Blanchard: 1881-1932*. Madrid: Galería Biosca, 1976.

1969

*GARCIA LORCA, Federico: *Elegía a María Blanchard*. Madrid: Alianza Prosa, 1969.

1972

EPSTEIN, Marcie: "María Blanchard. *Géneve Magazine*. Gineve, febrero 1972. Núm. 224.

1973

RODRÍGUEZ ALCALDE, Leopoldo: *María Blanchard*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 1973.

1975

GABRIELLI, Marie-Madeleine: "María Blanchard". *Revista del Museo Petit Palais de Ginebra*. Ginebra: Petit Palais, 1975. Núm. 95.

*RODRIGUEZ ALCALDE, Leopoldo: *María Blanchard*. Madrid: Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, 1975

1976

*AZCOAGA, Enrique: "María Blanchard: una pintora escalofriante". *Bellas Artes Madrid*. Madrid: Dirección General de Bellas Artes, nov./des.1976. Núm. 54: p. 36-39.

BARAHONA, R. BERGAMÍN, J. BERGES, C. BONET, J. CAMPO ALANGE, M. D'ORS, E. FRANCÉS, J. GARCÍA LORCA, F. GEORGE, W. GÓMEZ DE LA SERNA, R. LAFUENTE FERRARI, E. LHOTE, A. RIVIÈRE, I. DE LA SERNA; J: *María Blanchard*. Barcelona: Galería de Arte Laietana, 1976.

BERGAMIN, José. "El hada de las migajas". A: *Catálogo Galería Biosca*. Madrid: Galería Biosca, 1976.

BERGES, Consuelo: "María Blanchard". A: *Catálogo Exposición Galería Biosca*. Madrid: Galería Biosca, 1976.

BERGES, Consuelo: "Conferencia en torno a María Blanchard". Leída en Unión República Femenina. A: *Catálogo Exposición Galería Biosca*. Madrid: Galería Biosca, 1976.

DIEGO, Gerardo: "Recuerdo de María Blanchard". A. *Catálogo Exposición Galería Biosca*. Madrid: Galería Biosca, 1976.

FIGUEROA-FERRETI, Luís: "María Blanchard". *Goya*. Madrid, Febrero 1972. Núm. 24.

RODRÍGUEZ ALCALDE; Leopoldo: *Catálogo Exposición María Blanchard Cabezón de la Sal*. Cabezón de la Sal: Ayuntamiento de Cabezón de la Sal, 1976.

*TRAPIELLO, Andrés: “Historia de una venganza o la ficción en María Blanchard”. *Batik Dossier*. Barcelona: Batik, diciembre.1976. Núm. 29. p. 18-19.

1977

PUIG, Arnau: “María Blanchard”. *Revista de Artes Plásticas*. Madrid, 1977. Núm. 15.

1978

ANÒNIM: “María Blanchard y Santander”. *Revista de Bellas Artes*. Santander, 1978. Núm.59,

MONTERO ALONSO; José: “Vida, infortunio y arte de María Blanchard”. *La Revista de Santander*. Santander: Caja de Ahorros de Santander, 1978. Núm. 13.

1979

CISNEROS; Nino: “El cuadro de María Blanchard es auténtico”. *Diario Montañés*. Santander: Diario Montañés , 16-10-1979.

RODRÍGUEZ ALCALDE, Leopoldo: “María Blanchard: La amargada ternura de una mujer genial” A: *Catálogo de la Exposición Nueve Adelantos de la Modernidad*. Bilbao: Banco de Bilbao, 1979.

SPECTACLES. “María Blanchard”. *Femme d’Aujourd’hui*. Paris, 1979. Núm. 26.

1980

*ARCE, Manuel: “María Blanchard”. A: *Catálogo de la exposición Banco Santander*. Agosto 1980. Santander: Banco Santander, 1980.

CAMPOY, A.M: “Ante el centenario de María Blanchard”. *ABC*. Madrid, 21-12-1980.

ESPADERO: “Un Debido homenaje a María Blanchard en su natal ciudad”. *Alerta* , 30-07-1980.

FLORES, José Carlos: “ El estudio de la obra de María Blanchard es difícil”. *Ya*, Julio 1981.

LASSAIGNE, Jacques: *Exposición centenario María Blanchard*. Madrid: Sala Gavar, 1980.

*MUN GALERÍA DE ARTE: “María Blanchard: el cubismo humanizado”. *Mun Galeríade Arte*. Bilbao: La Galería, mayo 1980. Núm.197. p. 3.

SAEZ-ANGULO, Júlia: “María Blanchard, la escritora española más cotizada”. *El Progreso*. Lugo, 26-02-1981.

SOLLET, Carmen: “Treinta Obras de María Blanchard expuestas en Santander”. *Alerta*, 22-02-1981.

1981

ANÒNIM: "Blanchard ignorada por la crítica". *ABC*. Madrid: ABC, 1981, 15-07-1981.

ANÒNIM: "María Blanchard humanizó la estética del surrealismo". *ABC*. Madrid, 1981, 16-07-1981.

ANÒNIM: "Jean Cassou se suma al homenaje a María Blanchard". *Alerta*, 17-07-1981.

ANÒNIM: "Mario Antolin clausuró el curso de María Blanchard". *Alerta*, 17-07-1980.

ARANCON, Aurora: "María Blanchard, una sensibilida salvada del olvido". *Diario Montañés*. Santander, 15-01-1981.

ARANCON, Aurora: "María Blanchard vista por Leopoldo Rodríguez Alcalde". *Diario Montañés*. Santander, 15-01-1981.

*ARCE, Manuel: "María Blanchard en su centenario". *Los cuadernos del norte revista cultural de la Caja de Ahorros de Asturias*. Oviedo: La Caja, (nov./dic 1981). Any. 2, Núm. 10. p. 30-34.

BEDOYA, Juan G: "Críticos españoles y extranjeros analizan la figura de María Blanchard". *El País*. Madrid, 1981.

BEDOYA, Juan G: "Nuevos datos para la biografía de María Blanchard". *El País*. Madrid, 15-08-1981.

CAMÓN, Pilar: "María Blanchard" A: *Exposición María Blanchard (1881-1932). Antológica homenaje en el centenario de su nacimiento, febrero-marzo 1981*, Museo e institución de humanidades Camón Aznar. Zaragoza: Museo e Institución Camón Aznar, 1981.

*CAMPOY, Antonio .Manuel: *María Blanchard*. Madrid: Gavar, 1981.

*MUSEO E INSTITUTO DE HUMANIDADES CAMÓN AZNAR: *Exposición Maria Blanchard (1881-1932): Antológica homenaje en el centenario de su nacimiento, Febrero-marzo 1981, Museo e Instituto de Humanidades "Camón Aznar"*. Zaragoza: Museo e Instituto Camón Aznar, 1981.

*FERNÁNDEZ QUINTANILA, Paloma: "María Blanchard: un espíritu en lucha". *Goya revista de arte de la Fundación Lázaro Galdiano*. Madrid: La Fundación, (sept./dic. 1981). Núm. 164-165. p. 100-105.

JIMENEZ, Salvador: "María Blanchard, cien años de soledad". *ABC*. Madrid, 05-12-1981.

RUBIO, Javier: "Blanchard, anticipo a un centenario". *Guadalimar* (Madrid), 1981, Núm. 56.

SALAZAR, María José: "La personalidad pictórica de Maía Blanchard". *Hojas del Lunes de Santander*. Santander, 13-07-1981.

SARACHO, Isabel: "Después de Degás, María Blanchard la màxima represenante del pastel", *Alerta*,14-06-1981..

TORNER, Gloria: "Sobre el curso monográfico sobre María Blanchard". *Hojas del Lunes de Santander*. Santander, 1981.

VALLE VIADERO, José Antonio: "Hace cien años que nació en Santander María Blanchard". *Alerta*, 07-03-1981.

1982

AZCOAGA, E. ESTEBAN, P. GÁLLEGO, J. GARCÍA LORCA, F. SALAZAR, M..J.

TUSELL, J: *María Blanchard, Museo español de Arte contemporáneo. Madrid: enero-marzo 1932*. Madrid: Museo Español de Arte Contemporáneo, 1982.

1983

*CORTEJOSO VILLANUEVA, Leopoldo: "María Blanchard y su maternidad frustrada". *Jano Revista de Humanidades*. Barcelona: Doyma, 14-20 oct.1983. Núm. 586. p. 131-137.

1989

*GRANADOS VALDÉS, Antonio: "María Blanchard y otras individualidades del cubismo". *Crónica 3, las artes de Madrid*. Madrid: Torre Manrique, mayo 1989. Núm. 29. p. 1-5.

1992

CAFFIN, Liliane: *Catlaogue Raisonne des Ouvres Maria Blanchard*. London: DACS, 1992. 2 Vol.

1996

*LEYVA, Antonio: "María Blanchard y los cubistas". *Escri-artes: artes y letras*. Madrid, octubre 1996. Núm.4 . p. 1-6.

1998

RODRÍGUEZ ALCALDE, Leopoldo: *Exposición María Blanchard. Sala de exposiciones de la Sociedad de Amigos el País, 1998*. Málaga: Ayuntamiento de Màlaga, 1998.

2000

LASSAIGNE, Jacques: *Exposición María Blanchard en la sede de Deutsche Bank Madrid, 2000*. Madrid: Deutsche Bank, 2000.

2004

*SALAZAR, María José: *María Blanchard: Catálogo Razonado (1889-1932)*. Madrid: Museo Nacional Reina Sofía, 2004.

2009

*BERNÁRDEZ SANCHIS, Carmen: *María Blanchard*. Madrid: Fundación Mapfre, 2009.

Escola de Paris

1960

*GUILLÉN, Mercedes: *Conversaciones con los artistas de la Escuela de París*. Madrid: Taurus, 1960.

*NACENTA, Raymond: *La Escuela de París: los pintores y el ambiente artístico de París des de 1910*. Barcelona: Rauter, 1960.

1974

*XURIGUERA, Gérard: *Pintores españoles de la Escuela de París*. Madrid: Ibérico Europea de Ediciones, 1974

1976

*CASSOU, Jean: *Artistas españoles de la Escuela de París: mayo-junio, 1976, GaleríaTheo*. Barcelona: GaleríaTheo, 1976.

1984

*GÁLLEGO, Julian: *30 artistas españoles de la Escuela de París, octubre 1984*. Madrid: Centro Cultural del Conde Duque, 1984.

1992

*CENTRO CULTURAL CAJASTUR: *Pintores españoles de la Escuela de París: Palacio Revillagigedo*. Oviedo: Caja de Ahorros de Asturias, 1992.

1999

*FUNDACION MARCELINO BOTIN: *Españoles en París: Blanchard, Dalí, Gargallo, González, Gris, Miró y Picasso: Fondos del Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía: del*

27 de julio al 12 de septiembre de 1999, Fundación Marcelino Botín, Santander. Santander: Fundación Marcelino Botín, 1999.

2001

*CARUNCHO, Luis María: *París, París, París: 20 artistas españoles de la Escuela de París, Octubre-Diciembre 2001*. La Coruña: Fundación Pedro Barrier, 2001.

Cubisme

1913

APOLLINAIRE, Guillaume: *Les peintres cubistes, meditations esthétiques*. Paris, 1913.

1971

*KAHNWEILER, Daniel-Henry: *Juan Gris: vida y pintura*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 1971.

1982

CABANNE, Pierre: *El siglo de Picasso*. Madrid: Ministerio de Cultura, 1982.

1983

ROSENTHAL, MARK: *Juan Gris*. California: Berkley University, 1983.

1985

GAYA NUÑO, Juan Antonio: *Juan Gris*. Barcelona: Polígrafa, 1985.

1986

GLEIZES, A i METZINGER, J; *Sobre el cubismo*. Murcia: Colegio oficial de arquitectos, 1986.

1993

*PERRY, Gill: *Primitivism, Cubism, Abstraction. The Early Twentieth Century*. London: The Open University, 1993.

1997

*JIMENEZ, Salvador: *De lo vivo y lo pintado en el siglo de Picasso*. Murcia: Universidad de Murcia, 1997.

1998

COTTINGTON, David: *Cubism*. London: Tate Gallery, 1998.

2004

*FUNDACIÓN TELEFÓNICA: *El cubismo y su entorno en la colección telefónica*. Madrid: Fundación Telefónica, 2004.

2008

*BERNÁRDEZ SANCHIS, Carmén: *María Blanchard, Albert Gleizes: del 10 de enero al 8 de febrero de 2008*. Madrid: Galería Guillermo de Osma, 2008

2010

GALERÍADE ARTE: *Juan Gris*. Barcelona: Galeríade Arte, 2010.

Art i gènere

1975

MUNSTERBERG, Hugo: *A History of Women Artists*. Nueva York: Clarkson W. Potter, 1975.

1976

NOCHLIN, L Y SUTHERLAND HARRIS, A.S: *Women artists: 1550-1950. Los Angeles County Museum of Art, 21st December-13th March 1977*. New York: Alfred A. Knopf, 1976

1978

PETERSEN, J y WILSON, K: *Women Artists. Recognition, Reappraisal from the Early Middle Ages to the Twentieth Century*. Londres: Harper & Row, 1978.

1980

*VERGINE, Lea: *L'altra Metà dell'Avantguardia (1910-1940)*. Milano: Galería Mazotte, 1980.

1985

*CHAVARRI, R. DE LA GÁNDARA, C. MARTÍNEZ DE LAHIDALGA, R: *Mujeres en el Arte Español 1900-1984*. Madrid: Ayuntamiento de Madrid, 1985.

1995

*PERRY, Gill: *Women Artists and Paris Avantgarde*. Manchester: Manchester University Press, 1995.

PORQUERES, Bea: *Deu segles de creativita femenina*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1995.

1997

*GAZE, DELIA: *Dictionary of women artists. Vol.1*. London-Chicago: Fritzray Dearborn Publishes, 1997

1999

CHADWICH, Whitney: *Mujer, arte y sociedad*. Barcelona: Destino, 1999.

*FUNDACIÓN CULTURAL MAPFRE. *Fuera de Orden: Mujeres de la Vanguardia Española*. Madrid: Fundación Cultural Mapfre, 1999.

2000

CAO, Marian (coord): *Creación artística y mujeres: Recuperar la memoria*. Madrid: Narcea, 2000.

FINE, ELSA HONING: *Women and Art. A History of Women Painters ans Sculptors from the Renaissance to the 20th Century*. Londres: Allanhed and Scharm Prior, 2000.

SERRANO DE HARO, Amparo: *Mujeres en el arte*. Barcelona: Plaza & Janes, 2000.

2002

*FUNDACION BILBAO BIZKAIA KUTXA: *María Blanchard & Olga Sacharoff*. Bilbao: Fundación Bilbao Bizkaia Kutxa, 2002.

*RODRIGO, ANTONIA: *Mujeres para la historia: La España Silenciada del siglo XX*. Barcelona: Ediciones Carena, 2002.

2003

MAYAYO, Patricia: *Historia de mujeres, història del arte*. Madrid: Editorial Càtedra, 2003.

2007

*DE ROS, Xon: *Primitivismo y Modernismo*. Bern: Peter Lang, 2007.

2008

*FUNDACIÓN CULTURAL MAPFRE: *Amazonas del arte nuevo*. Madrid: Fundación Cultural Mapfre, 2008.

Diccionaris i Manuals Historia de l'Art

1983-1987

CAROGGIO, Fernando: *Historia del arte. Vol.6: De Goya a las últimas tendencias*. (8 Vol). Barcelona: Ed. Caruggio, 1983-1987.

FERRIER, Jean Louis: *El arte del siglo XX*. Barcelona: Salvat, 1990.

1991

CALVO SERRALLER, Francisco: *Enciclopedia del arte español, siglo XX, Vol.1. Artistas*. (2 Vol). Madrid: Mondadori, 1991.

1992

AA. VV. *Allgemeines Künstler-Lexicon: Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker/ Saur*. Munchen-Leipzig: K.G Saur, 1992.

BOZAL, Valeriano: *Enciclopedia Summa Artis. Historia General del Arte, Vol. XXXVI: Pintura y escultura española (1900-1939)*. (45 vol). Madrid: Espasa-Calpe, 1992.

1993

GARCIA FELGUERA, Santos: *Las Vanguardias artísticas (y 2)*. Madrid: Grupo 16, 1993.

1996

TURNER, Jane: *The Dictionary of Art*. Vol. 13. London: Macmillan, 1996.

1997

BERAN DAVAL, Diane: *Galería Artistas: De David a Tàpies (El arte de la pintura)*. Madrid: Caroggio, 1997,

1999

EDITORIEL GRUND.Benezit: *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays par un group d'écrivains spécialistes français et étrangers*. Saint-Ouen, Lib. Grün, 1999.

CIRLOT, Lourdes: *Primeras Vanguardias Artísticas*. Barcelona: Parsifal, 1999

2000

ANTOLIN, M. MORALES,J. RINCON,W: *Diccionario de pintores y escultores españoles del siglo XX*. Madrid: Forum Artis, 2000.

GUASCH, Ana Maria: *Los manifiestos del arte posmoderno: textos de exposiciones 1980-1995*. Madrid: Akal, 2000.

2001

AA.VV. *Historia del Arte*. (8 Vol). Barcelona: Oceano, 2001.

Documents electrònics

ARTEESPAÑA: “María Blanchard” (en línea). septiembre 2007. [Consultat: 06-03-2012]. Disponible a: <http://www.artespana.com/mariablanchard.htm>

EL PODER DE LA PALABRA: “María Blanchard” (en línea). 2012. [Consultat: 08-04-2012]. Disponible a: <http://www.epdlp.com/pintor.php?id=2807>

FUNDACIÓN BOTÍN: “María Blanchard, el descubrimiento de la artista a los 80 años de su muerte”. (en línea). enero 2012. [Consultat: 06-02- 2012) Disponible a: http://www.fundacionbotin.org/maria-blanchard-un-descubrimiento-de-la-artista-a-los-ochenta-aos-de-su-muerte_fundacion-botin-sala-de-prensa-795326181290.htm

GARCIA BRAVO, Mercedes: “María Blanchard” (en línea). febrero 2009. [Consultat: 03-03-2012]. *Blog Mujeres en el Arte* Disponible a:

<http://mujeresenelarte.blogspot.com.es/2009/02/maria-blanchard-santander-1881-paris.html>

GONZALEZ, Elena i SANTAMARÍA, Susana: “María Blanchard” (en línea). abril 2012.

[Consultat: 08-04-2012]. Disponible a: <http://www.slideshare.net/atenearte/mara-blanchard-12302466>

HOFMAN, Vanina i MONTERO, Valentina: “Apuntes sobre arte i feminismo” (en línea) 2012.

[Consultat: 15-05-2012]. *Máquina o Maravilloso Blog*, Disponible a:

<http://maquinaomaravilloso.net/index.php/2010/09/apuntes-sobre-arte-y-feminismo/>

MUSEO NACIONAL CENTRO DE ARTE REINA SOFÍA: “María Blanchard” (en línea), 2012. [Consultat: 22-02-2012]. Disponible a

<http://www.museoreinasofia.es/exposiciones/futuras.html>

NAHMIAS, Fernando Arturo: “El feminismo en el Arte”, (en línea). marzo 2010. [Consultat: 03-05-2012]. Disponible a: <http://www.slideshare.net/acolotti8225/feminismo-3330907>

PERERA, M. “Las estrellas de la Escuela de París”. *Tendencias del arte* [En línea]. núm: octubre 2008. p.10. [Consultat: 12-05-2012]. Disponible a:

http://www.tendenciasdelarte.com/pdf/octubre08/escuela_de_paris.pdf

WIKIPEDIA: “;María Blanchard”(en línea). Mar ç2012. [Consultat: 20-02-2012] Disponible a:http://es.wikipedia.org/wiki/Mar%C3%ADA_Blanchard

WIKIPEDIA: “María Blanchard” (en línea). Disponible. decembre 2011. [Consultat: 20-05-2012]. Disponible a:

http://de.wikipedia.org/wiki/Mar%C3%ADA_Guti%C3%A9rrez_Blanchard

WIKIPEDIA: “María Blanchard” (en línea). febrer 2012. [Consultat: 20-05-2012].

Disponible a:

http://fr.wikipedia.org/wiki/Mar%C3%ADA_Blanchard

WIKIPEDIA: “María Blanchard” (en línea). maig 2012. [Consultat: 20-05-2012]. Disponible

a:http://fr.wikipedia.org/wiki/Mar%C3%ADA_Blanchard

WIKIPEDIA: “María Blanchard” (en línea). febrer 2010. [Consultat:20-05-012]. Disponible

a:http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%88%D0%B0%D1%80._%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F

5.2. Bibliografia ordre alfabètic:

*AA. VV. *Allgemeines Künstler-Lexicon: Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*/ Saur. Munchen-Leipzig: K.G Saur, 1992.

AA.VV. *Historia del Arte*. (8 Vol). Barcelona: Oceano, 2001.

ANÒNIM: "Blanchard ignorada por la crítica". *ABC*. Madrid: ABC, 1981, 15-07-1981.

ANÒNIM: "Fallece en París una famosa pintora española". *El Sol*. Madrid, 08-04-1932.

ANÒNIM: "Jean Cassou se suma al homenaje a María Blanchard". *Alerta* , 17-07-1981.

ANÒNIM: "La Guide des Peintres: María Blanchard". *ABC Decor*. París, 1967.

ANÒNIM: "María Blanchard y Santander". *Revista de Bellas Artes*. Santander, 1978.

Núm.59,

ANÒNIM: "Mario Antolin clausuró el curso de María Blanchard". *Alerta*, 17-07-1980.

ANÒNIM: María Blanchard humanizó la estética del surrealismo". *ABC*. Madrid, 1981, 16-07-1981.

*ANTOLIN, M. MORALES, J. RINCON, W: *Diccionario de pintores y escultores españoles del siglo XX*. Madrid: Forum Artis, 2000.

*APOLLINAIRE, Guillaume: *Les peintres cubistes, meditations esthétiques*. Paris, 1913.

ARANCON, Aurora: "María Blanchard vista por Leopoldo Rodríguez Alcalde". *Diario Montañés*. Santander, 15-01-1981.

ARANCON, Aurora: "María Blanchard, una sensibilida salvada del olvido". *Diario Montañés*. Santander, 15-01-1981.

*ARCE, Manuel: "María Blanchard en su centenario". *Los cuadernos del norte revista cultural de la Caja de Ahorros de Asturias*. Oviedo: La Caja, (nov./dic 1981). Any. 2, Núm. 10. p. 30-34.

*ARCE, Manuel: "María Blanchard". A: *Catálogo de la exposición Banco Santander. Agosto 1980*. Santander: Banco Santander, 1980.

*AZCOAGA, Enrique: "María Blanchard: una pintora escalofriante". *Bellas Artes Madrid*. Madrid: Direccióm General de Bellas Artes, nov./des.1976. Núm. 54: p. 36-39.

AZCOAGA, E. ESTEBAN, P. GÁLLEGO, J. GARCÍA LORCA, F. SALAZAR, M..J.

TUSELL, J: *María Blanchard, Museo español de Arte contemporáneo*. Madrid: enero-.marzo 1932. Madrid: Museo Español de Arte Contemporáneo, 1982.

BARAHONA, R. BERGAMÍN, J. BERGES, C. BONET, J. CAMPO ALANGE, M. D'ORS, E. FRANCÉS, J. GARCÍA LORCA, F. GEORGE, W. GÓMEZ DE LA SERNA, R.

- LAFUENTE FERRARI, E. LHOTÉ, A. RIVIÈRE, I. DE LA SERNA; J: *María Blanchard*. Barcelona: Galería de Arte Laietana, 1976.
- BEDOYA, Juan G: “Críticos españoles y extranjeros analizan la figura de María Blanchard”. *El País*. Madrid, 1981.
- BEDOYA, Juan G: “Nuevos datos para la biografía de María Blanchard”. *El País*. Madrid, 15-08-1981. .
- BERAN DAVAL, Diane: *Galería Artistas: De David a Tàpies (El arte de la pintura)*. Madrid: Caroggio, 1997,
- BERGAMIN, José. “El hada de las migajas”. A: *Catálogo Galería Biosca*. Madrid: Galería Biosca, 1976.
- BERGES, Consuelo: “Conferencia en torno a María Blanchard”. Leída en Unión República Femenina. A: *Catálogo Exposición Galería Biosca*. Madrid: Galería Biosca, 1976.
- BERGES, Consuelo: “María Blanchard”. A: *Catálogo Exposición Galería Biosca*. Madrid: Galería Biosca, 1976.
- BERGES, Consuelo: “María Blanchard”. *Revista Española de Arte*. Madrid, Mayo 1932. Núm. 1.
- *BERNÁRDEZ SANCHIS, Carmén: *María Blanchard, Albert Gleizes: del 10 de enero al 8 de febrero de 2008*. Madrid: Galería Guillermo de Osma, 2008.
- *BERNÁRDEZ SANCHIS, Carmen: *María Blanchard*. Madrid: Fundación Mapfre, 2009.
- *BOZAL, Valeriano: *Enciclopedia Summa Artis. Historia General del Arte, Vol. XXXVI: Pintura y escultura española (1900-1939)*. (45 vol). Madrid: Espasa-Calpe, 1992.
- *CABANNE, Pierre: *El siglo de Picasso*. Madrid: Ministerio de Cultura, 1982.
- CAFFIN, Liliane: *Catlaogue Raisonne des Ouvres Maria Blanchard*. London: DACS, 1992. 2 Vol.
- *CALVO SERRALLER, Francisco: *Enciclopedia del arte español, siglo XX, Vol.1. Artistas*. (2 Vol). Madrid: Mondadori, 1991.
- CAMÓN, Pilar: “María Blanchard” A: *Exposición María Blanchard (1881-1932). Antológica homenaje en el centenario de su nacimiento, febrero-marzo 1981*, Museo e institución de humanidades Camón Aznar. Zaragoza: Museo e Institución Camón Aznar, 1981.
- *CAMPO DE ALANGE, María: *María Blanchard*. Madrid: Hauser y Menet, 1944.
- *CAMPOY, Antonio .Manuel: *María Blanchard*. Madrid: Gavar, 1981.
- CAMPOY, Antonio Manuel: “Ante el centenario de María Blanchard”. *ABC*. Madrid, 1981.
- *CAO, Marian (coord): *Creación artística y mujeres: Recuperar la memoria*. Madrid: Narcea, 2000.

- *CAROGGIO, Fernando: *Historia del arte. Vol.6: De Goya a las últimas tendencias*. (8 Vol). Barcelona: Ed. Caruggio, 1983-1987.
- *CARUNCHO, Luis María: *París, París, París: 20 artistas españoles de la Escuela de París, Octubre-Diciembre 2001*. La Coruña: Fundación Pedro Barrier, 2001.
- *CASSOU, Jean: *Artistas españoles de la Escuela de París: mayo-junio, 1976, GaleríaTheo*. Barcelona: GaleríaTheo, 1976.
- *CENTRO CULTURAL CAJASTUR: *Pintores españoles de la Escuela de París: Palacio Revillagigedo*. Oviedo: Caja de Ahorros de Asturias, 1992.
- *CHADWICH, Whitney: *Mujer, arte y sociedad*. Barcelona: Destino, 1999.
- *CHAVARRI, R. DE LA GÁNDARA, C. MARTÍNEZ DE LAHIDALGA, R: *Mujeres en el Arte Español 1900-1984*. Madrid: Ayuntamiento de Madrid, 1985.
- *CIRLOT, Lourdes: *Primeras Vanguardias Artísticas*. Barcelona: Parsifal, 1999
- CISNEROS, Nino: “El cuadro de María Blanchard es auténtico”. *Diario Montañés*. Santander: Diario Montañés , 16-10-1979.
- *COBO BARQUERA, Juan José: *María Blanchard*. Santander: Imprenta la Moderna, 1951.
- *CORTEJOSO VILLANUEVA, Leopoldo: “María Blanchard y su maternidad frustrada”. *Jano Revista de Humanidades*. Barcelona: Doyma, 14-20 oct.1983. Núm. 586. p. 131-137.
- *COTTINGTON, David: *Cubism*. London: Tate Gallery, 1998.
- COURIÈRES, Eduard des: *Catálogo de la Exposición: Hommage a María Blanchard*. Limoges: Musée Municipal de Limoges, 1965.
- DE ROS, Xon: *Primitivismo y Modernismo*. Bern: Peter Lang, 2007.
- DIEGO, Gerardo: “Recuerdo de María Blanchard”. A. *Catálogo Exposición Galería Biosca*. Madrid: Galería Biosca, 1976.
- *EDITORIEL GRÜND.: Benezzit, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays par un grup d’écrivains spécialistes français et étrangers*. Saint-Ouen, Lib. Grün, 1999
- EPSTEIN, Marcie: “María Blanchard. *Géneve Magazine*. Gêneve, febrero 1972. Núm. 224.
- ESPADERO: “Un Debido homenaje a María Blanchard en su natal ciudad”. *Alerta* , 30-07-1980.
- *FERNÁNDEZ QUINTANILA, Paloma: “María Blanchard: un espíritu en lucha”. *Goya revista de arte de la Fundación Lázaro Galdiano*. Madrid: La Fundación, (sept./dic. 1981). Núm. 164-165. p. 100-105.
- *FERRIER, Jean Louis: *El arte del siglo XX*. Barcelona: Salvat, 1990.
- FIGUEROA-FERRETI, Luís: “Maria Blanchard”. *Goya*. Madrid, Febrero 1972. Núm. 24.

- *FINE, ELSA HONING: *Women and Art. A History of Women Painters and Sculptors from the Renaissance to the 20th Century*. Londres: Allanheld and Scharm Prior, 2000.
- FLORES, José Carlos: “ El estudio de la obra de María Blanchard es difícil”. *Ya*, Julio 1981.
- *FUNDACION BILBAO BIZKAIA KUTXA: *María Blanchard & Olga Sacharoff*. Bilbao: Fundación Bilbao Bizkaia Kutxa, 2002.
- *FUNDACIÓN CULTURAL MAPFRE. *Fuera de Orden: Mujeres de la Vanguardia Española*. Madrid: Fundación Cultural Mapfre, 1999.
- *FUNDACIÓN CULTURAL MAPFRE: *Amazonas del arte nuevo*. Madrid: Fundación Cultural Mapfre, 2008.
- *FUNDACION MARCELINO BOTIN: *Espanoles en París: Blanchard, Dalí, Gargallo, González, Gris, Miró y Picasso: Fondos del Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía: del 27 de julio al 12 de septiembre de 1999*, Fundación Marcelino Botín, Santander. Santander: Fundación Marcelino Botín, 1999.
- *FUNDACIÓN TELEFÓNICA: *El cubismo y su entorno en la colección telefónica*. Madrid: Fundación Telefónica, 2004.
- GABRIELLI, M y DEGAND, L: *María Blanchard. Periode Cubiste*. París: Galerie L’Institut, 1955.
- GABRIELLI, Marie-Madeleine: “María Blanchard”. *Revista del Museo Petit Palais de Ginebra*. Ginebra: Petit Palais, 1975. Núm. 95.
- GABRIELLI, Marie-Madeline: “Le Destin de María Blanchard”. A: *Catálogo de la Exposición: Hommage a María Blanchard*. Limoges: Musée Municipal de Limoges, 1965.
- GALERÍA DROUNT-DAVID: *María Blanchard*. París: Galería Drount-David, 1942.
- *GALERÍA DE ARTE: *Juan Gris*. Barcelona: Galería de Arte, 2010.
- *GÁLLEGO, Julian: *30 artistas españoles de la Escuela de París, octubre 1984*. Madrid: Centro Cultural del Conde Duque, 1984.
- *GARCIA FELGUERA, Santos: *Las Vanguardias artísticas (y 2)*. Madrid: Grupo 16, 1993.
- *GARCIA LORCA, Federico: *Elegía a María Blanchard*. Madrid: Alianza Prosa, 1969.
- GAUTIER, Serge: “Introducción Catálogo Exposición Hommage a María Blanchard”. A: *Catálogo de la Exposición: Hommage a María Blanchard*. Limoges: Musée de Limoges, 1965.
- *GAYA NUÑO, Juan Antonio: *Juan Gris*. Barcelona: Polígrafa, 1985.
- *GAZE, DELIA: *Dictionary of women artists. Vol. I*. London-Chicago: Fitzroy Dearborn Publishes, 1997.
- *GEORGE, Waldemar: *Exposición María Blanchard*. Bruxelles: Ceux de Demain, 1927.

- *GLEIZES, A i METZINGER, J; *Sobre el cubismo*. Múrcia: Colegio oficial de arquitectos, 1986.
- GUASCH, Ana Maria: *Los manifiestos del arte posmoderno: textos de exposiciones 1980-1995*. Madrid: Akal, 2000.
- *GUILLEN, Mercedes: *Conversaciones con los artistas de la Escuela de París*. Madrid: Taurus, 1960.
- *GRANADOS VALDÉS, Antonio: “María Blanchard y otras individualidades del cubismo”. *Crónica 3, las artes de Madrid*. Madrid: Torre Manrique, mayo 1989. Núm. 29. p. 1-5.
- JIMENEZ, Salvador: “María Blanchard, cien años de soledad”. ABC. Madrid, 05-12-1981.
- *JIMENEZ, Salvdor: *De lo vivo y lo pintado en el siglo de Picasso*. Múrcia: Universidad de Múrica, 1997.
- *KAHNWEILER, Daniel-Henry: *Juan Gris: vida y pintura*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 1971.
- LAFUENTE FERRARI, Enrique: *Heroísmo y sacrificio de María Blanchard*. Santander: Arte de Hoy, 1955.
- LASSAIGNE, Jacques: *Exposición centenario María Blanchard*. Madrid: Sala Gavar, 1980.
- LASSAIGNE, Jacques: *Exposición María Blanchard en la sede de Deutsche Bank Madrid*, 2000. Madrid: Deutsche Bank, 2000.
- LHOTE, André: “María Blanchard”. A: CEUX DE DEMAINE: *Catálogo Exposición María Blanchard*. Bruselas: Ceux de Demain, 1923.
- LHOTE, Andre: “María Blanchard”. *Nouvelle Revue Française*. Paris, Mayo 1932.
- *LEYVA, Antonio: “María Blanchard y los cubistas”. *Escri-artes: artes y letras*. Madrid, octubre 1996. Núm.4 . p. 1-6.
- MAYAYO, Patricia: *Historia de mujeres, historia del arte*. Madrid: Editorial Càtedra, 2003.
- *MAZA, Josefina de la: “Lo que yo se y recuerdo de María Blanchard”. *Destino: Política de Unidad*. Barcelona, 05-07-1944. Núm. 365. p. 6.
- MONTERO ALONSO; José: “Vida, infortunio y arte de María Blanchard”. *La Revista de Santander*. Santander: Caja de Ahorros de Santander, 1978. Núm. 13.
- MUÑOZ LOPEZ, Maria Pilar: *Mujeres españolas en las artes plásticas*. Madrid: Síntesis, 2003.
- *MUN GALERÍA DE ARTE: “María Blanchard: el cubismo humanizado”. *Mun Galería de Arte*. Bilbao: La Galería, mayo 1980. Núm.197. p. 3.
- *MUNSTERBERG, Hugo: *A History of Women Artists*. Nueva York: Clarkson W. Potter, 1975

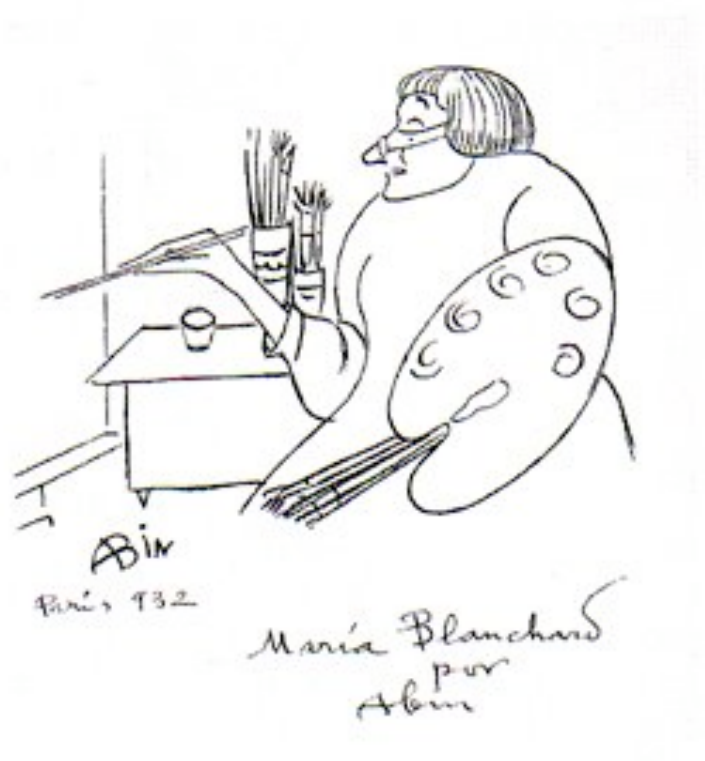
- *MUSEO E INSTITUTO DE HUMANIDADES CAMÓN AZNAR: *Exposición Maria Blanchard (1881-1932): Antológica homenaje en el centenario de su nacimiento, Febrero-marzo 1981, Museo e Instituto de Humanidades "Camón Aznar"*. Zaragoza: Museo e Instituto Camón Aznar, 1981.
- *NACENTA, Raymond: *La Escuela de París: los pintores y el ambiente artístico de París des de 1910*. Barcelona: Rauter, 1960.
- *NOCHLIN, L Y SUTHERLAND HARRIS, A.S: *Women artists: 1550-1950. Los Angeles County Museum of Art, 21st December-13th March 1977*. New York: Alfred A. Knopf, 1976
- PAYNAL, Maurice: "María Blanchard". *L'Intransigent*. Paris. 27-01-1922.¹³⁸
- *PERRY, Gill: *Primitivism, Cubism, Abstraction. The Early Twentieth Century*. London: The Open University, 1993.
- *PERRY, Gill: *Women Artists and Paris Avantgarde*. Manchester: Manchester University Press, 1995.
- *PETERSEN, J y WILSON, K: *Women Artists. Recognition, Reappraisal from the Early Middle Ages to the Twentieth Century*. Londres: Harper & Row, 1978.
- *PORQUERES, Bea: *Deu segles de creativita femenina*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1995.
- PUIG, Arnau: "María Blanchard". *Revista de Artes Plásticas*. Madrid, 1977. Núm. 15.
- *REVISTA DE ACTUALIDADES ARTES Y LETRAS: "Hace 25 años muere María Blanchard". *Revista de actualidades, artes y letras*. Barcelona: Gráf. de fomento, 29 juny/5 juliol 1957. Núm. 272. p. 12.
- RIVIERE, Isabelle: *María Blanchard*. París: Ediciones Correa, 1932.
- *RODRIGUEZ ALCALDE, Leopoldo: *María Blanchard*. Madrid: Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, 1975.
- RODRIGO, ANTONIA: *Mujeres para la historia: La España Silenciada del siglo XX*. Barcelona: Ediciones Carena, 2002.
- RODRÍGUEZ ALCALDE, Leopoldo: "María Blanchard: La amargada ternura de una mujer genial" A: *Catálogo de la Exposición Nueve Adelantos de la Modernidad*. Bilbao: Banco de Bilbao, 1979.
- RODRÍGUEZ ALCALDE, Leopoldo: *Exposición María Blanchard. Sala de exposiciones de la Sociedad de Amigos el País, 1998*. Málaga: Ayuntamiento de Málaga, 1998.

---

¹³⁸ Tal i com anirem al llarg de la bibliografia en molts articles no es cita la pàgina donat que María José Salazar no proporciona aquesta informació.

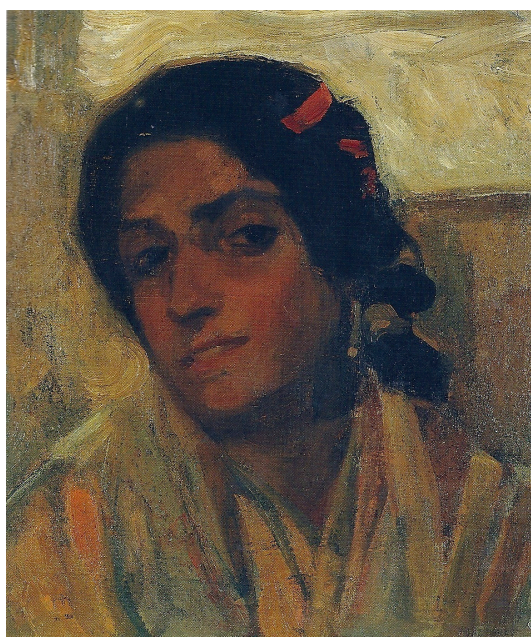
- RODRÍGUEZ ALCALDE, Leopoldo: *María Blanchard*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 1973.
- RODRÍGUEZ ALCALDE, Leopoldo: *Catálogo Exposición María Blanchard Cabezón de la Sal*. Cabezón de la Sal: Ayuntamiento de Cabezón de la Sal, 1976.
- *ROSENTHAL, MARK: *Juan Gris*. California: Berkley University, 1983.
- RUBIO, Javier: “Blanchard, anticipo a un centenario”. *Guadalimar* (Madrid), 1981, Núm. 56.
- *SALAZAR, María José: *María Blanchard: Catálogo Razonado (1889-1932)*. Madrid: Museo Nacional Reina Sofía, 2004.
- SAEZ-ANGULO, Júlia: “María Blanchard, la escritora española más cotizada”. *El Progreso*. Lugo, 26-02-1981.
- SALAZAR, María José: “La personalidad pictórica de Maía Blanchard”. *Hojas del Lunes de Santander*. Santander, 13-07-1981.
- SARACHO, Isabel: “Después de Degás, María Blanchard la máxima repesente del pastel”, *Alerta*,14-06-1981..
- *SERRANO DE HARO, Amparo: *Mujeres en el arte*. Barcelona: Plaza & Janes, 2000.
- SOLLET, Carmen: “Treinta Obras de María Blanchard expuestas en Santander”. *Alerta*, 22-02-1981.
- *TRAPIELLO, Andrés: “Historia de una venganza o la ficción en María Blanchard”. *Batik Dossier*. Barcelona: Batik, diciembre.1976. Núm. 29. p. 18-19.
- SPECTACLES. “María Blanchard”. *Femme d’Aujourd’hui*. Paris, 1979. Núm. 26.
- TORNER, Gloria: “Sobre el curso monográfico sobre María Blanchard”. *Hojas del Lunes de Santander*. Santander, 1981.
- *TURNER, Jane: *The Dictionary of Art*. Vol. 13. London: Macmillan, 1996.
- VALLE VIADERO, José Antonio: “Hace cien años que nació en Santander María Blanchard”. *Alerta*, 07-03-1981.
- VÁZQUEZ DE PARGA, Ana: *María Blanchard: 1881-1932*. Madrid: Galería Biosca, 1976.
- *VERGINE, Lea: *L’altra Metà dell’Avantguardia (1910-1940)*. Milano: Galería Mazotte, 1980.
- *VIDAL, Concepción: “La Condesa de Campo Alange”. *ABC*. Madrid, 1-12-1966.
- *XURIGUERA, Gérard: *Pintores españoles de la Escuela de París*. Madrid: Ibérico Europea de Ediciones, 1974.

6. Il·lustracions

II-1.1

César Albín; *Maria Blanchard*, 1932

II-1. 2

María Gutiérrez Blanchard: *Cabeza de Gitana*, 1906

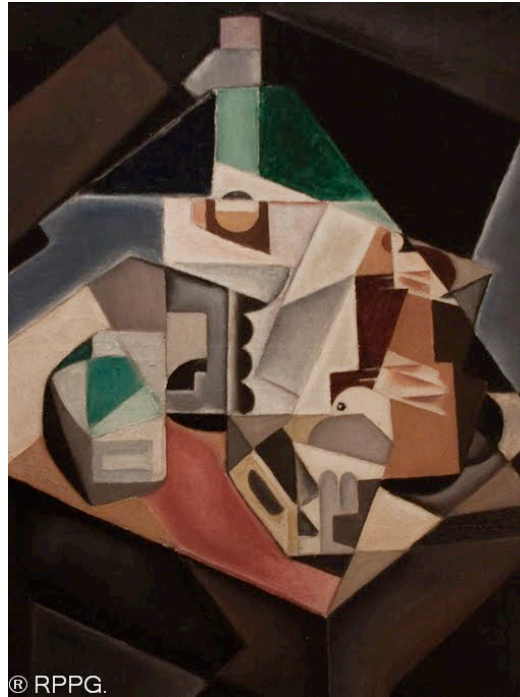

II-1. 3
María Gutiérrez Blanchard: *Encadenando a Sileno*, 1910

II-1. 4
María Gutiérrez Blanchard : *Nature Morte*, 1916-17

I-l. 5
María Gutiérrez Blanchard : *Nature Morte*, 1916-17

II-l. 6
María Gutiérrez Blanchard: *La Comunniente*, 1916

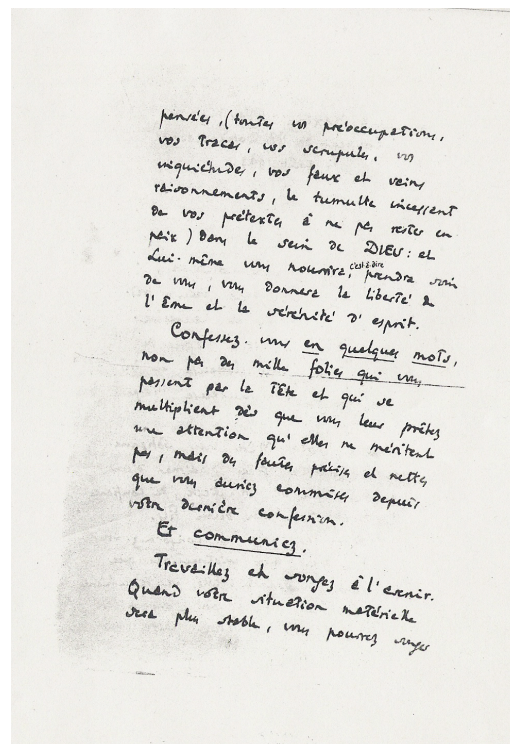
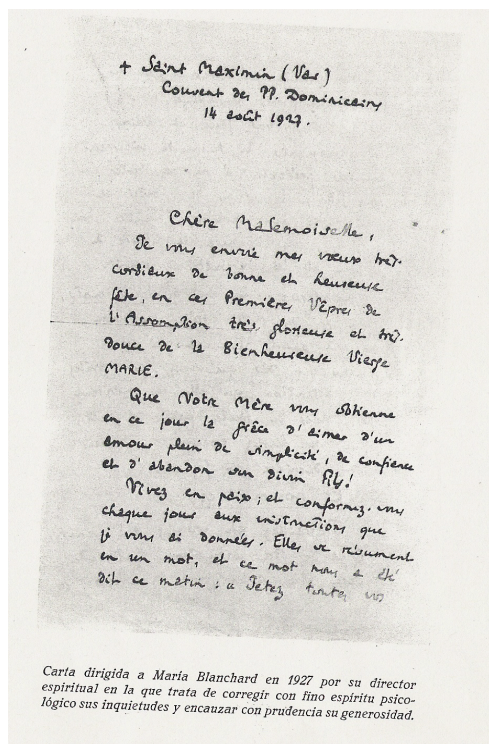

II-l. 7
 Maria Blanchard i Jacqueline Rivière, filla Isabelle Rivière, 1927-1932.

II-l. 8
 Maria Gutiérrez Blanchard : *Femme au Panier*, 1922

II-1. 9-10
Cartes del pare Altemann a María Gutiérrez Blanchard, 1927

II-1 11
María Gutiérrez Blanchard: *San Tarsicio*, 1930-31

II·I. 12

Manuel Benedito: *Pastora Imperio*, any desconegut

II·I. 13

Benedito Soto: *Títol* – any desconegut

II-1., 14
Emilo Sala: *Chica de las flores*, 1906

II-1. 15
María Gutiérrez Blanchard: *Gitana*, 1907-1908

II·I. 16
Kees Van Donge: *Les Doigts Sur la Joue*, 1910

II·I. 17
Hermenegildo Anglada Camarasa: *Los Ópalos*, any desconegut.

II-l. 18
María Gutiérrez Blanchard: *Paisajes*, 1912

II-l. 19
María Gutiérrez Blanchard: *Mujer con vestido rojo*, 1912-14

II-1. 20
 Marc Chagall: *La Maternidad*, 1913

II-1. 21
 Antoine Watteau : *Gilles*, 1721

I-l. 22

María Gutiérrez Blanchard: *Muchacho Leyendo*, 1926

II-l. 23

María Gutiérrez Blanchard: *Niña Orante*, 1930

II-1. 24
 María Gutiérrez Blanchard: *La Echadora de Cartas*, 1929

II-1. 25
 María Gutiérrez Blanchard: *Escena en familia*, 1927-29

II·1. 26
María Gutiérrez Blanchard: *La Maternidad*, 1930

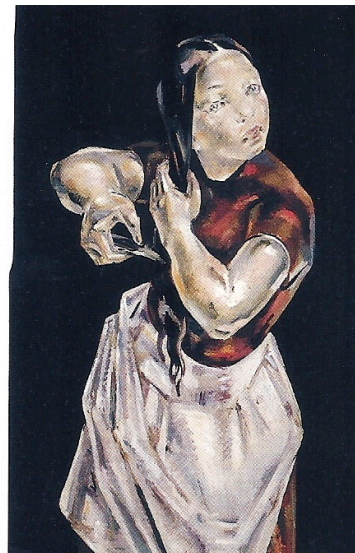
II· 27
María Gutiérrez Blanchard: *La Gourmandise*, 1939

II-I. 28

María Gutierrez Blanchard: *El niño del helado*, 1924

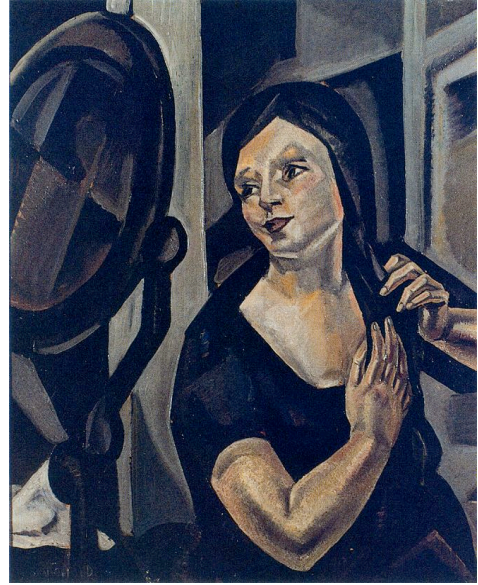

II-I 29-30

María Gutiérrez Blanchard: *Niña Peinándose*, 1928-1932

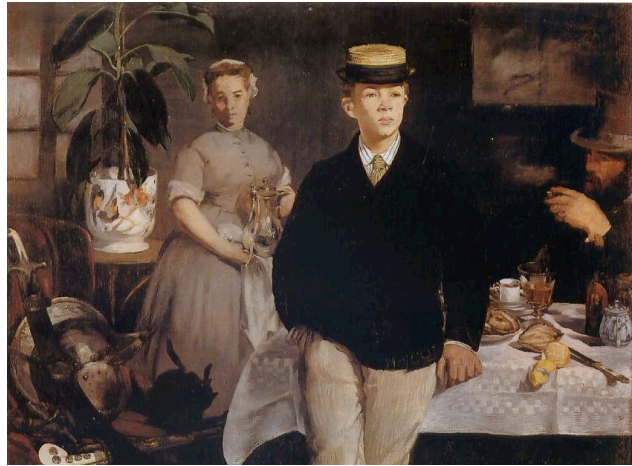
II-I 31
Gustave Courbet: : *Retrato de una española*, 1927

II.. 32
María Gutiérrez Blanchard: *La Toilette*, 1927

II.I. 33
María Gutierrez Blanchard: *L'Enfant au Canotier*, 1923

II.I. 34
Edouard Manet: *Lé Déjeuner dans l'Atelier*, 1868

II.1 35

Francisco de Goya: *Don Manuel Enrique Osorio jugando*, 1878

II.1 36

María Gutiérrez Blanchard: *Niña en la escalera*, 1922-24.

II.1. 37

Diego Velázquez: *Retrato Infanta Margarita*, 1654

II·I. 38
Juan de Herrera, títol i any desconegut

II·I. 39
Juan de Valdés Leal: Retrato del Obispo, any desconegut

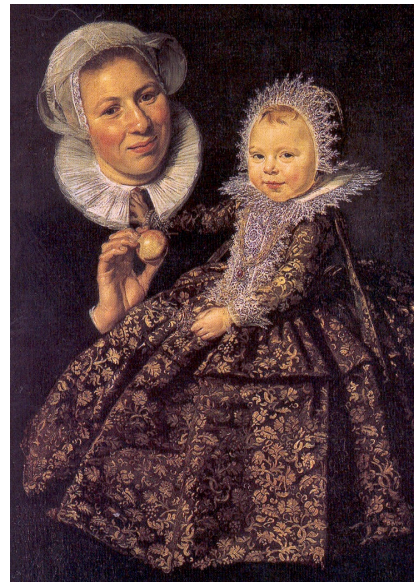

II·I. 40
Paul Cézanne: *Los Jugadores de Cartas*, 1894

II.l. 41
Franz Hals: *La Bohémienne*, 1628-30

II.l. 42
Franz Hals: *La nodriza y el niño*, any desconegut

II.l. 43
María Gutiérrez Blanchard : *La Maternité*, 1924

II.1. 44
María Gutiérrez Blanchard: *Las dos hermanas*, 1921

II.1. 45
María Gutiérrez Blanchard: *Las dos huérfanas*, 1922-23

II.1. 46
Albert Gleizes: *Retrato de Jacques Nairal*, 1911

II.1. 47
María Gutiérrez Blanchard: *Composición Cubista*, 1917

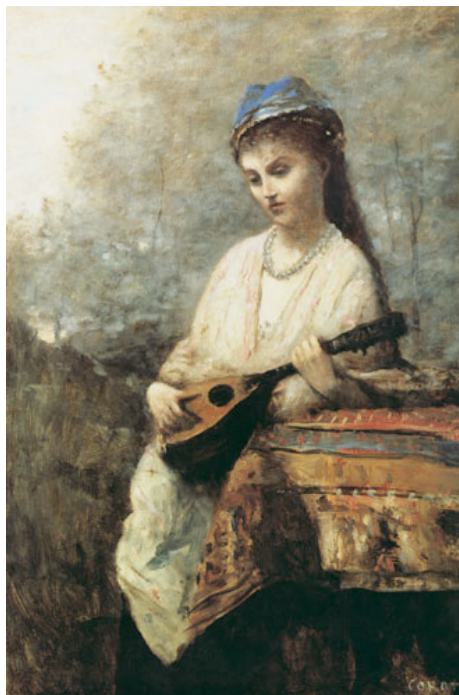
II.l. 48

María Gutiérrez Blanchard: *Mujer con mandolina*, 1916-17

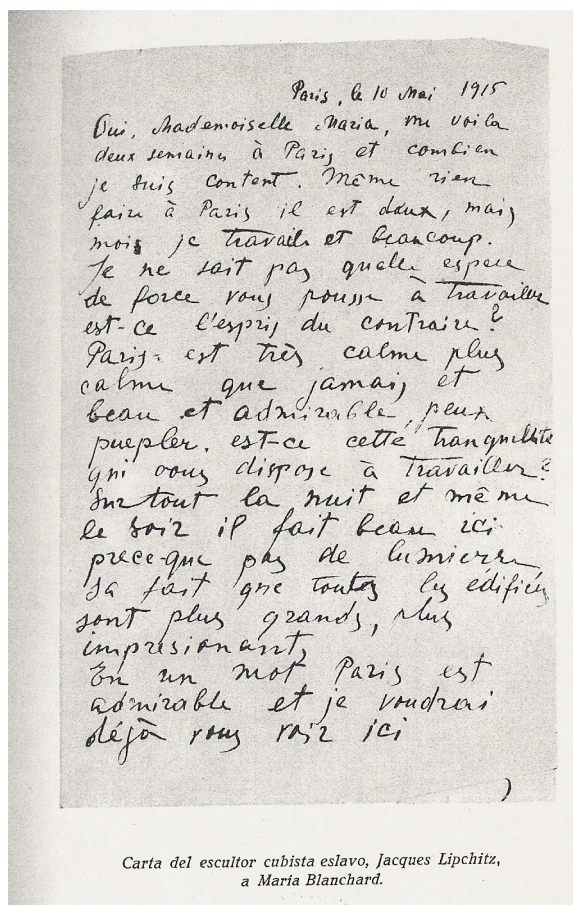
II.l. 49

Juan Gris: *Mujer con mandolina*, 1917

II.l. 50

Jean Baptiste Corot : *Reveuse à la Mandolie*, 1865

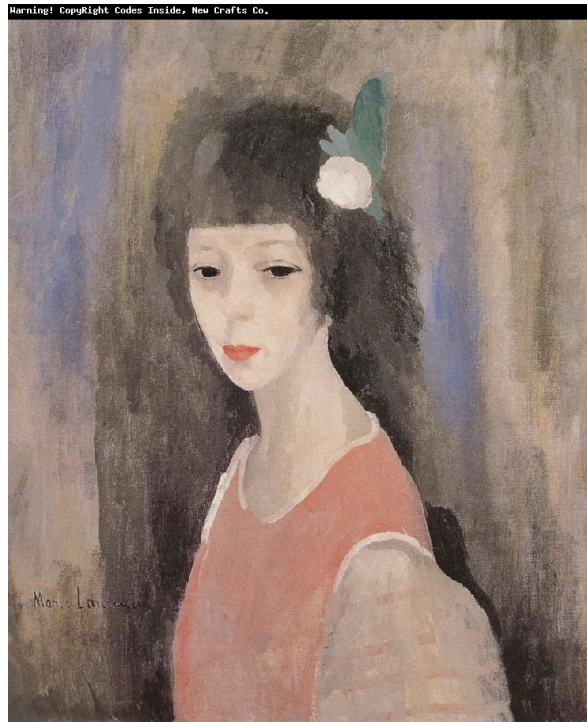

II.1. 51
Carta de Lipchitz a Gutiérrez Blanchard, 1915

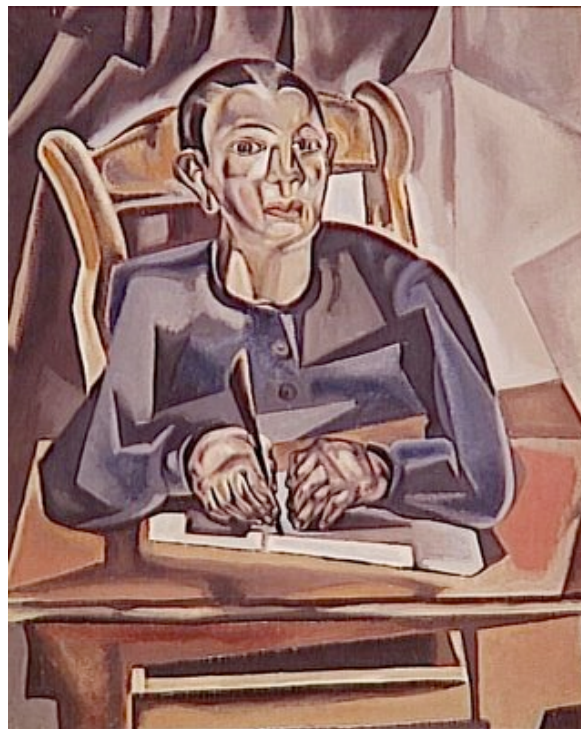

II.1. 52
Berthe Morisot: *Children at the Bas*, 1875

II·I. 53
Marie Laurencin : *Retrato*, any desconegut

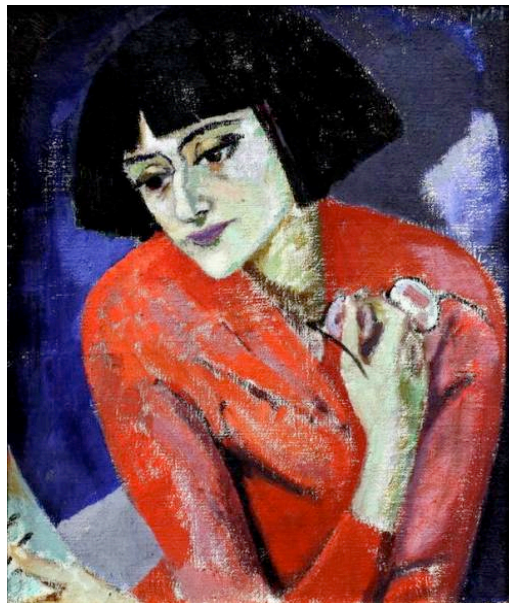

II·I. 54
María Gutiérrez Balnchard : *Écolier Ecrivant*, 1920

II·I. 55

María Gutiérrez Blanchard : *Sois Sage Jeanne d'Arque*, 1917

II·I. 56

Tora Vega Holmström: *Retrato María Blanchard*, 1921

7. Annexos

7.1 Annex 1

Elegía a María Gutiérrez Blanchard de Federico García Lorca

Yo no vengo aquí, ni como crítico ni como conocedor de la obra de María Blanchard, sino como amigo de una sombra. Amigo de una dulce sombra que no he visto nunca pero que me ha hablado a través de unas bocas y de unos paisajes por donde nunca fue nube, paso furtivo o animalito asustado en un rincón. Nadie de los que me conocen pueden sospechar esta amistad mía con María Gutiérrez Cueto, porque jamás hablé de ella, y aunque iba conociendo su vida a través de relatos originales, siempre volvía los ojos al otro lado, como distraído, y cantaba un poco porque no está bien que la gente sepa que un poeta es un hombre que está siempre ¡por todas las cosas! a punto de llorar.

¿Usted conocía a María Blanchard? Cuénteme...

Uno de los primeros cuadros que yo vi en la puerta de mi adolescencia, cuando sostenía ese dramático diálogo del bozo naciente con el espejo familiar, fue un cuadro de María. Cuatro bañistas y un fauno. La energía del color puesto con la espátula, la trabazón de las materias y el desenfado de la composición me hicieron pensar en una María alta, vestida de rojo, opulenta y tiernamente cursi como una amazona.

Los muchachos llevan un carnet blanco, que no abren más que a la luz de la luna, donde apuntan los nombres de las mujeres que no conocen para llevarlas a una alcoba de musgos y caracoles iluminados, siempre en lo alto de las torres. Esto lo cuenta Wedekind muy bien y toda la gran poesía lunar de Juan Ramón está llena de estas mujeres que se asoman como locas a los balcones y dan a los muchachos que se acercan a ellas una bebida amarguísima de tuétano de cicuta.

Cuando yo saqué mi cuartilla para apuntar el nombre de María y el nombre de su caballo me dijeron: Es jorobada.

Quien ha vivido como yo y en aquella época en una ciudad tan bárbara bajo el punto de vista social como Granada, cree que las mujeres o son imposibles o son tontas. Un miedo frenético a lo sexual y un terror al "que dirán" convertían a las muchachas en autómatas paseantes, bajo las miradas de esas mamás fondonas que llevaban zapatos de hombre y unos pelitos en el lado de la barba.

Yo había pensado con la tierna imaginación adolescente que quizá María, como era artista, no se reiría de mí por tocar al piano 'latazos clásicos', o por intentar poemas, no se reiría, nada más, con esa risa repugnante que muchachas y muchachos y mamás y papás sucios tenían para la pureza y el asombro poético, hasta hace unos años, en la triste España del 98.

Pero María se cayó por la escalera y quedó con la espalda combada expuesta al chiste, expuesta al muñeco de papel colgado de un hilo, expuesta a los billetes de lotería.

¿Quién la empujó? Desde luego la empujaron; 'alguien', Dios, el demonio, alguien ansioso de contemplar a través de pobres vidrios de carne la perfección de un alma hermosa.

María Blanchard viene de una familia fantástica. El padre, un caballero montañés, la madre una señora refinada; de tanta fantasía que casi era prestidigitadora. Cuando anciana iban unos niños amigos míos a hacerle compañía y ella, tendida en su lecho, sacaba uvas, peras y gorriones de debajo de la almohada. No encontraba nunca las llaves y todos los días tenía que buscarlas y las hallaba en los sitios más raros, por debajo de las camas o dentro de la boca del perro. El padre montaba a caballo y casi siempre volvía sin él, porque el caballo se había dormido y le daba lástima el despertarlo.

Organizaba grandes cacerías sin escopetas y se le borraba con frecuencia el nombre de su mujer. En esta distracción y este dejar correr el agua, María Gutiérrez se iba volviendo cada vez más pequeña, una mano le tiraba de los pies y le iba hundiendo la cabeza en su cuerpo como un tubo de 'Don Nicanor que toca el tambor'.

En este tiempo que corresponde a la apoteosis final de Rubén, vi yo el único retrato de María que he visto, y era una criatura triste, no sé de quién, en la que está al lado de Diego Rivera el pintor mexicano, verdadera antítesis de María, artista sensual que ahora, mientras que ella sube al cielo, él pinta de oro y besa el ombligo terrible de Plutarco Elías Calles.

En la época en que María vive en Madrid y cobija en su casa a todo el mundo, a un ruso, y a un chino, a quien llame a la puerta, presa ya de este delicado delirio místico que ha coronado con camelias frías de Zurbarán su tránsito en París.

La lucha de María Blanchard fue dura, áspera, pinchosa, como rama de encina, y sin embargo no fue nunca una resentida, sino todo lo contrario, dulce, piadosa, y virgen.

Aguantaba la lluvia de risa que causaba, sin querer, su cuerpo de bufón de ópera, y la risa que causaban sus primeras exposiciones, con la misma serenidad que aquel otro gran pintor, Barradas, muerto y ángel, a quien la gente rompía sus cuadros y él contestaba con un silencio recóndito de trébol o de criatura perseguida.

Aguantaba a sus amigos con capacidad de enfermera, al ruso que hablaba de coches de oro, o contaba esmeraldas sobre la nieve, o al gigantón Diego Rivera que creía que las personas y las cosas eran arañas que venían a comerlo, y arrojaba sus botas contra las bombillas y quebraba todos los días el espejo del lavabo.

Aguantaba a los demás y permanecía sola, sin comunicación humana, tan sola, que tuvo que buscar su patria invisible, donde corrieran sus heridas mezcladas con todo el mundo estilizado del dolor.

Y a medida que avanzaba el tiempo, su alma se iba purificando y sus actos adquiriendo mayor trascendencia y responsabilidad. Su pintura llevaba el mismo camino magistral, desde el cuadro famoso de La primera comunión hasta sus últimos niños y maternidades, pero atormentada por una moral superior daba sus cuadros por la mitad del precio que le ofrecían, y luego ella misma componía sus zapatos con una bella humildad.

La vida y pasión de Cristo fue tomando luz en su vida y, como el gran Falla, buscó en ella norma, dogma y consuelo. No con beatería, sino con obras, con grave dolor, con claridad, con inteligencia. Lo más español de María Blanchard es esta busca y captura de Cristo, Dios y varón realísimo; no al modo de la fantástica Catalina de Siena que se llega a casar con el niño Jesús y en vez de anillos se cambian corazones, sino de un modo seco, tierra pura y cal viva, sin el menor asomo de ángeles o milagro.

Su cintura monstruosa no ha recibido más caricia que la de ese brazo muerto y chorreando sangre fresca, recién desclavado de la cruz.

'Ese mismo brazo fue el que, lleno de amor, la empujó por la escalera para tenerla de novia y deleite suyo, y esa misma mano la ha socorrido en el terrible parto, en que la gran paloma de su alma apenas si podía salir por su boca sumida. No cuento esto para que meditéis su verdad o su mentira, pero los mitos crean al mundo, y el mar estaría sordo sin Neptuno y las olas deben la mitad de su gracia a la invención humana de la Venus.

Querida María Blanchard: dos puntos... dos puntos, un mundo, la almohada oscurísima donde descansa tu cabeza...

La lucha del ángel y el demonio estaba expresada de manera matemática en tu cuerpo.

Si los niños te vieran de espaldas exclamarían: "¡La bruja, ahí va la bruja!". Si un muchacho ve tu cabeza asomada sola en una de esas diminutas ventanas de Castilla exclamaría: "¡El hada, mirad el hada!". Bruja y hada, fuiste ejemplo respetable del llanto y claridad espiritual. Todos te elogian ahora, elogian tu obra los críticos y tu vida tus amigos. Yo quiero ser galante contigo en el doble sentido de hombre y de poeta, y quisiera decir en esta pequeña elegía, algo muy antiguo, algo, como la palabra 'serenata', aunque naturalmente sin ironía, ni esa frase que usan los falsos nuevos de 'estar de vuelta'. No. Con toda sinceridad. Te he llamado jorobada constantemente y no he dicho nada de tus hermosos ojos, que se llenaban de lágrimas, con el mismo ritmo que sube el mercurio por el termómetro, ni he hablado de tus manos magistrales.

Pero hablo de tu cabellera y la elogio, y digo aquí que tenías una mata de pelo tan generosa y tan bella que quería cubrir tu cuerpo, como la palmera cubrió al niño que tú amabas en la huida a Egipto. Porque eras jorobada, ¿y qué? Los hombres entienden poco las cosas y yo te digo, María Blanchard, como amigo de tu sombra, que tú tenías la mata de pelo más hermosa que ha habido en España.

Madrid, 1932

7.2 Annex 2

Exposiciones

Exposiciones individuales:

- 1919 Galería l'Effort Moderne
- 1923 *Ceux de Demain*. Bruselas, Galería Centaure, 14-25 abril.
- 1925 *Ceux de Demain*. Bruselas, Galería Centaure, mayo.
Ceux de Demain. Amberes, junio.
Ceux de Demain. Brujas, diciembre.
- 1927 *Ceux de Demain*. Bruselas, Galería Centaure.
- 1930 Galería Vavin. París.
- 1932 *Les Dernières Ouvres de María Blanchard*. Oficina de Turismo Española de París. París, 22 de mayo - 5 de junio.
- 1939 Museo de Berna, Suiza.
- 1942 Galería Drouot - David. París, 3 - 23 octubre.
- 1950 Retrospectiva organizada por la Unión de Mujeres Pintoras. París.
- 1955 *María Blanchard. Periode Cubiste*. Galería de l'Institute. París, 18 noviembre – 14 diciembre.
- 1965 *Homenaje a María Blanchard*. Museo Municipal de Limoges. Limoges, 26 junio - 5 septiembre.
- 1976 *Pinturas de María Blanchard*. Cabezón de la Sal, Cantabria, agosto.
María Blanchard. Galería Biosca. Madrid, octubre.
- 1977 *María Blanchard*. Galería Sur. Santander, febrero.
- 1980 *Homenaje a María Blanchard*. Salas del Banco Santander. Santander, 22 julio-30 agosto.
Arte en el centenario de María Blanchard. Sala Gavar. Madrid: diciembre 1980 – enero 1981.
- 1981 *María Blanchard*. Museo e Institución Camón Aznar. Zaragoza, febrero-marzo.
María Blanchard. Torre de Don Borja, Santillana de Mar, Cantabria, verano.
- 1982 *María Blanchard*. Museo Español de Arte Contemporáneo. Madrid, enero-marzo.
- 1985 *María Blanchard*. Sala Gavar. Madrid. Madrid, octubre-diciembre.
- 1988 *María Blanchard*. Castillo de Maya, Caja de Ahorros de Navarra. Pamplona, 15 enero- 22 febrero.
María Blanchard. Sala de Exposiciones Sociedad Económica de Amigos del País. Málaga, 20 marzo-18 abril.
María Blanchard. Palacete del Embarcadero. Santander, abril-maig.
- 2000 *María Blanchard*. Deutsche Bank. Madrid-

Exposiciones colectivas

- 1906 Exposición Nacional de Bellas Artes. Madrid.
- 1908 Exposición Nacional de Bellas Artes. Madrid.
- 1910 Exposición Nacional de Bellas Artes. Madrid.
- 1915 *Pintores Íntegros*. Salón de Arte Moderno. Madrid: 5-15 marzo.
- 1920 Salón de los Independientes. Gran Palais. París, 28 enero- 29 febrero.
Art Francés d'Avantguarda. Galerías Dalmau. Barcelona, 26 octubre- 15 noviembre.
Cubismo y Neocubismo. Brussel·les, 18 septiembre-8 octubre.
- 1921 Salón de los Independientes. Grand Palais. París, 29 enero- 28 febrero.
- 1922 Salón de los Independientes. Grand Palais. París, 28 enero-28 febrer.
- 1923 Salón dels Independientes. Grand Palais. París, 10 febrero- 11 marzo.
- 1924 *Salon de les Tulleries*. Palais des Bois. París.
- 1930 Exposición Arte Francés Itinerante por Brasil.
- 1932 *Pintores montañeses*. Ateneo Santander.
- 1935 *Les Chefs d'Ouvres du Musée de Grenoble*. Petit Palais. Paris.
Tentoonstelling van de Afdeling Moderne Fransche Kunst iut het Museum Van Grenoble. Stedelijk Museum. Ámsterdam, 12 octubre-14 noviembre.
- 1936 *Españoles de la Escuela de París*. Colegio de España. París: mayo-junio.
L'Art Espagnol Contemporain, Jai de Paume. Paris, 12 febrero-marzo.
- 1937 *Les Maitres de l'Art Indépendant. 1895-1937*. Petit Palais. Paris, junio-octubre.
Arte Español. Estocolm.
- 1938 Exposición Colectiva. Galería Julien Levy. Nueva York.
- 1939 Wadsworth Atheneum. Hartford, Connecticut, Estados Unidos.
- 1943 1er Salón de los Once. Galería Biosca: Madrid.
Scennes et Figures Parisiennes. Galería Charpentier. Paris.
- 1944 Salón de los Once. Residencia de Santa Teresa. Madrid.
- 1946 Aus Museum und Bibliothek der Stadt-Grenoble. Kunsthaus.Zurich, julio-agost.
- 1947 *Moderne Maester's Sted van Albert Museum*. Eidheven.
- 1950 *La peinture sur les signe d'Apollinaire*, Sociéte Royale des Meaux Arts de Verviers, 22 octubre- 5 de noviembre.
- 1953 *Hommage à María Blanchard*. XVII Saló de Bruselas: marzo.
- 1955 *Ouvres acquises par la Société des Amis du Musée des Beaux Arts*. Nantes.
Natures Mortes de Géricault à nos jours. Musée d'Art Contemporain et Industrie. Sant-Etienne.
- 1956 *Pintores Montañeses: 1850-1956*. Casa de Cultura, Santander, agosto- septiembre.
Un siglo de arte español: 1856-1956. Museo de Arte Moderno. Madrid, otoño.

- Les Collections d'Art Contemporain du Grand-Duché de Luxembourg.* Veviers.
- Autours du Cubisme: An exhibition of paintings lent by the Musée d'Art Moderne.* Paris. Birmingham City Art Gallery. Tate Gallery, Londres, 22 julio- 9 septiembre.
- 1957 Colecció Harry y Lydia Winston. Museu de Detroit.
- 1963 Exposición Inaugural de la Casa de Cultura. Caen, 14 abril - 1 junio.
- 1964 *80 Peintres de Renoir à Kisling.* Museo Tel Aviv.
- 80 Peintres de Renoir à Kisling.* Museo Arte Moderno de Turín.
- Maîtres connus et méconnus. De Montmatre à Montparnasse.* Museu Annency, junio-septiembre.
- Autour du Cubisme.* Kolnische Kunstmuseum. Colonia: 3 abril – 18 març.
- L'Aube du XX Siècle.* Museu Petit Palais. Ginebra.
- 1965 *60 Maîtres de Montmatre à Montparnasse.* Museu Rath. Ginebra.
- 1966 *60 Maîtres de Montmatre à Montparnasse. De Renoir à Chagall.* Museu Galliera, Paris.
- 1968 *L'Art en Europe autor de 1918. Ancienne Douane.* Estrasburg, 8 mayo - 15 septiembre.
- Pinturas cubistas y collage.* Colección Pedro Vallenilla Echevarria. Fundación Eugenio Mendoza. Caracas, agosto.
- L'Aube du XX Siècle.* Museu Petit Palais. Ginebra.
- 1970 *Pinturas cubistas y collage.* Colecció Pedro Vallenilla Echevarria. Fundación Eugenio Mendoza. Caracas. Ciclo la Colección Privada en Venezuela.
- Portraits et figures en France du XX siècle.* Montreal. Musée des Beaux Arts. Diciembre 1969 – febrero 1970.
- 1971 *X Salón Femenino de Arte Actual.* Exposición Homenaje. Barcelona.
- 1972 *Acquisition recentes. Departament Art Moderne. Les Écoles Étrangères.* Museu Art Modern, Brussel·les: 15 diciembre 1972 – 11 febrero 1973.
- Les Cubistes.* Museu Art Modern de la Vila de Paris: 26 septiembre- 10 noviembre.
- Les Cubistes.* Galeria des Beaux Arts. Burdeus: 4 mayo – 11 septiembre.
- Exposición Colectiva. Sala Dintel. Santander.
- Montparnasse e la Scuola de Parigi.* Galería de arte Pirsá. Turín.
- Colección Henry y Lydia Winston. Nueva York.
- L'École de Paris et la Belle Époque de Montparnasse.* Museu del Petit Palais. Ginebra.
- Il Cubismo.* Galleria Nazionale d'Arte Moderna. Roma, 6 diciembre 1973 - 13 enero 1974.
- L'Aube du XX Siècle. De Renoir à Chagall.* Museo Petit Palais, Ginebra.
- 1974 *Col·leccion de obras cubistas y collages.* Colección Pedro Vallenilla Echevarría. Museo Arte Contemporaneo, Caracas.
- 1975 *El Cubismo y su proyección actual.* Galería Theo. Madrid.
- Pintores en España.* Galería de Arte Anne Barchet. Madrid.
- Dibujos de maestros de fines del XIX y principios del XX.* Galería Bisoca. Madrid.

- El Cubismo*. Galería Multitud. Madrid.
- Maestros europeos*. Sala Sur. Santander, agosto.
- Pintura 1928-1971*. Galería del Cisne. Madrid.
- 14 pintores españoles*. Galería Guereta. Madrid
- Colectiva, Galería Rojo y Negro. Madrid.
- Colectiva. Galería Van Gogh. Vigo.
- L'École de Paris et la Belle Époque de Montparnasse*. Museo del Petit Palais. Ginebra.
- Dessins du XXème Siècle du Musée de Peintures et Sculptures de Grenoble*. Museo de Belles Arts de La Rochelle, 26 junio – 15 septiembre.
- L'extraordinaire aventure de l'art du xx Siècle*. Museo Petit Palais. Ginebra.
- Les amus du Musée des Beaux-Arts de Nantes: ouvres acquises per a la Société et ses dans au musée 1920-1975*. Museo de Bellas Artes de Nantes.
- 1976
- Cubismo*. Museo Nacional de Arte Moderno. Tokio, 20 octubre – 14 noviembre.
- Cubism*. Museo Nacional de Arte Moderno. Kyoto, 23 noviembre 1976- 19 enero 1977.
- Arte español des del Renacimiento*. Japón, septiembre.
- Artistas españolas contemporáneas*. Sala Gavar. Madrid, mayo.
- El Cubismo y su proyección actual*. Galería Theo. Madrid.
- Artistas españolas de la Escuela de Paris*. Galería Theo. Barcelona, mayo. Valencia: junio.
- L'Extraordinaire aventure de l'art du XX Siècle*. Museo del Petit Palais. Ginebra.
- Pintura 1928-1971*. Galería del Cisne. Madrid.
- Colección de obras cubistas y collages*. Colección Pedro Vallenilla Echevarría. The Archer M. Huntington Art Gallery. Universidad de Texas, 29 febrero - 28 marzo.
- 1900-1976: 100 dessins du Musée de Grenoble*. Museo de Grenoble: noviembre- diciembre.
- 1977
- Colectiva. Galería Roja y Negro. Madrid.
- Generación del 27*. Salas Dirección General Bellas Artes, Biblioteca Nacional. Madrid, diciembre.
- 4 pintores montañeses*. Banco Santander. Bilbao, 1-20 febrero.
- 1978
- Pintura española del siglo XX*. Museo de Bellas Artes. México: octubre-diciembre.-
- Panorama de la pintura contemporánea*. Galería Cofre 2. León.
- Colectiva. Sala Gavar. Madrid, junio..
- Donación cubista de la colección Vallenilla*. Museo de Bellas Artes. Caracas, junio.
- 1979
- 9 adelantados de la modernidad*. Salas del Banco Bilbao. Caracas, abril.
- 9 adelantados de la modernidad*. Salas del Banco de Bilbao. Madrid, junio.
- Pintoras y escultoras de Cantabria*. Museo Municipal Santander, 13- 21 agosto.
- XXV aniversario de la muerte de Eugenio d'Ors*. Salón de los once. Galería Biosca. Madrid, octubre.

- L'enfant vue par les grans maîtres.* Petit Palais. Ginebra.
- Die Gesellschaftliche Wirklichkeit der Kinder in der Bildende Kunst.* Staatliche Museum Kunsthalle. Berlín
- L'Or des annés folles.* Petit Palais. París.
- Années 20 : Collections Musée de Grenoble. Peintures det dessins.* Museo de Grenoble, 15 marzo- 30 abril 1979.
- 1980 *Muestra de pintura de los siglos XIX y XX.* Galería Altamira, Gijón.
- Pintura de los siglos XIX y XX.* Galería Mun Bilbao.
- Ramón en cuatro entregas.* Museo municipal Madrid. Diciembre
- Pintores Montañeses.* Casa de Colon .Las Palmas. Mayo.
- L'Altra Metà dell'Avantguardia 1910-1940.* Palazzo Reale de Milano, verano.
- Die Gesellschaftliche Wirbichkeit der Kinder in der Bill.* Berlín. Staaliche Kunsthalle.
- L'enfance vue par les grands maîtres.* Berlín,
- Grabado Contemporáneo. Colección Leopoldo Rodríguez Alcalde.* Museo de Bellas Artes de Santander, enero.
- Arte,* diciembre 1980 - enero 1981.
- Picasso et les peintres du XX Siècle.* Museo Petit Palais. Ginebra.
- Picasso et les peintres spagnoles.* Museo Petit Palais. Ginebra
- Obras cubistas y collages.* Museo de Bellas Artes. Caracas, junio.
- 1981 *Hommage à Picasso. Kubismus und Musik.* Museum Bochum aus Kemmade, octubre-novimbre.
- Exposición cubista de Bellas Artes.* Caracas, septiembre.
- 1982 *Homenaje a María Blanchard.* Artistas de la Sala Artis. Salamanca, diciembre.
- La extraordinaire aventure du l'aube du XX siècle.* Museo Petit Palais. Ginebra.
- Colectiva de primavera. Galería Mun. Bilbao: mayo.
- Concha Espina y su entorno familiar y cultural.* Fundación Santillana. Santillana de Mar, julio-agosto.
- 1983 *Artistas españoles de la Escuela de París.* Museo histórico municipal Valencia.
- Lhote et les individualistes du Cubisme.* Museo Petit Palais Ginebra.
- Ortega y su tiempo.* Palacio de Velásquez. Madrid, mayo-junio.
- Cantabria en la historia.* Fundación Santillana de Mar. Santillana de Mar, verano.
- 1984 *Mujeres en el arte español: 1900-1984.* Centro Cultural Conde Duque. Madrid, febrero-mayo.
- La mujer en las colecciones del MEAC.* Madrid: Museo Español de Arte Contemporáneo.
- Artistas españoles de la Escuela de París.* Sala Luzán. Zaragoza, abril- mayo
- 29 maestros del arte contemporáneo.* Centro Cultural Caja de Ahorros de Vigo. Marzo.

- De Casas a Miró. 29 maestros del arte español.* Museo de Bellas Artes de Asturias. Oviedo. Mayo.
- Los españoles de la Escuela de París en el MEAC.* Antiguo Monasterio de San Juan. Burgos, Junio.
- De Casas a Miró. 34 maestros del arte español.* Centro de Exposiciones y Congresos de Zaragoza. Octubre-Noviembre.
- Cinco pintores cántabros.* IV Edición de Contraparada. Murcia, 26 abril-31 mayo.
- 30 artistas españoles de la Escuela de París.* Centro Cultural Conde Duque. Madrid: Octubre.
- Ortega y su tiempo.* Itinerante por Buenos Aires, Puerto Rico y México.
- Cubismo y tendencias afines en la colección de Bellas Artes.* Donación Pedro Vallenilla Echevarría y otras adquisiciones. Museo de Bellas Artes. Caracas, septiembre.
- Aspekte des Kubism.* Kunsthalle Recklinghausen.
- Le Mouvement et la Vitesse dans l'Art.* Museo de Dunkerque.
- Jean Cocteau and French Avantgarde.* New York: Grey Art Gallery and Studt Center, mayo - junio// Miami: Dade Country Museum, Julio - septiembre// Austin University Art Museum, octubre-noviembre.
- Cinquante ans d'art espagnol 1880-1936.* Museo de Bellas Artes de Burdeos.
- VII Bienal de las Artes. Diputación de Pontevedra. Pontevedra.
- 1986 *Arte Contemporânea Espanhola.* Reservas MEAC. Fundación Gulbenkian, Lisboa: Febrero-marzo.
- Spagna 75 Anni di protagonista nell'arte a la Villa Malpensata.* Lugano.
- 1987 *Cincuentenario de la Exposición Internacional de Artes y Técnicas en la Vila Moderna.* Museo del Arte Moderno de la Villa de París: 12 junio-30 agosto.
- Coleccionistas d'Art a Catalunya.* Barcelona.
- Coleccionismo de Arte en Cataluña.* Madrid, octubre - noviembre.
- Trésors du Petit Palais de Gêneve.* Museo Jean Vinay. Saint Antonione L'Abbaye,
- La pintura interior: 1850-1950.* Instituto de Estudios Castellanos. Burgos.
- 1988 *Antología de pintores de Cantabria (1800-1939).* Universidad Internacional Axarquía. Palacio del Marqués de Beniel. Vélez-Málaga, 2 agosto - 19 agosto.
- La vanguardia cántabra. Homenaje a Raba.* Palacio de Sobrellano. Comillas, julio-agosto.
- Modigliani et ses amis.* Lugano.
- Paris and South Africa Artists: 1850-1965.* National Gallery, Cap Town y Johannesburg Art Gallery.
- Femmes créatrices des années vingt.* Museo de Arte Moderno Richard Anacréon. Granville, 11 junio - 30 septiembre.
- 1989 *Tesoros de las colecciones particulares madrileñas: pintura y escultura contemporáneos.* Real Academia de Bellas Artes de San Fernando. 2 de febrero- 31 marzo.

- María Blanchard y otras individualidades del cubismo*. Banco Bilbao – Vizcaya, Madrid: abril-mayo, Bilbao: junio.
- Pintores españoles del siglo XX en París*. Galería Díaz Arnau. Madrid.
- Colectiva. Galería Rayuela. Madrid.
- 1990 *El espacio privado. Cinco siglos en veinte palabras*. Museo Español de arte Contemporáneo. Octubre-Diciembre.
- Trésors du Petit Palais de Gêneve: de Renoir a Kisling*. Museo del Petit Palais. Ginebra, 27 junio-1 octubre.
- Pintores españoles de la Escuela de París*. Sala Sur. Santander.
- Collection Alla Bénédict Goldschmidt*. Musées Royaux des Meaux-Arts Belgique: septiembre-diciembre.
- Trésors du Petit Palais de Gêneve*. Museo de la Marina. Marsella.
- Le Tour d'Europe en 80 tableaux*. Museo de Grenoble.
- Le tour d'Europe en quatre-vingts tableaux*. Petit Palais. Ginebra.
- Pintores españoles de la Escuela de París*. Sala Sur. Santander.
- 1991 *Picasso, Miró y los orígenes del arte contemporáneo en España: 1900-1936*. Kunsthalle. Francfort. Noviembre (Feria del Libro).
- El plano en el cubismo*. Museo de Bellas Artes (Caracas).
- Treasures from Rhône-Alpes*. Art Gallery of New South Wales. Sydney: septiembre- octubre.
- Feriarte. Madrid. Diciembre.
- 1992 *La pintura del siglo XX en Cantabria. Tradición y Vanguardia*. Casa de Cantabria. Madrid, diciembre 1991 - enero 1992.
- El color. Pequeños formatos de arte español del siglo XX*. Galería Leandro Navarro. Madrid, marzo-abril.
- De Picasso a Bacon. Grandes maestros de las vanguardias históricas en la colección Juan Abelló*. Museo de Bellas Artes de Santander.
- 1993 *Salón de Otoño*. Galería Biosca. Madrid: Noviembre.
- Le tour de l'Europe en quatre-vingts tableaux*. Museo Petit Palais. Ginebra.
- El color. Pequeños tamaños del arte español del siglo XX*. Galería Leandro Navarro. Madrid.
- El cubismo. Tradición y Vanguardia*. Museo de Bellas Artes. Caracas: Agosto.
- De David a Picasso: Les chefs d'ouvres du Musée de Grenoble*. Fundación de l'Hermitage. FIAC. Paris. 1993. Galería Orangerie - Reinz.
- 1994 Arco. Madrid: febrero,
- V aproarte. Hotel Palace. Madrid, febrero.
- Feriarte. Madrid, noviembre.
- La fanille vue par les peinares. De Bazille à Picasso*. Museo Petit Palais de Gêneve.

- Von Picasso bis Man Ray. Meisterwerke der École de Paris.* Atelier der Welt. Museo Internacional de la Cloche. Apolda. Alemania.
- 1995 *Lienzo y papel.* Galería Leandro Navarro. Marzo-abril.
Colección Masaveu. Museo de Bellas Artes. Oviedo.
 Aproarte. Centro Cultural de la Villa de Madrid: 6- 14 marzo.
 VII Bienal de las artes de Pontevedra. Pontevedra.
Gerardo Diego y los pintores. Centro Cultural de la Villa de Madrid.
La memoria de un sueño. Fundación Caja Vital Kutxa. Vitoria.
Sur, un escenario para la memoria. Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía.
25 años Galería Leandro Navarro. Madrid, octubre - diciembre.
- 1996 *El color en el cubismo y tendencias afines.* Museo de Bellas Artes de Caracas.
Femmes et muses des impressionistes aux modernes. Tokio, Yamagushi, Osaka, Nagano y Ethime.
Colección Pedro Masaveu. Museo de Bellas Artes. Oviedo. Palacio de Revillagigedo. Gijón.
Von Licht sur Forn, Städtischen Kunsthalle Manheim. Alemania.
- 1998 *Federico García Lorca (1898-1936):* Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía.
De Picasso a Dalí: las raizes de la Vanguardia Española. Museo Chiado, Lisboa.
Homenaje a los artistas de Montparnasse, los contemporáneos de Diego Rivera, en la colección del Petit Palais. Petit Palais, París.
 Camón Aznar Contemporáneo. Museo e Instituto de Humanidades Zaragoza.
De Picasso a Dalí: las raíces de la Vanguardia española (1907-1936). Museo Chiado, Lisboa.
- 1999 Presentación de la Fundación Francisco Godia. Fundación Godia. Barcelona.
Fuera de Orden, mujeres en la vanguardia española. Fundación Cultral MAPFRE.
 Arco. Madrid
Espanoles en París: Blanchard, Dalí, Gargallo, González, Gris, Miró i Picasso. Fondo del Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía.
Le avantguardie espagnole. Il secolo di Picasso nelli collezioni del Reina Sofia di Madrid. Galleria Nazionale d'Art Moderna de Roma.
De Picasso a Bacon. Arte contemporáneo en las colecciones del Museo d Bellas Artes de Bilbao.
- 2000 *Istmos. Arte de Vanguardia (1910-1939) en Europa.* Galería Guillermo de Osma. Madrid.
L'École de Paris (1904-1929). La part de l'autre. Musée d'Art Moderne de la Ville de París.
- 2001 *Una mirada en el siglo XX.* Colección de la Fundación Francisco Godia. Barcelona.
Da Renoir a Picasso. Un secolo de arte dal Petite Palais do Ginebra. Palazzo Bricherasio. Turín.
Cubismos 1910-1930. Galería Guillermo de Osma. Madrid.

- De Picasso a Barceló*. Colección del MNCARS. Museo de Bellas Artes de Bilbao – Buenos Aires (junio-julio)
- París., París, París. 20 artistas españoles de la Escuela de París*. Fundación Pedro Barrier de la Maza. Octubre-diciembre.
- Claves del arte español del siglo XX*. De Picasso a Tàpies en las colecciones del MNCARS. Gemeentemuseum La Haya.
- Jean Cassou y sus amigos*. Centro Cultural Conde Duque. Madrid: Centro Cultural Conde Duque, Madrid.
- 2002 *Una mirada al siglo XX*. Colección de la Fundació Francisco Gòdia. Museu d'Art de Girona.
- Los istmos de Ramón Gómez de la Serna y un apéndice Circense*. MNCARS.
- Maria Blanchard & Olga Sacharoff*. Fundación Bilbao Bizkaia.
- El siglo de Picasso*. Colecciones del MNCARS. Galería Nacional Atenas.
- De Picasso a Bacon, grandes maestros de las Vanguardias históricas en la colección Juan Abelló*. Museu de Bellas Artes Santander.
- 2003 *Cubismo y tendencias afines*. Museo de Bellas Artes de Caracas.
- La Spagna dipinge il Novecento Capolavori del MNCARS*. Museo del Corso, Roma.
- Vanguardias (1925-1939) Arte para un siglo*. Confederación Española de Cajas de Ahorros. Feriarte, Madrid.
- 2004 Arco

Museos con obra de María Gutiérrez Blanchard:

Alemania

- Museo Ludwig, Colonia
- Museo Sprengel, Hannover

Bélgica

- Museo Real de las Bellas Artes de Bélgica

España

- Museo de Elsedo, Pámanes Liérganes, Cantabria.
- Museo de Bellas Artes de Bilbao.
- Museo de Bellas Artes de Santander, Cantabria.
- Museo de Bellas Artes de Oviedo, Asturias.
- Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Madrid.

Francia

- Museo de Arte Moderno de la Villa de París.
- Museo Nacional de Arte Moderno . Centro George Pompidou, París.
- Museo de Bellas Artes de Grenoble.

Museo de Bellas Artes de Lille.

Museo de Bellas Artes de Nantes.

Museo de Bellas Artes de Troyes.

Holanda

Rijkmuseum. Kröller-Müller. Amsterdam.

Suecia

Museo de Bellas Artes de Estocolmo.

Suiza

Museo Petit Palais de Ginebra.

Fundación de Arte Contemporáneo.

Venezuela

Museo de Bellas Artes de Caracas.

